

ГНАТ
ХОТКЕВИЧ
ТВОРИ

VII

Р У Х

Г. ХОТКЕВИЧ

ТВОРИ Т. VII

Р У Х

Г. ХОТКЕВИЧ

ГУЦУЛЬСЬКІ ОПОВІДАННЯ

РЕДАКЦІЯ І ПЕРЕДМОВА А. БЕРЕЗИНСЬКОГО

Р У Х

Бібліографічний опис цього видання
вміщено в „Літопису Українського Дру-
ку“, „Картковому репертуарі“ та інших
показниках Української Книжкової Па-
вати.

Ш6(2=Ук)/7-9

+ Ш5(2=Ук)/7-4

Г. Коткевич

+ Ш6(2=Ук)/7-9

Ар 966/7

ДР

1. 161.2'06(081)

2. 1. 161.2'06-32

Ш6(4УКР)

+ Ш6(4УКР)6

Укрполіграфоб'єднання
1-ша ШКОЛА ФЗУ
ім. А. В. Багинського
Укрголовліт 5603. Зім. 1153
Тираж 300.

Харків, червень
1931

Державна Публічна
БІБЛІОТЕКА УРСР
ІНВ. 224454

ВНООФ
Звірено 20 07 р.

ГУЦУЛЬЩИНА В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

I

Не без рації Гуцульщину називають найкращим закутком української землі. Кожний, хто тільки був у цих прекрасних горах, хто жив у гуцульському селі, слухав овіяні старовиною легенди Черногори, перекази про Довбуша, чув тужливі звуки трембіт, той ніколи не може забути цієї землі. Недаром Гуцульщина притягає до себе увагу українських і неукраїнських письменників і художників, учених і громадських діячів. Кожний знаходить там багатющий матеріал для студій і невичерпне джерело сюжетів для своїх творів.

В українській літературі Гуцульщина найшла собі місце в творах старших і молодших письменників. Чудова природа Черногори і, контрастне до неї, сумне життя її мешканців, гордих синів гір, нашли своє місце в українській літературі до революційної доби в творах Ізидора Воробкевича, Юрія Федьковича, Івана Франка, Наталі Кобринської, Михайла Коцюбинського, Гната Хоткевича; гуцульська тематика стала майже виключною тематикою таких письменників, як Василь Стефаник,

Лесь Мартович, Марко Черемшина і інші. Красу Гуцулії змальовували такі митці, як Северин, Труш, Новаківський, не говорячи вже про численних польських малярів, що також змальовували гуцульські типи та гуцульську природу. Історією, побутом, економікою Гуцулії інтересувались деякі дослідники, між ними І. Франко, А. Онищук, що написав працю про „Останки первісної культури в гуцулів“, В. Гнатюк — досліді гуцульського побуту і словесности, Верхратський — досліді лінгвістичні, В. Шухевич, що написав велику тритомну працю „Гуцульщина“, а також німецькі дослідники, як Р. Кайндль, Г. Бушан і інші.

Правда, Гуцульщина знаходить у творах усіх тих письменників і дослідників неоднакове освітлення. Старша група українських письменників - романтиків поринула в романтичне минуле Гуцульщини (С. Воробкевич, Ю. Федькович), не добачаючи за легендами, казками, почасти фантастикою минулого, сучасної їм дійсности життя гуцулів. Інші знова, як Н. Кобринська, О. Кобилянська, Г. Хоткевич, хоч і писали про сучасне їм життя гуцулів, даючи високо - художні картини їх життя і побуту, сильні своїм віддзеркаленням визиску і нужди, що їх терпить гуцульське село, дивились на суспільні процеси гуцульського життя очима інтелігента - націоналіста, попадаючи в психологізм і містицизм. Соціяльну основу мають гуцульські картини Франка (Петрії і Довбушуки, хоч і Франко в цій своїй повісті також звертається до оприш-

ківських легенд), Коцюбинського (Тіні забутих предків), Стефаника, Мартовича, Черемшини. Твори останніх трьох письменників, хоч побудовані сюжетно і тематично на гуцульських мотивах, часто й писані гуцульською говіркою, вибігають поза рами Гуцулії охопленням теми, дають загальні картини селянського життя, селянської психіки.

Гуцульську тематику находимо ми також у поодиноких творах і інших українських письменників, як С. Ковалів (дрібні оповідання), М. Павлик (Ребенщукова Тетяна), А. Крушельницький (роман „Рубають ліс“) і інші.

Пореволюційна українська література дає чимало творів, здебільшого новель і нарисів, з життя Гуцульщини після імперіялістичної війни, під владою окупантів — Польщі, Румунії й Чехії. Головним чином це твори західньоукраїнських письменників (Закарпаття, Галичина), що друкуються в журналах „Наша земля“ (Ужгород), „Вікна“ і „Нові шляхи“ (Львів).

На Радянській Україні Гуцульщина відома із передруків творів західньоукраїнських письменників, що появились друком головно в останніх роках. „Тіні забутих предків“ появились друком кількома виданнями. Також Хоткевича „Камінна душа“ виходить тепер третім виданням, крім перекладу російською мовою, що вийшов із друку в 1930-му році. Крім цього, Гуцульщина находить свій відгук і в творах пролетарських письменників (друк. головно в журналі „Західня

Україна“), у дрібних новельках та нарисах, в яких творить вона тільки фон, а не замкнута в собі цілість. Здебільшого зливається вона із загально-галицькою тематикою.

Але не можна сказати, що всі ці твори відрізняються основно трактуванням теми від тих картин, що їх дала передреволюційна українська література з життя Гуцульщини. Психологічний реалізм, а то й романтизм виступають у всіх цих творах, продовжуючи традиції письменників минулої доби. З літературного боку всі ці оповідання, нариси і новели, що появились за останні роки у згаданих журналах, не представляють більшої цінности,— в деякій мірі це переспіви, коли можна так сказати, кращих зразків гуцульської тематики, що появились раніше. Клясова боротьба Гуцулії не найшла ще досі вияву в художній літературі, ще досі Гуцульщина для всіх цих письменників, що пишуть про неї, є тільки зачарованою країною краси, поезії, часом етнографії, а здебільшого — екзотизму. І навіть серед деяких наших радянських письменників та критиків, що виступають інколи на сторінках наших літературних та критичних журналів з обговоренням творів Франка, Стефаника або Коваліва, Гуцулія все таки не що інше, як екзотика, до того ж овіяна туманом незнання.

Більше уваги присвячено новій Гуцульщині в нашій партійній пресі, головно в пресі КПЗУ („Наша Правда“), в статтях про революційну бо-

ротьбу підкарпатського пролетаріату (Кривава Середина, Підкарпатська Лена, дописи з Калуша тощо).

II

Гуцулами зветься та частина (плем'я) українського народу, що заселює східню частину Карпат, т. зв. Верховину, тобто: в Галичині—Коломийщину, Снятинщину і Покуття, на Закарпатській Україні—Марамарош-Сигітщину, в Румунії північну частину Буковини. Економічні й географічні умовини життя, серед яких живуть гуцули, спричинилися до того, що Гуцульщина довгий час жила немов відірваним від решти українських земель життям. Серед дикої гірської природи, що належить до найкращих закутків української землі, заховалася і довгі часи була ніби законсервована одна частина української людности—гуцули, фізично сильні і гарні на вроду, із своєрідною багатою культурою, що ще досі проявляється в багатій словесності, художніх домашніх виробках, оригінальній одежі, будівництві, мистецьких творах. Говорять гуцули своїм діалектом, дещо відмінним від говірки підгірян і сусідніх бойків. Діалект цей також є прояв тої законсервованости і вражає своєю старовиною. Дослідженню цього діалекту присвячено чимало наукових розвідок українських, чеських та польських філологів. Між іншим студіями гуцульського фолкльору та діалекту займалися Франко, Гнатюк, Верхратський, Чопій на Закарпатській Україні, Шухевич і інші.

Гуцульська говірка найшла своє місце і в українській літературі. Новелі Стефаника, Мартовича, Черемшини писані майже виключно гуцульською говіркою. Цією говіркою писані також і гуцульські новелі Гната Хоткевича, подані в цій книжці.

Та найбільший інтерес збуджує у нас безумовно економічне життя Гуцульщини, її соціальне обличчя. На цьому полі ми маємо також багато дослідів, але, на жаль, вони дуже неповні, несистематичні, а найважливіше — не мають вони соціальної аналізи, не розглядають класових основ життя Гуцульщини. Правда, спроби такої аналізи ми находимо в деяких статтях Франка, а також у тих нечисленних працях взагалі про Західню Україну, що появилися в нас в останніх роках. Але в творах цих спеціально Гуцульщині присвячено мало місця і соціальні процеси життя Гуцульщини чекають ще свого дослідження.

А тим часом цей закуток української землі цікавий своїми суспільними контрастами, спричиненими боротьбою майже патріархального ладу з прискореним наступом капіталізму, тими процесами класової диференціації, що їх пережила Гуцульщина за останні десятиліття, процесами, що створили тепер ґрунт для свідомої класової боротьби і революційних виступів пролетаріату на вулицях Надвірної, Дзвиняча, Коломиї, Заболотова, що вписалися світлими сторінками в історію класової боротьби західньоукраїнського пролетаріату. Дійсно великий шлях пройшла Гуцульщина від часів Довбуша аж до Заболотова!

Як сказано вище, Гуцульщина більше як усяка інша частина Західньої України довгий час була відірвана від тих суспільних рухів, що потрясли основи суспільного життя цілої Європи. Гуцул у своїх горах почував себе свобідним і жив своїм напівпатріархальним життям майже до початку XIX століття. Правда, і до того часу Гуцульщина переживала цю саму боротьбу з феодалами — польською шляхтою, що її провадили селянські маси Польщі і України, але боротьба ця, завдяки своєрідному економічному і географічному положенню Гуцульщини, не мала тої гостроти, що її мала ця боротьба в інших частинах України, і прибирала дещо відмінні форми. Слабий відгук селянських революцій та повстань на Україні XVII-XVIII ст. находимо ми в Довбушівщині кінця XVIII і початку XIX століття. В безпосередньо тісний зв'язок із суспільним життям решти Західньої України входить Гуцульщина в перших десятиліттях XIX століття, а головно з того часу, коли в економічно відсталій Галичині почав промощувати собі шлях капіталізм, шукаючи ринків збуту і сировини.

Похід капіталізму на здобуття карпатських багатств, відкриття нафтових і озокеритових покладів у Дрогобичі, Бориславі та на цілому Підкарпатті, розробка соляних промислів, вирубка лісів, поширення торговельних шляхів через Карпати, — все це змінювало економіку земель Західньої України. Капіталізм чимраз більше почав витісняти феодалізм, завдаючи рішучі удари тому патріархаль-

ному ладові, що знаменував досі життя Західньої України. А головно ця боротьба розгорілась із всією своєю рішучістю в Карпатах, найбільш відсталих економічно, де ці пережитки патріархалізму найдовше задержались. Тут процес наступу капіталу відбувався прискореним темпом, бо настав він пізніше, а тим самим процес той був тут своєю силою і жорстокістю більший, аніж в інших частинах України.

Ця боротьба капіталізму з февдалізмом відбилася насамперед на положенні селянства. Це був час, коли, як каже в своїй брошурі „Нужда Галичини в цифрах“ С. Щепанський (відомий тоді, у 1880-их роках, польський демократ, пізніше представник молодого польського капіталу в Галичині і клерикал): „У Галичині, прилученій до Австрії, заховалися частично передшотопові традиції польської шляхти з-перед розбору Польщі, традиції, що загубили Польщу в попередньому віці і які ще сьогодні (1880 р.) становлять велику перешкоду суспільному відродженню Галичини“.

І. Дашинський, один із провідників Польської партії соціалістичної (ППС, тепер сторонник Пілсудського) пише про економічний і культурний стан Галичини за тих часів у своїх споминах таке:

„Тодішня Галичина (1880 роки) була країною нужди і суспільного недорозвитку величезної більшости її нещасних мешканців. Австрійський уряд ставився до неї як до колонії, що має постачати сировину і продукти і мусить купувати фабричні

вироби західніх австрійських країн. З політичного боку була Галичина фільварком, що його взяла в оренду польська шляхта. На „чолі“ суспільности стояло нецілих дві тисячі шляхтичів-поміщиків, що гуртувалися довкруги цісарсько-королівського намісника“... „Цифри, що дають ілюстрацію невимовної нужди населення Галичини, жахливі. На одного чоловіка припадає в Галичині харчів на рік 261 кілограм, в той час коли в Німеччині ця норма виносить 507, а в Англії 607 кілограмів річно. Голод, це постійне явище по галицьких селах, забирає річно 50 тисяч людей, головно на переднівку. Неписьменність така велика, що на селі на 100 людей тільки 10 уміє читати й писати. Всі інші—це темна суспільна маса, що її безкарно пригнітає уряд і обманюють попи. Перенаселення, брак землі, нужда, незмірно низька заробітна платня, що виносила 10 крейцарів (8 копійок) за цілий день праці сільського робітника на панському лані,— все це мусіло вкінці приневолити селян утікати з цієї країни нужди, масово емігрувати...

„Цікаво послухати, як ставилася до еміграції панівна кляса (в Галичині). Польська шляхта, затривожена тим, що стратить найдешевшого в світі робітника-нуждаря (бо навіть хінський кулі не міг би вижити з того „заробітку“), заставила попів, щоби казаннями в церкві повстримували селян від еміграції. Старости (повітові начальники) і жандарми робили труднощі при видаванні пашпортів. Урядовці староств накопичували великі маєтки

примусовими хазбарями, що їх здирали з нуждених селян. На німецькому кордоні, в переїзді через океан, а відтак уже й в Америці — скрізь обдирали цих емігрантів. Як вовки і супи за стадом буйволів, так само банди негідників і ошуканців гналися за останнім грошем із кишені цих найбільшніх. І коли пізніше, значно пізніше, повстали різні начебто „охоронні“ товариства, то передовсім товсті політиканти-попи мали з цих товариств прибутки. А шляхта підносила голосний крик, коли тільки хто справді подумав про якусь оборону цих втікачів перед голодною смертю — польських та українських селян! Ця могутня каста (шляхта польська в Галичині) запекло поборювала всяку ініціативу створення промисловости в країні. Дикий, темний егоїзм реакційної шляхти домагався тільки одного: дешевого, найдешевшого в світі рільного робітника, і він мав цього робітника доти, аж вкінці, з початком ХХ століття, селянські маси почали перший раз від початку світу — страйкувати! Австрійський уряд бачив знова в емігрантах послаблення своєї військової сили і через те робив емігрантам усякі перешкоди. До нас доходили жахливі звістки про долю емігрантів на чужині. В Гонолюлю, на плянтаціях цукру, держали емігрантів замкненими, як робочу скотину, перемінивши їх на білих невільників. У Пенсільванії, в Hazelton'і стріляли озброєні наймити капіталістів на страйкуючих робітників-емігрантів у копальнях, як на зайців. Коло Пітсбургу бачив я 1910 року

могили галицьких виходців-робітників, повбиваних під час страйків... Емігрант одержував скрізь найнижчу платню...¹

Для характеристики відносин, що існували в Галичині в останніх роках минулого і на початку ХХ століття, наведемо тут ще деякі уривки інтерпеляції, внесеної від імени галицьких соціалістів до австрійського парламенту 22-го листопада 1898 року, з приводу запровадження „вийняткового стану“ (воєнного положення) в Галичині після уславлених кривавих виборів 1897 року.

„Галичина—це одна з найгустіше заселених країн середньої Європи. Живе тут більше як 90 душ на одному квадратному кілометрі, тим часом як на Угорщині, також хліборобській країні, припадає на один квадратний кілометр 50 душ. 78% населення Галичини займається хліборобством, тоді як у Чехії займається хліборобством 45% населення. 1850 року на одну селянську родину припадало пересічно 10 моргів (5 десятин) землі, 1890 року — вже тільки 5,14 морга, а 1898 року — лише 4,5 морга. Це значить, що економічна підстава добробуту галицького селянина зменшилася протягом одного покоління на 50%.

„Населення Галичини становить 27% населення цілої Австрії, але безпосередніх податків платить Галичина тільки 10%; із 123 мільйонів безпосередніх податків, що стягає австрійський уряд, Га-

¹ Ignacy Daszyński: „Pamiętniki“. Краків, 1925 р.

личина платить тільки 12 мільйонів, отже 10%, алеж екзакуційні кошти платить в зовсім іншому відношенні: кошти екзакуції становлять у Австрії річно 970.000 зол., а в Галичині — 542.000 зол.¹, отже 56% усієї суми екзакуційних коштів, що її стягають у цілій Австрії, платить Галичина.

„Прибутки з газетярського гербового податку в цілій Австрії становили 2 мільйони зол., тим часом як в Галичині — у це трудно повірити, але це дійсність — становили лише 82.000 зол. Отже вся галицька щоденна преса не видає стільки примірників, скільки пересічний віденський щоденник.

„Порівнявши кількість облогів у Галичині з іншими країнами, найдемо й тут цікаві явища: побачимо, що облоги в Саксонії виносять 3,5%, у Чехії — 4%, у Шлеску — 6%, у Моравії — 11%, а в Галичині — 16%, отже в чотири рази більше, ніж у Чехії.

„Комісія, що кількадесять років тому мала визначати земельні податки, складалася на 90% із шляхти, і тільки на 10% із селян.

„Можна тут навести слова князя Францішка Пузини, якого ніяк не можна підозрівати в спеціальних тенденціях. Він стверджує, що селянин, який працює в панському дворі, одержує річного за-

¹ Золотий — гроші в Австрії (золотий ринський, або просто ринський), варт. прибл. 80 копійок.

робітку на 900 фунтів хліба менше од тієї кількості, що потрібна йому, щоб прокормити себе й своїх дітей.

„Статистичні дані найкраще показують, хто відповідає за це все. З кого ж складається більшість галицької репрезентації (в парляменті)? — у посольському польському клубі поміщики мають абсолютну більшість (52%), у галицькому соймі, не враховуючи тут голосів із уряду та єпископів, на 145 послів припадає 75 поміщиків, тобто 52%, із 75 голів (презесів) повітових рад у Галичині 70 є поміщики, отже 90%!

„Чого ж можна сподіватися від країни, де на 6.065 катастральних громад (адміністративних сільських одиниць) 2.500 не має школи! В Америці припадає одна школа на 210 мешканців, у Німеччині — на 800, в Австрії — на 1.350, а в Галичині — на 2.300! Вкінці, як може виглядати це навчання, коли взяти на увагу вчителів та порівняти Галичину хоч би з Данією. В Данії, в народніх школах, на одну клясу припадає пересічно 35 учнів, тоді коли в Галичині — 120, а в дійсності 200, коли не брати до уваги міських шкіл. Як може вчитель одноклясової школи добре навчати дітей, коли довірений йому шкільний гурток має 180 — 200 учнів і коли доводиться йому вести навчання в сараї, де тільки туберкульози можна набратися. Народні вчителі стукали до дверей усіх посольських клубів, усюди просили піддержки і одержали відповідь від польської парляментарної ре-

і презентації, що — як на бідних учителів — мають надто добру одягу!

„В Галичині є 70 % неписьменних, із учителів 1.160 не має відповідної підготовки, а щонайменше 2.000 напіврозвалених хат, на сором цілої цивілізації, називається школами! Ось картина жахливих шкільних відносин у Галичині. Збірщик податків має в Галичині 500—700 ринських річної платні й одягу, листоноша—450—500 ринських на рік, жандарм — 400 ринських, квартиру й одягу, а вчитель — тільки 300 ринських і нічого більше!

„Кілька слів про алкоголізм і пропінації. За одно тільки пропінаційне право десять років тому поміщики здерли з країни 66 мільйонів ринських. За історичне тільки право, бо всі корчми осталися в руках поміщиків. При встановленні в Галичині державної монополії на горілку, поміщики взяли її в оренду. Це магнати Потоцькі, Бадені, Шептицькі й інші. Алеж ці елегантні пани не будуть сами продавати селянам горілку, ані не заставлять до цього своїх дочок. Для цього є посередник — орендар, сільський корчмар, який платить панам часто на 50 % більшу оренду від тієї, що її пани платять у державну касу. І з цього поміщик має свою користь...“

Зазначимо, що це не єдина інтерпеляція подібного змісту.

Важкі, непосильні податкові тягарі, злидні і голод заганяли гуцула в руки різних спекулянтів, що позичаючи гроші на великі відсотки, опутув

Його цими відсотками так, що йому з них немає іншого виходу, як тільки—кидати землю і втікати за море або до міста на фабрику. Тому економічному винищенню села допомагає попівство, що тягаром різних церковних драч, „такс“ за молебні, похорони, хрестини, за кожний крок селянина, тяжить на суевірному селянстві. Щоб сплатити ці різні драчі і податки,—церковні, державні, сільські,—селянин мусить позичати гроші у лихварів, бо доходу з його нужденного господарства не вистачає навіть на голодне життя. Так виглядає „бюджет“ незаможного селянина в цілій Галичині, так виглядає він і на Гуцульщині, збільшений тут ще тою легковірністю, з якою гуцул дає себе обдирати різним державним посіпакам, попам і корчмарям-лихварям.

Таке свідоцтво про тодішні відносини в Галичині читаємо ми і в інших джерелах до історії економічного розвитку Галичини. Про це пише і Юліян Бачинський у своїй книжці „Україна Irredenta“¹, про них пише і В. Будзиновський у книжці статистики „Хлопська посілість у Галичині“² таку картину змальовують і цифри Буяка в „Статистиці Галичини“³.

Ці картини жахливої нужди галицького робітника й селянина знаходять в тій чи іншій мірі своє

¹ Юліян Бачинський: Україна irredenta. 3-те вид. Берлін, 1924.

² В. Будзиновський: Хлопська посілість. Львів, 1901.

³ Bujał: Statystyka Galicyi. Kraków.

змалювання і в художній літературі в оповіданнях Франка, Коваліва, Стефаника і інших. „Галицька Каліфорнія“, „Бориславські оповідання“, „Мужицькі нариси“ і. т. д. показують той визиск і поневолення, в якому находився і ще досі находиться галицький робітник і селянин у руках польської, української, єврейської й німецької буржуазії. Але далеко не однакою оцінку та освітлення находять ці явища у всіх цих письменників. На це впливає класова приналежність та класова основа творчости того чи іншого письменника, його світогляд. У більшості з них в змалюванні цих картин промовляє лібералізм дрібно-буржуазної інтелігенції. Лиш небагато із них, як Франко, кладуть соціальні основи в змалювання життя і боротьби західньоукраїнських робітників і селян, в тому числі Гуцульщина, та Червоною ниткою крізь історію суспільного розвитку Галичини проводять осудження методів і засобів, якими польська шляхта і різні „культуртрегери“ ошукують, граблять і визискують галицького пролетарія—робітника й селянина.

В такому стані находилися трудящі маси цілої Західньої України, в такому стані находилися і мешканці гордої Чорногори—гуцули. Тут треба зауважити, що на Гуцульщині цей визиск і гніт набрав ще жахливіших розмірів, бо сюди збігалися визискувачі з цілого світу, шукаючи наживи на природніх багатствах, що їх криють в собі гуцульські гори. Невелика політична і класова

свідомість гуцулів у тих часах, легковірність, залишки патріархалізму і суєвір'я, культурна відсталість і відірваність від суспільних процесів інших країн,—передовсім Західньої Європи,—все це сприяло тому, що гніт шляхти, визиск капіталізму, обманства „культуртрегерів“ різних націй найшли на Гуцульщині вдячне поле.

Наступ капіталізму приводив з одного боку до зубожіння й економічного винищення селянства на Гуцульщині. У великої більшості селян дрібна як на гірські відносини і неродюча земля не могла забезпечити вже прожитного мінімуму. Земельний голод, що зростає чимраз більше, приводив до павперизації села, заставляв гуцулів шукати заробітків почасти на різних промислах, почасти в чужих краях на сезонній чи постійній еміграції. З другого боку, наступ цей сприяв створенню пролетаріату на Гуцульщині. Вирубка лісів, що прибрала дуже широких розмірів, деревельний промисл, що зростає швидким темпом, а також повстання різних більших і менших фабрик і заводів вимагали все більше й більше робочих рук. Вони й знаходили ці руки між іншим і в зубожілих гуцульських селах.

Коли в половині ХІХ століття на Гуцульщині ми бачимо тільки невелике число робітників, і то переважно земельних, то вже при кінці того ж століття число їх зростає. Розвиток деревельної промисловости в Галичині, що головним чином сконцентровується в багатій лісами східній час-

тині Карпат, створює сприятливий ґрунт для зросту робітництва. Гуцули, сини гір та лісів, в першій мірі в цьому промислі шукають собі заробітків. З часом багато з них іде і на інші промисли, як нафтозій, соляний і хемічний, що починають розвиватися в Галичині завдяки відкриттю багатих нафтових та озокеритових покладів на цілому Підкарпатті. Відсоток робітництва, що до того часу в Галичині не досягав і 2⁰/₀, зростає наприкінці 1900-их років до 10⁰/₀. Те ж саме бачимо ми і на Гуцульщині. Правда, це у великій мірі ще селянин-робітник, що зимою працює на тартаку, а літом у полі, але поруч із тим, в міру дальшого розвитку промисловости, зростає і число вже виключно фабричного пролетаріату.

Цей перехід значної частини гуцульського села на частинну або цілковиту працю на промислах, спричинений економічними змінами, що зайшли в житті гуцульщини від 1848 року, перемінює основи патріархального ладу, який існував тут досі, вносить зміни у світогляд гуцула. Все це сприяє тіснішому пов'язанню життя Гуцульщини із життям інших частин України, а разом з тим полегшує доступ до гуцульського села тих революційних впливів, що проникали на Україну із Заходу. Правда, впливи ці набирають тут своєрідного оформлення, виявляються в організації радикального руху, що саме тут, на Гуцульщині і Підкарпатті найбільше поширюється. На це вказують ті перші організації радикальної партії в Галичині,

що саме тут знаходять свою опору серед того напівселянського робітництва Гуцульщини та Підкарпаття. Саме серед такого робітництва та селянства радикальна партія і могла знайти в тих часах базу для свого існування при своїй плутаній та обмеженій соціалній програмі, переплетеній націоналізмом. Для фабричного і міського пролетаріату ця програма була надто обмежена і далека від його класової боротьби, для подільського або волинського селянина (в більшій мірі засібного) була вона надто „революційна“, і тут найшла собі ґрунт націонал-демократична партія української буржуазії.

Все таки в тих часах радикальна партія відіграла значну роль в розбудженні загальної свідомости та піднесенні суспільної активности селянських мас Гуцульщини та Підкарпаття. Згадаймо тут хоч би боротьбу з клерикалізмом, виступи проти збільшення податків, боротьбу наймитів і фільваркових робітників за поліпшення умов праці, а також — що важне головню для Гуцульщини з її неписьменністю — боротьбу за школу й українську мову в ній.

Із дальшим поглибленням диференціяції гуцульського села, зростом кількості постійного робітництва та розвитком класової свідомости, вплив радикальної партії ослабає. Вже перед війною повстають і тут — правда нечисленні — соціал-демократичні організації (Коломия, Калуш, Надвірна і інші), що ведуть роботу серед фабричного пролетаріату на Гуцульщині.

Імперіялістична війна, що кривавою хвилею та великим знищенням перекотилася кілька разів через Карпати, розгул солдатеки, що в кожному „русиї“ добачувала „зрадника“ та „воєнного шпіона“ і вкривала шибеницями гуцульські полонини, — все це воєнне лихоліття ще більше поглибило класову диференціацію галицького села взагалі, в тому числі і Гуцульщини, та підносило класову свідомість трудящих мас. І вже в час революції 1918 року в Галичині, за часів існування т. зв. ЗОУНР¹, ми є свідками того, що ці трудящі маси в многих місцях виступають до класової боротьби, за соціяльну революцію в Галичині. У многих місцевостях Гуцульщини ми бачимо виступи народніх мас проти буржуазної Національної Ради ЗОУНР, а на робітничо-селянському з'їзді на весні 1919 року робітничі й селянські делегати Гуцульщини, нарівні з такими ж делегатами і з інших частин Галичини, висловлювалися за повалення влади буржуазної Національної Ради та передання її в руки революційного пролетаріату. Цей з'їзд, як відомо, Національна Рада ЗОУНР розігнала, арештувавши многих його учасників. Незважаючи на це, революційна боротьба в многих селах Гуцульщини, як і цілої Галичини, не уставала.

Разом із цілою Галичиною і Гуцульщина (її галицька частина) в 1919 році найшлася під окупацій-

¹ ЗОУНР — Західня Область Української Народньої Республіки.

ною владою буржуазної Польщі. Буковину загарбали румуни, Закарпаття — чехи. Гуцульщина, поділена між трьома буржуазними окупантами, найшлась у неволі, далеко гіршій, аніж раніше. Економічне винищення, політичне переслідування, національне поневолення трудящих західньоукраїнських мас не знаходить собі рівного в капіталістичному світі. Та найбільше це винищення, гніт і визиск відбиваються знову таки на тій же Гуцульщині. Безупинні політичні процеси проти трудящих Гуцульщини, що їх проводять усі три окупаційні влади, найкраще свідчать про те. (Згадаймо хоч би політичні процеси т. зв. „Коломийців“ із 1925–1926 років у Львові). Не треба мабуть згадувати про „пацифікаційну“ акцію, що її проводить тепер польський фашизм на землях Західньої України, яка огидою та жорстокістю далеко переходить ті погроми, що їх чинив серед трудящих колишньої Росії царський уряд.

Та це ніяк не може зламати клясової свідомости та революційної боротьби західньоукраїнських трудящих мас в цілому, в тому числі і трудящих Гуцульщини. Вже з самого початку повстання Комуністичної партії Західньої України свідомий пролетаріят Гуцульщини стає в перші лави революційних борців на клясовому фронті під прапори КПЗУ. Доказом цього є відомі всім події в Коломиї, Заболотові, Калуші, Дзвинячі, кров пролита в боротьбі за соціяльну революцію в Польщі, сотні політичних в'язнів, що караються по фашистівських тюрмах.

І село гуцульське сьогодні зовсім не подібне до того села патріархальних залишків, романтики та гірських легенд, яким його описували письменники минулої доби та ті численні мандрівники, що шукали в Гуцульщині екзотики. Селом тим потрясає упорна класова боротьба, основана на економічному положенні того села, на класовій свідомості західноукраїнського пролетаріату, підсилена тепер ще й тою політикою скріплення куркуля, що її веде польський фашистівський уряд разом із своїми українськими спільниками. Гуцульська сільська біднота, оті безземельні і малоземельні гордої Чонрогори, маніфестують разом із пролетаріатом Підкарпаття в Заболотові в день 1-го Травня свою солідарність із революційною боротьбою міжнародного пролетаріату і наставляють свої груди на штики наймитів польсько буржуазії.

Ось що пише про цю славу сторінку в історії революційної боротьби гуцульського села орган КПЗУ „Наша правда“:

„Першого травня 1925 року селяни Покуття (Гуцульщини), до тридцятьох сіл, в кількості понад п'ять тисяч люда, під прапорами Комуністичної партії Західної України походом пішли до м. Заболотова і там своєю кров'ю посвятили незломний союз робітників і селян. Виступ заболотівських селян — це величезне досягнення Компартії Західної України... Щодо форми — це був перший дійсно масовий, дійсно організований,

дійсно революційний чин західньоукраїнського селянства. Щодо змісту — це був перший дійсно революційний виступ нашого селянства з ясно усвідомленою метою: повалення влади буржуазії і обшарників, з ясно усвідомленим засобом до мети: боєвий союз робітників і селян... Дорогоцінний скарб здобула собі наша партія в вікопомні заболотівські дні. Селянське 1-е Травня 1925 року в Заболотові це дійсно нова славна сторінка в історії першотравневих свят на Західній Україні¹.

Зрозуміло, що до Заболотова селянство Покуття пройшло довгий шлях класового усвідомлення. І дивно вражає те, що багато українських письменників ніяк недобачували того шляху. А ще дивніше те, що й тепер, після Заболотова, чимало письменників бачить у гуцульському селі тільки екзотику, що цієї екзотики шукають ще досі многі дослідники життя Гуцульщини і в нас (для приміру — стаття в БСЭ, де автор на Гуцульщині бачить тільки „оригінальну ношу“ та інші атрибути екзотики і зовсім не згадує про економіку і класову боротьбу гуцульського села). Також і деякі наші критики (обговорюючи творчість галицьких письменників, що пишуть про Гуцульщину), звертають всю свою увагу не на зріст класової свідомості та класової боротьби в гуцульському селі, а на психологічні тільки моменти, що перший раз повторюючи одну і ту саму фразу про „вічний смуток“, „при-

¹ „Наша Правда“, орган ЦК КПЗУ, Львів, 1926.

биття і турботність“ гуцула, тоді, коли він кри-
вавиться у запальній та героїській боротьбі за волю.

III

Коли говорити про Гуцульщину в українській літературі, не можна поминути гуцульських оповідань Гната Хоткевича. Вони до певної міри характеризують і цей підход, що був у многих українських письменників минулої доби до гуцульщини та її життя, і тим самим короткий розгляд їх кине світло й на інші, подібні до гірських акварелів, твори. Нас інтересує в цій статті в першу чергу Гуцульщина і це, як відбила її українська література в суспільному розумінні, а тому ми не даємо тут докладної характеристики та аналізу всієї творчості Г. Хоткевича, бо це вибігає поза рами цієї статті, а хочемо розглянути тільки його гуцульську тематику, що безпосередньо зв'язана із розгляданою тут темою. Над гуцульською тематикою Г. Хоткевича зупинимось дещо докладніше ще й тому, що його гуцульські оповідання мають багато спільного із тими гуцульськими нарисами, що появляються тепер. Хоч гуцульська тематика займає в творах Хоткевича не домінантне становище, все таки автор присвячує їй чимало місця, головно в другій половині своєї літературної діяльності, та дає такі картини, що їх сміло можна поставити на чільне місце між його творами. І правильно зауважують майже всі критики творчості Хоткевича, що в українську літе-

ратуру увійшов Хоткевич головню завдяки своїм „гуцульським образкам“.

Гнат Хоткевич разом з М. Вороним належить до перших модерністів в українській літературі. Перше його оповідання п. з. „Грузинка“ було надруковане в галицькій „Зорі“ 1897 року. З того часу по різних українських часописах та журналах, так на Ніддніпрянщині, як і в Галичині, а також по російських часописах і окремих альманахах появилось чимало його етюдів, оповідань, нарисів, критичних заміток тощо. Найжвавіша літературна діяльність Хоткевича припадає на час співробітництва в „Літературно - науковому віснику“ (1899—1910), де містив він, крім белетристичних творів, також чимало своїх критичних заміток, наукових розвідок і статтів на різні теми. Докладна бібліографія помещена в 1-ому томі „Творів“ („Рух“, Харків, 1928).

Крім своєї письменницької діяльності, Хоткевич іще композитор, організатор бандуристів, театрал і режисер, що поклав чималі заслуги над організацією гуцульського театру.

Переїхавши до Галичини в 1906 році, Хоткевич спеціально захопився Гуцульщиною, і ця тематика майже цілковито заповнила його літературну продукцію з того часу, усуваючи на друге місце той напрямок, що проявився в перших його творах, що так обурили критику з народницького табору

¹ Гляди прим. відзиви С. Єфремова, О. Грушевського і ін. про творчість Хоткевича.

своєю „поезією похоті“¹. Твори Хоткевича, що здебільшого друкувалися по різних періодичних виданнях, ще й досі не зібрані, а багато з них взагалі лежить ще в рукопису.

В цій книжці подано вибір гуцульських оповідань Хоткевича, що друкувалися частинно в „Червонім шляху“ за 1923 рік (Гуцульські образки: Дарабов, У корчмі, Ранок, По-через верхи, За Юріштаном), та в збірці „Гірські акварелі“ (вийшла друком у 1914 р. і в ній надруковані були такі оповідання: З гір потоки!, Два шуми, Збуджена, Самітна смерічка, Село, Д'горі!, Черемош, Повінь, Життя, Злочин природи, Трембіта, Кішня, Пожарище, Недобудована плебанія, Гуцул, „Поліціян“, Дві дячихи, Марод, Жель за горами). Оповідання „Блуд“, „Чарівна палиця“, „Потомок Довбушів“, „Книги“ друкуються тут із рукопису, як також деякі доповнення до оповідань із збірки „Гірські акварелі“¹.

¹ Писані вони переважно гуцульською говіркою. Ми залишаємо без змін усі властивості цієї говірки, що здобула собі вже належне місце в українській літературі, вважаючи цілковито невірним погляд декого з наших критиків про потребу переміни „галицьких слів літературними українськими“ (див. прим. рецензію Миронця на збірку оповідань Коваліва, „Критика“ № 3 за 1931 р.) або передмову до „Борислав сміється“ Франка у виданні ДВУ). Така „заміна“ не виправдана нічим із погляду розвитку української мови, а тим більше не виправдана вона в художніх творах такого порядку, як новелі Стефаніка, Мартовича, твори Франка, де часто доводить вона до затертя обличчя письменника та знецінення вартости твору.

Писання Гната Хоткевича взагалі зустріли в українській критиці оцінку далеко неоднакову: рядом із повними признання відзивами находимо ми й негативні оцінки, часом уже гострі. Гострою оцінкою зустріла творчість Хоткевича особливо народницька критика, що взагалі поставилась вороже до нового напрямку в українській літературі — модерністичного, вважаючи його відступництвом від старих народницьких традицій в українській літературі, недобачуючи того, що модернізм — це не лише „хворобливий вплив чужих літератур“, а що мав він і свій власний історичний ґрунт у розвитку нової української інтелігенції та класовому визначенні її місця. Ту нову українську інтелігенцію не могли вже задовольнити кличі народництва про „службу народові“, вона хотіла жити для себе, творити для себе по своєму розумінню, яке підказувала цій інтелігенції її класова природа.

Зрозуміло, критики, що вийшли з лона цієї нової інтелігенції, стали на протилежну точку, співаючи панегірики письменникам - модерністам. В тому числі і творчість Хоткевича оцінювали вони з перебільшеним одобренням, бо він був одним із перших українських модерністів, якого писання відгукнулись на потреби і бажання класової природи цієї нової української інтелігенції.

Прихильну оцінку творчості Г. Хоткевича дає і Іван Франко, хоч підходить до визначення ролі того письменника з зовсім іншого боку, з боку

суспільної ваги його творів, для його ж часу та оточення. Даючи оцінку письменникам, що працювали в переломовій добі, як він висловлюється, в українській літературі, характеризує він Гната Хоткевича так:

„... Гнат Хоткевич, поет, новеліст, критик і притім кобзар в дослівнім значенню того слова. Його оповідання з художнього боку стоять невисоко; перевага суб'єктивного, ліричного елемента не дає йому пластично викінчувати картин; та проте декуди він піднімається на висоту справжнього таланту, що велить надіятися гарного розвою“¹. Говорячи про Хоткевича і його сучасників і подекуди однодумців, каже Франко, що „то люди перехідної формації. Їх смак, розуміння літератури, їх суспільні і політичні погляди зовсім новочасні, європейські, і в кожній іншій європейській літературі вони розвилися би коли не на великих, то все таки на видних літературних діячів. У Росії, а надто на Україні, над ними тяжить прокляття зацофаного осередку, непочатого перелога. Їх гаряча душа рветься до суцільної, гармонійної і широкої діяльності, а дійсність ставить перед самі урізки, щербби, прогалини. І ось вони кидаються на всі боки, заповняють прогалини, латають, піднімають повалене, валять те, що поставлене не до ладу, будують нове, шукають способів підняти до роботи більше рук.

¹ І. Франко: „Молода Україна“.

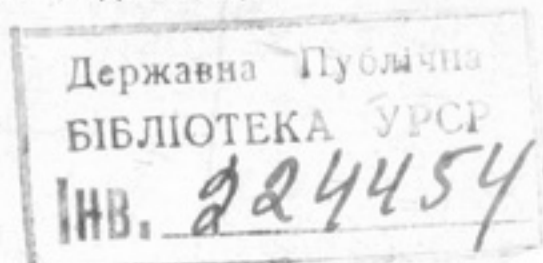
Іх праця робиться якоюсь латаною; в їх тоні чується якесь роздрознення, нерівність... „Die auf dem Wege sterben“ — отсе вірна характеристика таких генерацій, що пізнали мету, рвуться до неї всією силою душі, чують її наближення, але їм не судилося дійти до неї, бо інертна сучасність занадто сильно держить їх у своїх пазурях¹.

Можна погодитись із Франком, коли говорити про Хоткевича, що дійсно інертна сучасність, сучасність сфери, до якої причислявся Хоткевич своєю ідеологією, занадто сильно держала його в своїх пазурях, що він не вийшов у своїй творчості поза стремління тої сфери, тої класи, відбиваючи ідеологію тої класи та її культурні і суспільні змагання в своїх творах.

Та попри це майже вся критика відзначає дійсно високу художню вартість нової тематики, що проявилась у творах Хоткевича в останніх роках до революції, а саме—гуцульської тематики, поезії гір, серед яких жив Хоткевич, перебуваючи в Галичині. Живучи в Карпатах, захопився Хоткевич гуцульською етнографією та побутом і почав писати новелі з гуцульського життя гуцульською² говіркою. Там же повстала і його велика повість „Камінна душа“².

¹ І. Франко: там таки.

² Повість „Камінна душа“ виходить у виданні творів Хоткевича, як VIII том, третім виданням.

„В дальшій творчості Хоткевича... — пише В. Коряк у своєму „Нарисі історії української літератури“, — пануючим мотивом... зробився гуцульський, поезія Карпат, що їй він присвятив кращі свої твори („Гірські акварелі“, велика повість „Камінна душа“). В цих мотивах Хоткевич є дійсно неперейденим майстром в українській літературі, і досі Гуцулія панує над його творчістю... В українській літературі роля Хоткевича подібна до ролі співця Татрів, Тетмаєра, в літературі польській. Хоткевич увійде в історію літератури, як співець Гуцулії, як майстер гірських акварелів“¹.

Хоткевич вивчав Гуцульщину, красу гір Карпатських, життя їх мешканців так, як це міг вивчати мистець, якого світогляд опертий на змаганнях і поглядах нового покоління української інтелігенції. Дивився на ту Гуцулію очима представника тої інтелігенції, шукаючи естетичної насолоди, аналізуючи душевні переживання мешканців гір, моральну сторінку їх життя і забуваючи про другу сторінку: соціальні обставини, що склались на це, що життя гуцулів таке трагічне, повне економічних конфліктів. Не говорячи вже про клясове обличчя Гуцулії, про клясову боротьбу, що вже почала розгортатись. Цього Хоткевич не бачив, і цього не знайдемо ми в прекрасних із мистецького боку, найсильніших може з усіх писань Хоткевича, його гуцульських оповіданнях. Він підходив

¹ В. Коряк: Нарис історії української літератури, том II.

до Гуцулії як український інтелігент і як письменник-модерніст, і тому в його гуцульських оповіданнях переважає не соціальний зміст, а націоналізм, не аналіз суспільних відносин, а естетизм і містика.

Світогляд його класи не дозволив Хоткевичеві ввійти в класову суть затрутої ним трагедії Гуцулії, і це безумовно від'ємно відбилось на соціальній значимості його гуцульських оповідань.

Вистарчить прочитати кілька нарисів Хоткевича з його „Гірських акварелів“, щоби дійти до такого висновку. А вже само те питання, що його ставить Хоткевич у значній частині своїх гуцульських оповідань: чому це гуцул у своїх прекрасних горах нидіє, чому життя його стає з кожним роком більш злиденне, — вимагає для себе відповіді не в захоплюючій описі шуму гірських водопадів і не в містичних роздумуваннях на тему вічного добра і зла, що їх дає Хоткевич. Його поезія Карпат прекрасна, описи захоплюючої гордої природи повні мистецького чуття, картини з життя людей, отих гуцулів, гордих, як їх гори, і нещасних у своєму житті під гнітом і обманом панів і різних спекулянтів, як нещасні і їхні гори, винищені цими спекулянтами, глибоко вриваються в пам'ять читачеві. Тут Хоткевич дійсний майстер, і його гуцульські нариси дійсно заслуговують на увагу.

Але те, що дає Хоткевич як пояснення того стану, в якому знаходиться Гуцульщина, його вияснення причин тої недолі гуцула, треба осудити.

Бо не можна глибоких економічних процесів, великих змін суспільних і культурних, що їх переживає Гуцульщина за останні десятиліття, зводити до національного антагонізму, як це робить Хоткевич, як не можна конфлікту двох суспільних ладів, фєвдального і капіталістичного, що на терені Карпат переплутались різними нитками далеко більше, як в інших землях України, та цілого значення того конфлікту для соціального обличчя Гуцульщини, замінювати тільки „психологічними процесами“, як це робить не один із тих, хто пише про Галичину та її життя.

Правда, Хоткевич мистець, він дає художні картини життя гір, життя мешканців цих гір. Але він і громадський діяч, його повинні цікавити і суспільні процеси, в його творах повинно найти своє віддзеркалення і соціальне тло. А цього власне в Хоткевича немає. І цей брак соціального підходу до описуваних явищ є власне від'ємна сторінка цих оповідань Хоткевича, їх недостаток.

Та Хоткевич і не міг інакше підійти до цього питання, не міг тому, що став на шлях думок і понять української інтелігенції його доби, що світогляд його — це світогляд тої ж інтелігенції. Вона теж до життя власного народу підходила з кличами націоналізму, з міркою естетизму. Це був подув доби, і він відбився не тільки на одному Хоткевичеві, а й на многих українських письменниках дореволюційної доби, що вийшли з тої інтелігенції.

Світогляд Хоткевича — це світогляд тої української інтелігенції, що порвала із старими кличами народників — „слугування народові“, — бачачи всю облуду цих кличів для себе. Її не задовольняли вже традиції народників, вона шукала для свого розвитку нових шляхів, що відповідали б її класовій природі, шукала нових цінностей, що могли б задовольнити її смак, її бажання. І це так само в суспільних поглядах, як і в культурних змаганнях.

Ця інтелігенція була дещо відмінна від тої, яку ми звикли бачити в тих часах у інших народів, французів, німців і навіть поляків і росіян. Вона не мала ще тої традиції, що її мали інтелігенції тих народів, вона щойно формувалася в новітню інтелігенцію з класовим обличчям. Походження переважно з „простого народу“ наповнювало її свого роду демократизмом, тоді як суспільний розвиток, розвиток капіталізму, культурні впливи буржуазного Заходу заставляли її шукати свого класового визначення, а в розвитку культури прирівнюватись до тих шляхів, якими йшла інтелігенція інших капіталістичних країн. Усе це впливало на формування класового обличчя української інтелігенції і на вироблення її світогляду.

На формування світогляду тої інтелігенції впливала ще й та обставина, що їй доводилось вести боротьбу за своє визнання з боку російської (Наддніпрянина) і польської та німецької інтелігенції (в Галичині), що все дивилась на українську інтелігенцію з висока. Це й спричинювалось до

посиленого націоналізму в українській інтелігенції, до певного національного консерватизму. Проти того консерватизму ввесь час боровся І. Франко, боролись і інші представники поступової думки серед українців.

Зрозуміло, що та інтелігенція не могла інакше підходити до визвольної боротьби, що її вів український народ, як тільки із своєї націоналістичної точки. Клясової диференціяції вона не бачила, не бачила народження клясового руху серед українських робітників і селян. Селянські рухи, що повставали тоді по всій Україні, були незрозумілі для української інтелігенції. Вона радо добачувала скрізь тільки національну боротьбу, і на своїх прапорах виписувала національні домагання. Клясове пробудження народніх українських мас намагалась вона ввесь час підмінити національною боротьбою, як це найкраще показує роля націонал-демократів у Галичині, цієї партії української інтелігенції, у всіх народніх рухах, що відбувались на Україні. Яскравим прикладом того є 1918—1919 роки в Галичині, коли ця українська інтелігенція стала на шлях активної боротьби за буржуазну Україну, підмінюючи клясові змагання західньоукраїнських трудящих мас національною боротьбою. Показує це і сьогоднішня боротьба, що ведеться на землях Західньої України, уярмленої польським фашизмом, де українська дрібна буржуазія в масі своїй одверто йде в єдиних фашистівських лавах української буржуазії проти визвольних змагань

українського пролетаріату або намагається підмінити класову боротьбу національною ворожнечею.

В галицькій політичній дійсності націоналізм склав основу програми всіх українських буржуазних і дрібнобуржуазних партій, почавши від трудової, чи націоналдемократичної партії і скінчивши на радикалах.

Національне поневолення українського народу в Галичині та та боротьба, що її доводилось вести з польськими та німецькими панівними верствами за мінімальні права національного розвитку, підсилювали і скріплювали цей націоналізм. За ним партії ці не бачили соціального поневолення або, вірніше, це соціальне поневолення галицьких трудящих мас, нечуваний визиск, що його терпіло галицьке селянство від поміщиків і різних спекулянтів-орендарів, мірили вони націоналістичною міркою, освітлювали крізь призму націоналістичних основ своїх політичних програм. І тільки класа пролетаріату, що зростала і закріплювалася ідейно та організаційно, ставила чітко питання класової диференціації та класової боротьби, розкривала дурман національної зненависти, що ним намагались націоналістичні польські і українські партії обмотати широкі народні маси. В напрямі класового освідчення українського пролетаріату і незаможного селянства українські соціалістичні організації вели вперту роботу, і ті економічні бої, що їх провадило галицьке робітництво й селянство (страйки нафтових робітників у Дрогобичі та Бориславі,

страйк друкарів і робітників у Львові, а також великий аграрний страйк 1902 року), вказують на те, що класова свідомість серед трудящих мас Галичини піднімалася, зростала, що класова боротьба перемогла націоналістичну полуду, яку накидали трудящим масам українські націоналістичні партії.

Українська інтелігенція в масі своїй була в лавах саме цих українських націоналістичних партій, і лиш незначна її частина стала на позиції пролетарського світогляду, на позиції класової боротьби за соціальне і національне визволення мас.

Зрозуміло, що цей поділ відбився і в літературі та мистецтві. І коли з одного боку І. Франко, М. Павлик і інші письменники писали про класову боротьбу українського пролетаріату і незаможного селянства, творили пролетарську думку в літературі, то з другого боку Кобилянська, Вороний, Олесь, Хоткевич були виявом української інтелігенції націоналістичного табору. у них національний мотив переважає над соціальним, проголошують вони думки тієї класи і тієї політичної партії, до якої вони належать.

Не без впливу на світогляд Хоткевича були і ті течії, що їх творила література Європи доби зросту капіталізму, з якими зустрівся він безпосередньо в Галичині, не без впливу на нього були і політичні програми українських націоналістичних партій та їхньої преси в Галичині, в

якій брав він, головню по приїзді до Галичини активну участь.

Усе це зложилось на те, що Хоткевич, захопившись Гуцулією, звернув свою увагу в першій мірі на національну сторінку життя гуцулів, що з погляду націоналіста підійшов він до соціальних основ та причин непросвітної нужди гуцула гніту і визиску, що його терпить він від буржуазії „своєї“ і чужої. Так підійшов він і до психології гуцула, такої відмінної від психології селянських мас інших українських земель, психології, створеної тими економічними умовами життя та тими глибокими соціальними змінами, що їх приніс із собою наступ капіталізму в цілій Галичині, в тому числі і в Карпатах. Тут тільки, в цих незайманих горах, капіталізм щойно промощував собі дорогу, і тому тут наступ його був жорстокіший, бо відбувався прискореним темпом.

Жорстокість, із якою змінювалася соціальна структура життя Гуцулії, була дійсно така разюча, що треба було бути письменником із світоглядом молодого Франка, щоби дати картини класової аналізи її та писати оповідання класової боротьби, треба було мати пролетарський світогляд, щоб уникнути упадницьких настроїв та не потрапити на манівці націоналізму.

У Хоткевича такого світогляду не було. І тому з-під його пера вийшли картини зневіри, забарвлені націоналізмом його класи, завінчані шуканням „краси“ та містицизмом. Тут і його жаль за

минулим життям гуцулів, коли ще не було того наступу капіталу на гуцульські гори, ідеалізація старого патріархального ладу, що ще тут і там залишився в звичаях гуцулів. Тут і причина того, що автор зупиняє свою увагу в першу чергу на багатших слоях населення, на їх світогляді і змаганнях стати „правдивими гасдами“, що цій психології віддає він перевагу і вважає, що саме ці шари населення є опорою проти винищення Гуцулії, як він висловлюється „чужинним капіталом“. Так само до питання розвитку капіталізму на Західній Україні, класової диференціації та класово боротьби підходила націонал-демократична партія, так, з невеликими одмінами, по суті підходила і радикальна партія в тих часах. Такої думки була українська інтелігенція, що творила провід одної і другої партії, і не дивно, що так підходив і Хоткевич, що теж поділяв погляди тих партій і тої інтелігенції.

Отже, у всіх гуцульських нарисах і оповіданнях Хоткевича ми бачимо ідеалізацію ідеології „гасди“, ідеалізацію власницької психології багатшої частини гуцульського села, яку він теж коментує так, як її коментували програми соціал-демократичної і радикальної партії: „народній добробут“— це підстава національного визволення. В бідняцькій частині села бачить він горе, злидні, нужду, моральний упадок, але не бачить жадної перспективи, не малює тих шляхів до поліпшення її долі, якими є класова боротьба. Пролетаріату не бачить він зовсім.

А між тим диференціяція гуцульського села, як це ми бачили, вже тоді гостро впадала у вічі. Розвиток промисловости створював умови для росту робітничої класи, пролетаризація села підсилювала той ріст. Уже в перших роках ХХ-го століття ми бачимо на Гуцульщині, як і в цілих Карпатах та на Підкарпатті, численний пролетаріят на деревельних, нафтових, соляних і інших промислах. Бачимо і зародки робітничих організацій та зріст пролетарської свідомости, що знаходить свій вияв в економічних боях, страйках тощо. Це той самий пролетаріят, що тепер веде революційну боротьбу з капіталом у фашистській Польщі, що проливає свою кров у Заболотові, Стрию, Дзвинячі в боротьбі за визволення трудящих мас із ярма соціального й національного поневолення.

Зрозуміло, що цей рух пролетаріату, що тепер прибирає форми активної революційної боротьби, що об'єднується під прапором Комуністичної партії Західньої України, тоді, перед імперіялістичною війною, не мав іще такої сили, як має її сьогодні, що він тоді щойно поставав, але він проявляв себе вже і тоді активно і клав свій відпечаток на суспільне обличчя гуцульського села. Але його не бачить ні Хоткевич, ні багато з тих письменників, його однодумців, що шукали в Гуцулії не класової боротьби, а чарівних картин природи і пісень про колишню красу і велич того „племени, що вмирає“.

А. Березинський

З ГІР ПОТОКИ!

Ідеш — і мов казку таємну хто мовить тобі. Шепоче устами смерек, вітає гостинно та любо, розкриває обійма і навчає, в чарівливих образах навчає вічним гомоном потсків з гір.

Вузько й незбагливо в'ється кам'яниста дорога, а скільки оком протягнеш вперед, і вправо, і вліво — мур небитий віковичних дерев. Могутність всю свою захотіла показати природа: заставила кожний крок столітніми смереками, навалила-наломила гори гнилля, перемішала на-грубо вспід землю з листям та фоею і дивувала, приголомшувала силою, нерозважністю могутньою, марнотратством велетнів.

Здвигає кічері вузько-вузько, так що ледве-не-ледве може протиснутися гуцульська дорога, а відтак розірве пасмо в широку долину, відставить верхи ген далеко один від одного, кине блакиті, сонця, простору незміряно, трав незлічено, радощів непереживно. А потім поставить гору серед дороги, голу скалу випре з оскаленими зубами, урве з неї камінь і кине під ноги.

А збоку йде вигризене в самих грудях землі провалля, глибоке і чорне, як погляд злочинця. Здавалося, ніщо не зародиться в сій земній рані, ятрений десь унизу чорною кров'ю. Здавалося, що якби вирнуло що звідтам, то був би се гнилий кістяк, образ смерти — а дивишся — і десь із самого невидного дна, звідти, де вже не

тече, а сочить у пересяклому в'язкому мосі серед гнилого колоддя та розбухлого листу якась вода — звідти виглядає й усміхається і киває на привіт зеленими пучками веселенька та лагідна, та мила смерічка. І одна, і друга, і сотня їх. Усі з ясно-зеленими вершечками, всі з ясноусміхненими гілочками. В тьмі й глибині й чорносиньому бруді почали свій зріст — а от вийшли, чисті, святочні, вибуяли аж до сонця, аж до блакиті небесної. Усміхаються тепер до тебе і радують іще тебе, і тобі ще уділяють.

Навчи мене... Навчи мене, смерічко, бути таким, як ти. З дна життя, з брудів і болю щоб умів вирости до сонця й усміхнутися світові. І вибачити своїй сірій минувши ні і спомин самий про минулу чорну гірку в'язку тернів зробити прекрасним і стати самому чистим, як вода, що корінь твій обливає, смерічко. В багновищі зеленому, в слизоті й гною тече — а хоронить жемчуг чистоти. Обливає і бруд землі, і камінь порослий, і зогнилу колоду — а виходить з-під них збереженою, і дівочу чистоту несе в собі. І стільки чистоти несе в собі, таке багатство очищення, що й бруд самий робить безпечним і улагоднює його зло. А як хто сторонній нерозважно чи злобно скаламутить хороший спокій, підійме з заколисаного дна мул і сміття, переверне давно заснулий камінь і витягне наверх усе, що було під ним забуте, здрімане, само не хотіло вже світла денного — замутиє і сумно заметушиться вода, шукаючи втраченого спокою. Але опам'ятається скоро і терпеливд почне виносити, відкидати пріч чорні мислі, чорні впливи, і за хвилю — знов! Знов чиста, знов радує й радується, знов сіє доокола себе благо очищення.

З гір потоки!.. З гір потоки!..

Скелі і скелі! То порослі лісом густозеленим, то голі червоно і ребряться грубими струнами з гори на долину косо. Дорога гнучка обвивається довкола них, проскакує під стрімкою стіною, а потім перехопиться діравим містком крізь вогке, укрите сочистою зеленню провалля — і знов під скелю сховається, під захист звислих віток смерекових, в тіні, напоєні бризками потоків.

З гір потоки!

Скільки їх!.. Чистих, холодних, ясних, журчливих. Ледве вмовкає один — впереді вже чується ласкавий зазив другого. Ледве напився з одного — а вже манить, і вабить, і кличе слідуючий. І кожний з них інакший, кожний говорить свою казку, співає свою пісню, радіє своєю радістю.

От сей... Біжить сквапливо і рветься, мов переляканий, падає стрімголов і схопиться знову; і запіниться і закрутиться на місці наче заголомшений ударом, відтак знову вирветься, наскочить на камінь, заріє, закопле під ним, а не можучи підлізти, кинеться вбік, упаде на дорогу, борзенько перебіжить її — і знов по другім боці на стрімкім спаді почне свій біг шалений, боротьбу, спіх, знов квапиться, б'є, наскакує, все неспокійний, все підкиданий, все фантастично знепокоєний. І навіть коли вже добіжить до цілі і впаде у більший потік — і там іще довго не заспокоїться, каламутить, перескакує своєю помітною хвилею з боку на бік, підмиває береги. Що ж — урвиголова. До такого й не підступиш близько, та ніхто й не пробує. І нема на нім жолобків, щоб напиться було подорожньому: все одно він потрощить тобі, понищить. А схочеш пити — оббризкає все лице, зашию налеться. Прото свавільник!

А другий — то вже зовсім іншої вдачі. От журкає собі та й журкає потихесеньку, дрібоцькими хвилечками сріблиться під блакиттю. Як урветься під ним дорога — застановиться: чи падати чи ні? А як паде, то не з лускотом і піною, а тихо зісунеться, мов покривало зі статуї, і знов зупиниться, стане криничкою, оглянеться, очиститься, кожну трісочку приб'є до належного місця, і сам усе чистенький добропорядочний, потрібний для життя. Таких люблять. Жовту жолобинку прилагодять, пласкатиї камінь приткнуть, аби було де сісти, хрестик уроблять.

Третій — лиш сочить, сльозить із камня. Підставиш руку — і накапає повно тобі сцілющого нектару. Не знати звідки й береться, не знати куди й дівається. Мов камінь заплакав.

А от іще — точиться по якійсь голубій плиті й сам зголубів, опрозорився.

А от ще і ще!

І без числа їх, без числа! Стань, вслухайся — і почувеш ясний голос потоків в оркестрі природи. Зазвучала, забреніла тисячею голосів гірська симфонія! Дзвонами невидимими славословлять храми — піснь велику співає земля! А ти ходиш в усьому тому: і не знаєш — сон це прекрасний чи ще більше прекрасна ява. Чи на якісь простори надземні перенесла тебе твоя фантастична уява, — а чи справді це шматок рідної землі. Чи то намальований генієм краєвид — чи реальна природа, дійсно твердий камінь, дійсно одламана гілка. І коли свідомість твоя скаже собі точно, що це все правда, і камінь правда, і гілка, і потік, і все, що ти бачиш і чуєш — станеш, пригноблений безконечною величчю краси, притулившись спиною до скелі, й так замреш.

ДВА ШУМИ

Ліс шумить...

Скажеш собі ці дві слові — і де б не був ти, що б не стояло перед твоєю душею — сих два слова овіють тебе чарами, почувеш лоскіт вітру на щоці, ззвучать якісь голоси невидимі і серце затужить чогось, і стане зимно трошки і трошки лячно.

Оспіваний шуме, прекрасний шуме! Вічно скорботний і таємний вічно. Чому кличеш і куди? Чому плачеш вічно і все покоряєш? От день ясний, украшений сонцем, просяяний гострими стрілами променів звучащих. День, коли все здається щасливим, зачарованим у radoщах, мов відбувається безконечне весілля, заморожене навіки, коли святкує сама природа. Здається — хто в силі побороти се море радости, замути ти сірістю небо?

А зашумить ліс, (заговорить тисяччю голосів, заплаче тисяччю плачів — і бездонна печаль розкриє перед тобою чорні очі свої,) прокричить зловіщим карканням глибина передвічного суму і впадуть на душу твою всі невиплакані сльози... То сльози світу цілого випило сонце і наситило ними потім кожний тріпотливий листок. То вітер збирав цвіти скорби по далеких осінніх полях, по пустинях сонцем палених, по морях забутих, по всіх закутинах, де живе і плаче чоловік. Зібрав — і на крилах приніс тут, розкидав, розпорошив по всьому лісовому просторі й торкає тепер тужні струни тужної арфи.

І яку б найпустотливішу радість не кинув ти сюди в темнозелену глибіню сього шуму — вона заплаче тут, а сміх твій розіллється безцільно, як вода пустині, не збудивши до сміху нікого; веселий звук потоне, мов камінь у морі, а той, хто хотів радуватися, сяде на мохом порослий камінь і великими зажуреними очима буде глядати в лісі причини туги своєї. І питати буде тіней лісових, богів пуші, владик борів і нетрів непроходимих — що я вам зробив, що ви серце моє тугою наповнили? Звідки ці сльози на очах, чому воскресають поховані спомини і мучать і крають душу?..

І притулиться до громом розбитого пня і заплаче. І заплачуть із ним берези самотні, заблукана верба, мов невістка в чужім краю серед людей чужих. Хтось застогне у лісі далеко, потім ближче... Стріпоче птиця крильми, хрусне гілка, а потім потоне все в могутнім хоралі, в шумі віковичнім.

Вслухайся тепер.

Чи не чуєш у тім морі своєрідної струни? Вслухайся.

Вплітається тонкою безпереривною ниткою, але так само незпинно і вічно звучить, так само рівно стелить свою стежечку до небес.

То лісові ручаї шумлять.

Веселі, радісні, тихомелодійні і дають ноту радості в музику лісових шумів. І сміється і в'ється тонесенький голосочок, завиває-обвиває мов газом, мов туманом пахущим, прозорочистим, освітленим. Тисячу слів наговорить тобі в одну хвилю, як дівча, що прибігло у хату з китицею оброшених цвітів і одразу хоче оповісти усе: і як жук проповзав по дорозі, як черевичок у воду упав, і як скакали вівці з гори, а сонце

світило поміж гіллям груші. І очі не думав би ти, ідучи до світлих шумів — однаково заслухаєшся і усміхнешся мимоволі.

Пташина скочила до води. Верть-верть хвостиком. Верть-верть... Стрибнула на камінчик, повернулася туди-сюди, знов стрибнула. Дзьобнула водиці. Раз, два. Задерла головоньку — і нараз пурхнула. Сіла на ближчу гілочку, цвірінькнула — і щезла в гущавині. Нема пташки. Лиш струмочок жу-жу-жу. А сусідній жу-жу-жу. А там далі жу-жу-жу. І ще далі жу-жу-жу. Жу-жу-жу та й жу-жу-жу. З каменя острів зроблять, з калюжі озеро, зелене дзеркало.

І не телепають тут козлоногі лісовики, трави притопчуючи, а лиш ельфи веселі водять беззвучні танки і росу п'ють з похилених квіток. Власною красою зачаровані глядяться в воду нарциси і не зводять очей зі своїх очей. Добрі феї ранками миють сніжнобілі свої шати, а вечрами хором співають нечутні молитви невидимим своїм богам. Поет тут пісню складає своєму серцю, ростить душу і крильми возноситься, і благословить усміхом зелений моріжок і срібну нитку струмкову і шумик тонесенький...

Шумику, шумику... милий мій шумику... Благословенний ти еси в природі і благоді твої однакові з величями й безконечностями. І океани велешумні, грізні громади снігових гір, самуми в пустинях мертвих — і ти, дрібнесенький, загублений десь у великому лісі... Рівна вам ціна на святі природи й місце ваше однакове.

ЗБУДЖЕНА

Стоять смереки. Ледве коливаються важкими віттями і мовчать, як намальовані. Мовчки промовляють, як мармурові статуї, як образ, як пісня без слів і звуків. Стінами непорушними зеленими/ творять ліс, вірять у свою силу, гордять, що їх так багато, що масою сильні.

Вітер пролетить над ними, спробує зажартувати, зачепити одну, другу, але вони збудуть його призирством і мовчанням, непорушністю відтрутять, завстидають серйозністю. І, засоромлений, покочить він далі, зашумить листками зляканої трепітки, зарядить калюжкою на камені й затихне на хвилину, притаїться.

Довго не висидить. Знов звіється, знов зів'ється. Шукає. Нишпорить, шпирає.

Он смерічка на убоці. Підскочив до неї, зашепотів. Щось обіцяє, пригортається, притулюється. залетить і звідти і звідти, будить.

Здригнулася смерічка шовковими гілочками. Що він сказав їй? Що?.. Щось мав їй сказати неспокоїне й звабливе. Киває вона гілкою, мов рукою щось видихляє. Не хоче слухати.

А він все тісніше й тісніше обтулює, заглядає в саму душу і цілує там. І задрижала під тими поцілунками збуджена з дівочого сну, широко отворила дівочі обійма, відповіла дівочим поцілунком. Прийняла в себе зерно нового життя і

забачила. Вперше забачила і ліс сусідній, і небо, і хмари на небі, і сонце, і відсутність сонця. І хотіла сказати о тім вітрові, але... його вже не було.

З тихим сміхом відлетів він пріч, далі шукати — чи не можна би ще комусь відобрати спокою, чи не можна би ще кого затривожити прихильністю.

Крикнула беззвучно навздогін покинена смерічка, хитнула верхів'ям, простягає віття, вернути хоче. І киває найзеленішими віточками, вабить молодого красою і ще просить у сонця прикрас, ще як-найбільше дорогоцінних прикрас — може ж зглянеться, може верне, може зашепоче і знов обійме.

Та дарма — він не прийде. Будеш сама, будеш вічно сама. Потемніє твоє гілля, обтяжиться на осінь плодами і сама будеш нести ввесь їх тягар. І не раз, не два ще заплачеш гіркими сльозами, от як плачеш тепер.

А від сліз тих прокинулася добра сусідка і здивовано зашамотіла півобголеними своїми дрюками, аж посипала червоною фоею. Відразу зрозуміла й не дарувала собі вже ані хвилечки. Обурилася святим обуренням, розповістила найближчій кумі — закивали, замотали обі старим гіллям. Кума подала сестрі, сестра сусідці — і понісся-полинув той гомін, тая слава лихая світами поміж ворогами. Найдальші смереки дізналися, дізналися — засміялися, виплели сіль небилиць і окинули нею ліс. Скоро весь він загомонів і обуренням, і співчуттям, і нерозважним кепкуванням. Докірливо й поважно хитали віттям старі ялиці, жваво пересуджували молодички, навіть пень трухлявий крякнув десь у ямі і кинув спересердя гнилою тріскою.

Вже затихла вона, молода збаламучена смерічка, вже примовкла, віти безнадійно спустила, налякана, затуркана, осміяна — а шум пересудів не вгаває і

надовго ще стане, надовго ще стане о чім говорити. Не одна ще біла хмарка проповзе над верхом кічери, не один раз нагріється під сонцем і знов охолоне камінь коло потока — а порядні сосни все ще будуть обурюватися і доньок своїх научати.

А потім, як обридне вже всім і замовкнуть кумоньки, вичікуючи нового чийогось прогрішення — найстарша крива ялиця, корава й подзьобана, гнила всередині, все ще не зможе заспокоїтися. От наче й замовкне вже, насупиться — спокій уже, здається. Але нагадає собі знов — і знов забурмоче, заскрипить, захитає битою громами головою. І так довго-довго — аж ніч западе.

Дурна ти, стара ялице...

І ти, молода сосно...

САМІТНА СМЕРІЧКА

— Долечько ма гіренька... падочьку ж мій не-шісливий!.. Шо мене вродило на цім високім, на голім, холоднім верьху? Хто надсмівав си над моев долев д'вочов, над моїми слозами? Кому заважило мое шестечко, кому заважило?..

— Гне мене вітер, дощі мя січут, сніги замітают. Громи полонинські б'ют коло мене, маржина кікат, ніхто мене не любить, ніхто мене не хоче... Ненечько-зазулька! Шо тебе розгнівало, шо тебе розлютило, шо ти міні таку долічьку судила?..

— Ёк здоймет ци буря — хилеют ци мої віти й ломнют ци. Ёк вдарют гради — обіб'ют на мені фою зелену, мое убранечько дівоче смутне. І птаха на мене не сідат і звіра нема, не кружляє мошка дзизливим танком коло вершечька. Я сама-саміська самітна смерічька...

— Були подруги любі — повмерали. Он лежат їх червоні трупи і ночами світяться в них робачки. Чому й я не вмерла разом із ними? Пощо стою на глум вітрів, одинока, сама на вершині? Куди гляну — нічого не бачу. Ліси далекі, люди ще дальші, а я все сама, все сама, самітна смерічка... Ой за віщо ж я така самітна?..

І ні радости ні втіхи ані раз не зазнала. Подругам моїм співали:

Закувала зазулиця при убочі
На годованці сидючи.

Шовковий рукавец шиючи,
У Львів городен див'ючи.
А Львово ти, Львово, городче!
Які в тебе суточки тісненькі.
Їхали ними бояри пишненькі;
Ба хто й упереді? Чом старосточок,
А за ним услід пан молодочок
Під ним си сив коник розіграв
Зелень та виноград потоптав...

— Співали того моїм подругам, співали, а я самітня у куточку стояла, дрібними слозоньками си вмивала, долечьку свою проклинала. Ой доле ж моя, доле! Та чьому ж ти не така, ек доля чужая?

— І все я сама, все сама... І тепер сама, і буду сама. Вліті пташка злетит, пісню чіюсь зачую, маржина обітрети ци — все веселіше йкос...

— А ек прийде зима, ек зрівняють ци верьхи, ек завіє сім вітрів все буйнесеньких, ек здоймут ци заметілниці, ек загудут гори від бур суворих — ще в тисячу разів я самітніша стану. І скорбота засмокче до загину і рветься серце на частини й квилить:

— Де ж хочь тії люди, що ходили пляями попри мене іноді? Де хочь звук калатала, поклик пастишка маленького, рики худоби? Нема, нема, нічого нема...

Зійде місяць блідий над сніговим супокоем, рівнодушно обійде своє робоче коло і піде знов десь. І нема тоді навіть тіні моеї на снігу... Потисне мороз, хрупне найніжніша гілочка, а серед гупої ночі прийде голодний вовк, стане недалічько і страшно-страшно завіє. І в'ється від голодного болю, і скавучить, і біжить несамовито долинами, а я знов сама, знов саміська-сама...

— О-о-ой чому ж я бідна така? Де ж ти, моя радосте? Де ти, красо моя? Оббили бурі, обвіяли вітри, обгляділи заздрі чужі очі. О, богдай же би тим оченькам серед білого дня ніч си зробила!

Туманами би най заслало, горечями би віпало,
шо вни на мою долечку на сиріччину си позаз-
дрили... Та лийте си ж уже всі слозоньки мої та
не рви си ж ти, мое сердечко — лиш проси, щоб
зійшла уже буря з усіх найбурливіша, шоби вда-
рили громи з усіх найгрімлівіші та й шоби раз
уже закінчило си мое горюванечько, на сій кечері
самітній проклетій бідуванечько! І не сплаче за
мнов ніхто і не стужит ци, і забудут мене, за-
спокоют си... І трембіта наді мнов не протрембітає
і не мут голосити ніхто... І нікому жалю не спри-
чиню... О-о-о-ой, навіщо було такому і родити си...

С Е Л О

Полудень.

Сонця немає, за хмарами його невидко, але чуєш поцілунок його на собі, чуєш його любов. І хмари сі — то не зlobні духи, що з'їдають бога життя і яких галасом та дзвенінням проганяв дикий чоловік, а се любі друзи, що боряться за тебе і в дар несуть прохолоду.

У тонкій блакиті дальші потопають гори, а по ближчих видко хід хмар. Напарило, намлоїло в повітрі — аж в ухах дзвонить. Пригадається тобі якийсь жагливий мотив — і носиш і несеш його з собою і не годен відкинути, позбавитися.

Тихо...

Он, оповита в серпанок, видніється хата. Коло неї оборіг, якась загорода для маржини — то гуцульський оседок. Блудить то вправо, то вліво ледве помітна стежка. Така тонесенька — а єднає гуцула з селом. А з села з містом, а з міста й із світом цілим. Он, видко, половину трави скошено, а половина ще стоїть. По скошених світлозелених килимах побігли вверх узорі пологів.

А он іще оседок, на другій горі. Трохи городця коло хати, куча, пара дерев — певно сливки. Дах на новім оборозі вилискується до сонця; зигзагами пописалося воринє, а зараз же за ним — зелений-зелений аж чорний смерековий ліс. Чиста смерека. Ані бучини тобі, ані берізки.

А де ж село? Дивишся округи. Гори здимаються вверх то порослі лісом, то покопирсані толоками, царинками, помережані воринем. Одна кічера темна під хмаркою, друга горить яскраво під сонечним поцілунком, а хат більше нема.

Ні єсть. Он-он високо, мов капнуло чимось, приліпилася хатка. Чи на забаву чи на кару там її винесено? Дух мабуть захоплює, як станути там коло вікна і поглянути наоколо. Мусить то бути шалено красиво! Все унизу, увесь світ під тобою — і ти сам лиш коло небес, сам із власним порядком життя, з власною волею, з власним я. Мусиш бути творцем, мусиш бути певним своїх сил, мусиш мати і волю тверду і сильні руки.

Шалено красиво і... тяжко шалено. Гірка сила загнала гуцула аж тудя, гет-гет під вершек. А як надійдуть люті морози, падуть зими великі, ввіють заметілиці, як закидає снігом і ту вузеньку стежечку, що єднала з селом, і природа відірве від світу й від людей — тяжко убогому творцеві на вимушеній високості. Отже має пам'ятати літо за зиму, вірити в багато непотрібних речей і боятися мусить...

.
Село...

Як тихо в ньому і як просторо! Ідеш над рікою — і нікого окрім тебе. Теплою хвилею шумить вода, десь, чуєш, щось торохкотить наче віз, а жодного воза й нема, бо немає й дороги. Висвистує пташина в лозах, а більше нічого. Сам. Один.

Але дивна річ! Ідеш у порожнечі, ні душі доокола, око не бачить ні одної хати, жодного знаку життя чоловіка — а преці ж не чуєш себе в самоті. Душу села чуєш коло себе! Щось є доокола тебе, що єднає до купи і ту і ту і он тамту хату і творить із них цілість — село. Найкрайня

хата, закинена за світи, відгороджена, мов каменем завалена — а й вона почувається до тої цілоти і має зв'язок.

Той зв'язок чуєш і ти. В нашім селі виходиш на царину, за послідню хату — а вже огортає тебе настрій піль, блаженство самотности. У великому місті вийдеш з народом набитих вулиць заблукаєшся в передмістю з довгими парканами, будинятами в глибинах садків — і вже ти в одинацтві, душу міста лишив десь там, далеко позаді.

А тут! Хоча скільки оком обведеш нема ні житла, ні знаків побуту чоловіка — а все ж увесь час чуєш ще чиюсь присутність коло себе, ніколи не буваєш сам. І один — і з людьми. І в просторі — і в центрі. П'єш дивну суміш незмішаних вражіннь. Вийдеш за ріг власної хати — і вже чуєш голоси самотности над собою, а в той же самий час ідучи одним-однісінький ледве помітною стежиною в дірі межі гір, відчуваєш непереривну зв'язь із тим, що називається *село*.

Із тим словом кожний в'яже осібний зміст: то в формі ряду пов'язаних у вулиці хат, то в формі більш-менш брудного безладдя. Гуцульське село — це ряд панорам, ряд прекрасних картин, що міняються через кожні десять кроків. Підійди вище — і ти не пізнаєш краєвиду: і гори в інший вінок ізв'яжуться, і ріка інакше освітиться, і виступлять нові верхи. Глянь на село при сонці — тисячами несподіваних фарб засяє, засміється і заспіває; а набігла туча — і все похмурніло, посіріли ліси, засинілися кічери, мов гнівніше зашуміли води. А як надтягнуть мречі і сивими пеленами окутають верхи, розриваючися то там, то там на темінях тла, як заклубиться слід Черемшовий холодними димами — в казкове царство заміняється тоді гуцульське село, і чуєш щасли-

вим себе, що дозволила тобі доля оглядати таку красоту.

І як зараз пригадується перше вражіння від гуцульського села.

Я розтерявся. Скидали речі десь у шевцевій хаті, а я вийшов і пішов просто очей, не знаю сам куди і не знаю сам пощо. Щось гнало вперед, щось тягло і я повинувався несвідомо.

На другий бік Черемоша попав. Піднявся на якусь гору, спустився у якесь провалля і ще і ще кудись ішов і став нарешті. І чому йшов, і чому став — не знаю.

Став — і тоді лише трохи отямився.

Я був сам. Сам один. Ні звуку, ні шелесту. Німо й урочисто. А дококола...

... омлів як глянув. Дика первобутня природа. Глухий непробитний ліс. Звідусюда нависли гори. Відламки скель із хату завбільшки валяються, придавивши собою смереки.

Каміння накидане всюда в боротьбі ячихось велетнів і поросло мохом, бо одвічно тут не ступала нога людська. Дерев падали і гниють, бо одвічно не ступала тут нога людська... Куди ж це я зайшов? І чи вийду я звідси?

І чуючи той солодкий жах, який завжди переживає людина насамоті з величними проявами природи, я стояв і тріпотів нервами. І хотів вийти звідси — і хотів вічно тут стояти.

І нараз — людська постать!

Людина? Тут? Де лише скелі і дикий звір? Де проговорилися колись якісь слова — і з того часу ніякий звук не колихав цього повітря? Ні, не може бути!

Я протер очі — але то справді була людина. Гуцул. Іде, виблискує барткою на сонці.

Я і зрадів і... якось образливо стало за цю первобутню красу, що її потоптала й понизила людина своєю присутністю.

Підійшов, привітався. Я, повний ще невиплеснутими вражіннями, хотів поділитися ними з собою подібною істотою і почав оповідати свої захвати слобожанською мало зрозумілою гуцулові мовою.

Але, на превелике моє здивування гуцул мене зрозумів і відповів. Тільки відповів таке, що зразу скинуло мене з первобутніх небес на землю.

— Е! — сказав він. — Та се ше село!

І справді — то було село. Гуцульське село, бо за поворотом я побачив першу хату.

Д'ГОРІ!

Д'горі! Д'горі!

Вище! Далі від людських буднів і людських свят. На п'ять ступнів поступиш уверх — а на п'ять миль будеш бачити більше.

Зі свіжими силами скачеш із каменя на камінь, іграшкою здається високий верх. Так близько, так невисоко. Д'горі ж, д'горі!

Тут унизу ще багато людського життя і його ознак. Ось троп овечий: ночують тут вівці та умісили землю щось. Ось облуплені смереки лежать: десь у верху стяв їх гуцул, обрубав гілля, облупив, а потім стояв і дивився вниз.

— Клейго-о-ов! — кричав звідти і пускав смеречину. І летіла вона, дзвенячи як струна нап'ята, просікаючи корчі по дорозі і, ударившись вниз, зупинялася. Вся дрижала потім іще довго, а зверху летить уже друга, її сестра.

От купи каміння: царинку робив собі гуцул мозолем і зношував каміння в одну купу. І день, і два, і тридцять, і більше.

Але чим далі, то все менше слідів людини, все-владнішими стають дикі голоси незайманої природи. Гора вітає чим може: ховаються ягоди під листям, чорніють уже афини, і г'югоди вже пристигають — один бік білий, а другий червоний. Мох грубо встелив землю м'яким килимом і манить

спочити, але ще не хочеться, ще так багато сил.
Д'горі, д'горі!

Легко коситься на горі: вітер прохолоджує, коса коротенька. Зігнеться низько косар — і стеле, стеле, стеле покіс за покосом. Синок ізліз на ворині і придивляється.

Стань — оглянися! Го-го як високо!

Білою змією в'ється дорога, Черемош сліпить очі проти сонця; повитикалися з усіх боків якісь незнайомі, нові верхи. А по схилах гір усе хати, хати, хати. То там, то там виблискують побоями дрібоцькі, мов зернята маку, що пташка, летячи, з дзьобика впустила. Хати, хати... А в кожній з них притулилося людське горе.

А он засиніли ще дальші гори, легким блакитним серпанком повиті. З-за пасма витикається пасмо, з-за одного ланцюха новий ланцух, а на самій границі, замикаючи обрій собою — стала даючи всі відповіді, вона — Черногора!

Агей же д'горі! Не гадай, що ти на вершку. Ще ой-ой скільки над тобою. Д'горі!

А тінь від смереки така привітна, а зелень така сочиста, м'яка — і хочеться подарувати собі трохи спочивку, радісно повалитися в пахущу траву. Упав — і тихо-тихо стало...

Наближається... наближається... наближається і падає небо! Але не впало, підскочило зараз уверх і падає знову. Хмарка ліниво повзе, купаючися в сонці, безшумно й ритмічно гойдається важке гілля смереки, затріпотіла вільшина і ледве-ледве, мов з неба чи не знати, звідки доноситься шум Черемоша. Вона тут, невгамовна гуцульська ріка, десь крізь трави просовує шум свій. А підіймешся на лікоть — і вже наблизиться, вже виразно учуєш вічну байку, і дуже високо треба вилізти, аби не досяг Черемош.

Під руками і геть довкола все застелене купочками твердого дрібоцького листу, а між ним чорносиніють великі афини. Зірвеш одну — захочеться другої холодної гірської ягоди. Безшумно паде в м'який мох ящірочка і довго стоїть, задерши голівку — дивиться на тебе. А потім, мов що штурхне її у бік — кинеться вниз і щезне десь поміж галузочками.

А тобі так ліниво лежить і не хочеться вже йти. Верх здавався знизу таким маленьким, скородосяжним, а показалося, що так трудно до нього йти. Мабуть і з усякими вершинами так.

Д'горі, д'горі! Годі лежати! Підіймаєшся відразу і йдеш.

І йдеш стежкою, а сам думаєш — чи то стежка, чи то так лиш хочеться думати? Невже тут ступала коли людська нога?

А певно! От смереки повалені, повсохлі. Лише шпичаки стирчать та де-не-де поприсихала фся. Се хитар якийсь. Ділить дві власності. Уже сварився за се місце чоловік, уже комусь якась кривда була, уже хтось на когось пизьму мав за сей кавальчик дикої землі. На всіх границях земних виростає злоба і поливається кров'ю.

Д'горі!

Ох, але як уже важко йти! Стежка вже пропала. Що далі, то все більше каміння і каміння більше, вищі сосни, дикші хащі. Ведмежі житла, лисячі нори, вовчі притулиська.

От уже уламки скал у зріст людський. У безладді накидані. Сліди давньої боротьби велетнів. Коли то все валилося — яка то картина мусіла бути!

А між камінням печери — мох товсто, що й не продовбеш. З кожної свобідної щілини гониться невпинною силою дерево. Вигинається і ломиться

бореться за найменший шматочок землі, сіткою корінчиків оплутує камінь, жадібно ловить кожну піщинку. Якби хотів — чув би крик тої боротьби. І передсмертні крики тих, що програли, і тих, що лізуть по трупах, знов ловлять, знов шукають. Зміями в'ються жмути засохлого коріння живих колись дерев, перетираються в порошок і гноять землю для будучих, більше щасливих поколінь.

І страшно тут і — любо. Чорно під смереками і повно таємниць. Каміння пожовкло від осипаної фої і виписалися на ній якісь незрозумілі письмена. На кожному кроці здається тобі, що от натрапив на стежку, а стежки тут зроду не було. Та й хто її топтав би?

Д'горі! Але куди? Може я вже на самій вершині — хіба я знаю?

Дококола — стіни сосон і нічого, нічого більше. Немає навіть з чим порівняти своєї високости. Невже стати на найвищий камінь і самому сказати собі — *я на вершині?*

І дивно так. Поки йшов, поки досягав — усе було якось інакше. Був прив'язаний до своєї цілі.

Тепер досяг і — не знаєш, пощо старався. Чи й на всіх вершинах так?

Пень. Великий такий і дужий здається. А вдариш у нього палицею — і вона проходить його наскрізь. І то тобі так здавалося, що то потужний пень, а то була попросту гнила колода.

Пронесуться різні мотиви, і якось тужно від них стає. Тяжить уже самотність і сей таємничий суворий шум смерек і чорні плями печер. Росте і згострюється і всевладно огортає внутрішня тривога. Якби знав, що мусиш на сім місці простояти до ночі — може розбив би собі голову об цей сяючий на сонці камінь.

Мамо-природо! Ти велична, Ти безмежна в своїй красоті! Ти благословенна і благословенним є кожний плод чрева Твогого — але страшно з Тобою. Страшно з Тобою, бо я не знаю чи Ти друг мені. Невже в слова: „боротись із природою“ ув'язав чоловік не що інше, як синтезу сеї Твоєї віковичної ворожнечі, природо?

Ні, ти не ворог мені, о мамо. У тебе взагалі нема ворогів, правда? Страшить лиш рівнодушність твоя, а не ворожнеча. От можеш ти зараз обвалити сей камінь, під яким я стою, або кинути мене в одну з сих підземних печер, або роздавити похиленою оцею смерекою — і в муках сконаю я тут, посеред твоєї рівнодушности, а ти навіть знати нікому о тім не дозволиш. І лише знайшовши мій труп, скажуть люди — пропав чоловік. А як він мучився перед смертю і скільки — того ніхто не знатиме вовік.

А ти все так само будеш прекрасна, так само сміятимешся ранком, бризкатимеш росою, вітатимеш сонце. І ще, скажеш, не ворог ти чоловікові? Людина боліє, раниться, носить тисячі дум, тисячі скорбот у собі, стражде за себе й за брата, і проклинає, і співає, і тужить, увесь зміна і звуки і настрої — а Ти байдужа на те все. Аби лиш перти з землі нестриманою силою нового життя, аби лиш громами гриміти, гонити сніговою завірухою і викликати всіх і вся на боротьбу з собою. Слава ж тим, що закували ріки камінням, море залізом покорили, повалили гори, скосили ліси і яруги заповнили! Війна так війна!

ЧЕРЕМОШ

Гей Черемоше, Черемоше, з гір потоками годованим та чорногірськими зимами! Гуцулска Ріко! Красуле дика, вибаглива, змінлива!

Вічним шумом немовчно си скаржит. За гуцулські гаразди, за волю гуцулску, за плач порубаних смерек, за висхлі головиці й потоки.

Люблю тебе, Незрозуміла Ріко. Чимось владаєш ти наді мною, чимось зневолюєш. Усе неначе спомини мої несеш із кожною хвилею своєю, все неначе надії обіцяєш. Я не в'язав із тобою свого життя, я не кидався в тебе ні щасливий ні зрозпачений і не маєш ти прав на мене — а преці ж володієш мною.

Коли встану я ніччю безсонною з ліжка і підійду до вікна і почую далекий чарівний твій шум — він тягне і вабить мене, сам не знаю куди. Все ходив би понад тобою, Черемоше, білими ночами, у солівку би грав, долі викликаючи. І сидів би все на великім камені, утопивши очі в зміну хвиль говірливих, додивлявся би там письмен господніх і карт минулого високих сих гір.

А якби був я потопельником — усе причаював би ся в найглибшим зеленім місці під стрімкою скалою і все ширше розкривав би великі зелені очі, хотів би всі-всі тайни твої зрозуміти, Черемоше.

Красна ріко, таємна ріко! Під уломами чорногірськими напоїлася тайнами і несеш їх тепер у

кожній хвилі і можеш оповісти тисячу дивних і страшних пригод. Видиш усю Гуцульщину в бистрім бігу своїм, забираєш усю поезію. Надивишся і на полонини розлогі, безкраї, і на густі сигли непробитні й дико-суворі, обглянеш з усіх боків і гуцульський оседок самотній у відлюдній тишині і вчуєш там співаночку дівочу, як стане дівча на березі, само серед безконечностей лісових, серед височенних донебесних гір та й вигукує на всі простори, аж відляски йдуть, аж нявки і люзони з-під каменя визирають розцікавлені і змовлюються утопити колись дівчинише.

Ти, Сувора Ріко! Чому не смієшся ніколи? Чому нема ласки на твоїх устах? Чому все напружені брови і вся ти скоро до гніву? Чому в одній хвилі можеш розсердитися, почорніти, зашуміти грізно й невмолимо і повалити гори за горами, ревучи, розкриваючи пащі-безодні і похланяючи все живе? Ей, страшно дивитись тоді на тебе, як кидаєшся потворою на береги, півгори за одним зубом вигризаєш і валиш у спінене море, і з'їдаєш, і далі летиш, і гримиш, і ревеш, і хмари лякаєш.

І тоді шум твій стягає гуцулів з усіх кічер. Ідуть і йдуть, мов за чарівним голосом, становляться безмовно поздовж берегів і дивляться. Тільки дивляться отупілими очима в схвильовані безодні, не говорячи ні слова, мов би не бачать, як Ти руйнуєш їх працю, їх надії, їх все. Без єдиного слова і руху стоять, лиш зідхають іноді та іноді христяться. А то ще жінка якась заведе-заведе, а потім умовкне відразу... І знов стоять усі в упокоренім мовчанню. Стоять моцні гуцули, закам'янівши в різьблених постатях своїх, моцно стискаючи бартки. І діди повиповзали, шепочуть молитви старим богам і слезавими очима ворожать

по якихось, їм тільки самим відомим, признакам—чи довго ще в гніву буде рідна Ріка, джерело життя й існування гуцульського.

А ріка росте, випинає брудну могутню спину, валить каміння по днищу, мов громи б'ють. Несуться в безладді ковбки, розбиті дараби, хати, бері, воринє, кашиці, корчі... А он корову перевертає в кипучих хвилях, б'є об каміння, захлисає водою. Жалібний рик переривисто несеться понад каламутною водою і велика рогата голова то покажеться між гребенями, то сховається знов. І застогне, заколишеться товпа на березі, баби простягають руки до своєї голубані. А її вже перевернуло, ударивши об величезний камінь, несе на строми. Ухопилася передніми ногами за ковбки, ревнула—а тут налітає ззаду розтріпана талба другарів і тюкнула в тім'я, змяцкала, забила під стромі, завалила, заgrimіла... Здвигнулася гора хвиль на тім місці, а ріка вже кинулася в другий бік, ще нищити, ще шукати кривавої поживи.

І довго потім не остигаєш із гніву, дика ріко. Вже сонце примилюється і лащить, заглядаючи в кожну твою глибіню, уже гори ясно зеленіють і дивуються—невже щось змінилося на світі? Уже мурашкують люди берегами, щось тягнучи, щось переволочуючи, щось засипаючи—сліди гніву твого нищать, о гнівная ріко. Вже й тобі час би змилосердитися, улагоднитись. Вже ж пожерла єси жертву твою і димом молень людських наситилася єси. Нехай же наступить уже велике умилоствлення твоє.

Але ти не хочеш. Довго брів не роздвигаєш ізсуплених, довго морщиш чоло й уриваєш іще там і там по кавальчику. Хочеш до останку показати силу свою, хочеш до землі прибити гордого царя природи—чоловіка.

Але чекай, злобна ріко! Вже недовго тобі лякати бідного гуцула дикістю стихії. Чекай! Прийдуть до тебе інші люди, в новому залізю нові рицарі— і скують тебе, Черемоше, каменем і залізом і новим, ще невідомим тобі, путом, міцнішим від заліз. І сосци питаючії тебе істощать, і пізнають твої тайни чорногірські, і станеш ти послушним, як дитина. Смирно потечеш у твердою рукою ще на папері окреслених берегах, будеш роззуватися в будень і убиратися в свято, і ніхто вже не буде боятися гніву твого.

Посмирнієш! Надпиляють тобі зуби, уріжуть кігтів, начеплять каганець. Плакати будеш, Черемоше, скований Черемоше. Плакати будеш по тих часах неповоротних, коли був лиш ти та гуцул, і боролися ви один з одним, і підстерігали, тішилися, коли одному удавалося побороти другого.

Гей! Так ірви ж береги, Черемоше, вали гори, зоставляй великий спомин по собі! Може з твоєї хвилі зробиться поет тобі й зуміє могутнім, як ти, словом затрясти кам'яним вінцем непорушним гір твоїх і показати світові цілому невиту Красоту їх! І світ здивується тоді і скаже— невже була серед нас краса така, а ми нічого о тім і не знали? Бо якби знали ми— хто ж би захотів тоді жити в кам'яних мішках і дихати сопухом та мерзотою?

ПОВІНЬ

Дійсно — якась шалена гра шалених сил.

Там де була ріка — тепер звір сліпий і лютий. Рве землю, тягне дерево, несе ковбки, платви, крокви, заметілниці, другарі. Аж гудить, як двине ковбком у кашицю! Аж стогін піде — а ковбок уже далеко. І крутиться в піні, як шалений, лижуть його червону спину хвилі, лізе гузирем на каміння, скочується, танцює, шалено бистро крутиться на місці, а відтак знов жене, жене вбік, перерізаючи ріку наскоси.

Несе корч серединою Черемоша. Вивертається, плутається у воді і, мов павук лабами, шворкає чорним гіллям по хвилях. Наче бореться в останніх пароксизмах. То сховається під брудно-білими кучугурами, то знов вирне і наче перед смертю витягає судорожно чорне хапчиве коріння.

А там он уже з двадцять кльоців переплелось і збилося в один клубок. І лізуть стіною, з громом розлітаються, гегепнувши цілою силою об скалу, і котяться в шаленім нестримнім бігу, підскакуючи, стаючи шторцом, вертячися, й ревучи, й гримлячи.

А Черемош усе нову й нову силу жене — не знати звідки й бере її. Камінь під ногами ще перед хвилею був сухий, а тепер свище через нього вода. Кашиці все нижчають і нижчають, і все повніше, все кругліше підіймає спину Черемош.

Летить дараба. Моцно б'є кермою керманич, напружуючи всю свою увагу, а потім щось кричить на берег, лише що — не чути. Ага! Он за закрутом друга дараба. Якась розтріпана вона, щось мусіло статися на ній. Тривожно перебігають по ній гуцули, один врубується уже кудись сокирою, весь напружуючися до останніх сил, аж викручуючися із сугубів. Гук і неспокій і тривога на дарабі. Назріває трагедія.

Берегами поставала гуцулія — лапають кльоци. Он ціла родина працює. На передній кашиці стоїть Миколайко, хлопець років чотирнадцяти. Сорочка задовга рівно остільки, що коротшою не може бути. Стрункі мов виточені ноги — аж залюбуватися на них, рухи звинні і довга джіга грає в руках. Виріс на воді — чого ж ви хочете.

Поважно похитуючися на хвилях, суне великий ковбок. То зануриться носом під воду, то знов випне чорну спину, мов якийсь подовгастиий звір ховський, і блищить на сонці.

Миколайко зіскакує з кашиці і кидається в воду, високо піднявши джігу. На лиці захоплення — шкода ж упустити такий фанний ковбок. Сам того не помічаючи, забрідає глибоко в воду, міряє оком і — джюгає, мов оса ужалила, в гузир ковбка. Нехотя зупиняється ковбок, хвиля запінилася під гузирем, перед поволи-поволі завертає вода — і от уже, упокорений, слухняний, ковбок іде, куди тягне його джіга. Миколайко затує його у затишок між кашицями.

Трохи нижче — двоє малих хлоп'ят. От дозволив їм гедя бавитися. Величезний дрюк тягне їх самих у воду, і гнеться, і хилється, і якомсь усе так виходить, що кльоци щасливо пропливають мимо братів. Тоді старший з них усе сердиться на малого, буцім то він йому перешкодив.

А далі— вже сам гедя. Любо дивитися як, мов перо, літає в його руках джіга, як кожний рух певний себе, і тих рухів взагалі обмежене число. Ковбок крутиться, тікає мов жива істота, хитрує й увихається і от-от уже вислизнув, показав хвіст, але в сю хвилю наготовлена джіга хижим рухом стрибає вперед і, впившись в дерево, зупиняє ковбок налету.

А там Миколайко не в силі справитися і кричить: — Держіт, держіт, сараки! Держіт!

Ціле гніздо кльоців і то саме таких, яких треба на дарабу, рине майже серединою ріки.

Шпарко б'є джігов Миколайко. Ледве зажене один ковбок, а тут уже з-під рук вислизає другий, а там третій видно, четвертий. Ігі!

— Держіт, сараки, держі-іт!

Малюки на слідуєчій кашиці боряться з джігов. Василько шворкнув свою крисанчину-соломенку на кашицю, шурхає дрюком. Десять раз хибить, раз трафить. Ухопляться разом із братіком за кінець і тягнуть, тягнуть, кільки сили. Вітер розвиває біле волоссячко, малі тільця напружуються, а ковбок тягне їх у воду. Мати стоїть на березі, усміхається.

— То такий ковбок, шо вас обох скупає.

А там нанизу гедя. Той вже не пустит. О, ретенно ні!.. Лиш жвавіше звивається джіга в дужих руках, і ковбки послушно, один за одним як укоськані жеребчики заганяються в спокійне місце.

Так звучить гармонія праці. Для неї ж бо й закони природи, для неї й незміряна, невисловлена загадка життя, для неї і смисл його схований!..

Я не сам подивляю і захоплююсь. От гуцул Василь—кинув роботу, аби стати над рікою й дивитися задумчивими очима на шалену гру шалених сил, на біг і зміну, на вічну боротьбу. Щось гово-

рить цьому гуцулові його ріка. Щось ворушить у цій душі, кличе якісь образи, вирізьблює і грає. А з того творився геній народньої поезії...

Летить двадцять ковбків. Гримлять. Перекидаються, розбивають гори хвиль, стукають о каміння і весь час неначе чуєш гарматну канонаду.

— Боже, боже... Єкби того хотів кіньми везти— шо коний би було тра! А то, ади, женет сила. Сама!..

Дійсно сила! От пре просто на нас величезний ковбок. Мов гора сунеться в дикім розмаху, ревучи, неначе живе сотворіння. Вігнало в берег, двинуло так, шо аж земля задудніла під нами. Раптом став велетень — і спішно, дзвенячи й радуючися, покотилися через нього білі баранці тисячними отарами, збився вир. А ковбок заревів, як звір, котрому не дали далі гнатися за здобичею і накинули міцне путо.

А ми з Василем стоїмо, затаївши дихання, і стежимо — хто подужає. Не здолів Черемош. Бив ковбками, підкидав вершек, завертав і тиснув, але вже не годен був здвигнути з місця. Ліг ковбок. І буде вже лежати не знати поки, аж нім прийде друга, ще більша вода, аж наринуть ще гнівніші вояки, ще настирливіші й пірвуть за собою в невідому даль.

Ми злізли з Василем на той ковбок і дивувалися величині. Угадували—скільки б то могло бути літ цьому патріархові лісів.

— Я та, кемую, шо відев буде поверс двіста літ.

— Єк так, то ше Добушь під тов елицев сигів.

— Ає! Ретенно, шо сигів. Бо тот усуда бував. Може вна тогди гаджючьков ше була. А кіко, варе, літ, єк Добушь був? У вас, ади, у книгах стоїт.

Рахували. Вийшло шос поверс сто і шісдесець.
— О! То вна вже тогди май-май була! Може
вже тогди сто літ мала. Може...

І сипали здогадами під безустанний рев Черемоша, під гучну і дивну і незрозумілу і упокорюючу пісню природи. Дивилися на те дерево моцне, полонинське, що от жене його вода; і пригадували собі безконечність просторів, Чорногори вершини і глухий шум одвічних незглибимих лісів гуцульських...

ЖИТТЯ

Пшли кльоци. Вільний сплав.

Уся ріка зачервонілася від тисяч ковбків, що аж ясніють на каламітній воді. І вариться каша і кипить і шпуге. В змінах безконечних.

І великою каламітною рікою життя ідуть людські душі. І над тими двома життями стою я, самотній і непотрібний нікому: тому можу спокійно стояти — ніхто не сполошить мене привітанням.

Дивлюся на одну ріку — і бачу другу. Дивлюся на тамту — і сесю можу собі уявити. Мов на екрані проходить передо мною людське життя, так само безладне, в таких само безсмыслених рухах, як от у оцих кльоців. І таке саме безцільне. І аж смішно стає — яке то все глупе, яке випадкове, і на глупих і випадкових законах побудоване. Бо є одна лиш всемогутня і безконечна сила — от та, що пре всі оті ковбки, кльоци, платви, другарі, заметілниці. Елементарна, тупа й безоглядна, жорстока сила життя. Безтямно і незаслужено виносить одних наперед, а других тручеє між каміне, б'є в кашиці і запроваджує на ринь.

От два кльоци плинуть разом. Оба однакові, з одного ліса, рівно оба обтесані і довгі рівно — а от один трішки-трішки все чомусь висувається наперед. Немомітно, по цалеві — а все трішки вперед. Чому — зразу й не вгадаєш.

Товариш може й ліпший і здоровше в нім дерево і менше сучків, а от не йдеться йому якось: то об камінь шурхнеться боком, то якийсь сусіда наскочить несподівано і трутить із чистої струнки. Поки ж то зновá справиться на путь, поки ж то гузар витягає, а товариш уже ген випхався вперед. А сам ще приговорює: „Нічю, нічю... То я лиш так. От — аби-аби. Ану лиш ти“...

Впереді камінь. Вистав із середини ріки тупим бездушним горбом, мов невмолима проба життєва, і бійку жвиль здіймає коло себе. Оба кльоци летять прямо на камінь — пре їх на нього незрима сила життя. Аж страшно дивитися, що буде: розіб'ються і згинуть.

Але той передній хитромудро лаштується: вже загодя трішки, непомітно зовсім завернув вершок убік, стрепенувся і — блискавкою проховзнувся попри самий камінь, лиш черкнув боком, малу дань віддав і пігнав-пігнав, вільний від товариських навіть обов'язків, ниряючи в калабанях і щасливо винируючи. Пігнав уперед, до гонорів, до почестей, пігнав і не оглянувся. Десь там іще платву біленьку собі обіймив, вийшли удвох на спокійніше місце і пливуть собі серединою ріки, ситі й веселі й егоїстичні.

А той, бідака, налетів з усього розмаху на самий камінь. Гепнув із цілої сили, аж задудніло. Задріжав немічно й передсмертно. Крикнув:

— Ой, браччіку! Гину!.. Тут моя смеркъ! Браччіку, любий товаришу, зачькай!

Де там! Товариш і не чує. А тут налітають ковбки з усіх боків. Мов злі духи. Мов круки на падалину. Налітають, б'ють, жмуть, дусяць, налізають на голову, вбивають під спід — і от стрим готовий. Навалилася гора ковбків над трупом —

шукай тепер його, повного сил і надій. Одно нещастя потягло за собою сотню других.

Знаходяться відважні. Он розлетиться-розлетиться який молодець просто на стрим. І-іх! Гадає, що світ переверне, одним махом усю біду розвалить. І двигне справді mocno, з усіх сил. Вріжеться в саму середину отрупілих ковбоків, але ні на що се молодече безумство, розгін зупиняється в одну хвилю — і стане одним трупом більше в горі трупів. Сиди, минджуй тандитою — аби день до вечора.

Глупо...глупо...

Впрочім і смішно часом. Он самою серединою ріки несеться куц. На найліпших хвилях, у таких умовах, о котрих мріє кожний ковбок. А куц що? Зразу видно, що дурний. І крутиться, як дурна вівця, і перевертається без ладу й потреби, то в один бік смикається, то в другий, зачіпає кого здря, штовхає боком грубо і в'їдливо. Але що добро, то добро: винесуть його самі хвилі без його участі. Отак ціле життя буде іншими безправно і грубо поштовхуватися. А сам що? Куц, дурний куц, що, дивись, на підпал лише годен.

А тут же обіч другий кльоц. Рівний, чистий, благородний. Ріс під зорями, небові співав, беріг чистоту і вірив, що вона потрібна на світі. Але от підхопила брудна ріка, вдарила об один камінь, об другий, занесла на рінь, повернула, притисла... Знайшов сили видобутися, видобувся, але що ж? Ріка прибиває все до берега, все між каміння тручеє. Так і пройде через ціле життя берегами. Тинятиметься коло них саме тоді, як у веселій і бистрозмінній грі будуть минати його там, серединою, і дурні куцаки і гарні, стрункі та рівні платви, і всі, кого лиха доля не вбила в берег, не пустила в каміння.

А ріка життя все шумить, і піниться, і стогне, і великим напором безконечним несе нові, нові, все нові жертви. Скільки ж їх! І як різна їх доля і як однаково безцвітна. Коли б хто в силі був зрозуміти — чому он той ковбок вигідно направився серединою і все йому якимось дається, а другий от чомусь летить навскіс. Скоро, поквапно, в повній і добрій вірі, що робить якнайліпше. І спробуй його переконати, що не туди він пішов, що на кашицю впрост несе і сили свої і талант, що в пусто-дурно протратить молодість — не повірить. І хрьопнеться з усього розмаху і пропаде, а інші, і дурніші і неталановиті прошмигнуть за той час мимо і ген вже де ген!

А от один, чудак якийсь. Так-таки прямисінько змірив у щілини між двома каменями і летить туди як у рай. Пара приятелів хтіли були очутити, легенько упоминали — але де! Лізе, кричить — „Дайте мені моє щастя!“ І тоді лише схаменувся, як ущемило його порядно. Та так порядно, що нема як уже й ворухнутися. Рвонувся, було, назад — та ба... Не втне Каїн Абля, бо тупа шабля.

Схопився за голову, бідачисько, заревів, як корова. Та вже чи реви чи не реви — справі не можеш. Пробує рятуватись як може. Завертає убік, пнеться, тужигься — та що ж? Гузир би то й завернув, але голова зав'язла несогірше. Вертить, крутить її, дурну свою голову, аж волосся облізло, а мабуть не знає такої простої речі, як французьке прислів'я: не трать, куме, сили — спускайся на дно.

А спостерігач стоїть на березі і ставить над життям хрест та записує у відповідну статистичну рубрику. Уже стояв хрест над життям, уже викреслили особу зі списків живущих, але...

Але йшов недалеко ковбчина. Великий та дужий, та й смілий і шляхотний. Міг би собі вигідно серединою плисти, на м'яконьких хвилях колихатися, користати з послуг ковбків і ковбчиків, але не захотів. Каменистий, повний терній путь вибрав собі, путь багатий у працю, обсаджений сотнями захрясших поборених життям душ. І йде могутньо й невпинно, усіх стрічних потягає за собою, вливає нові сили, надію.

— Борись! — каже. — Не піддавайся!

Одного покличе, другого штовхне, третій сам підхопиться, лиш почувши коло себе таку міць — і зграєю звеселених обновлених, відсвіжених юнаків несеться з ковбок велика купа малих. Усі вони молоді знов, усі вони радісно кричать, змертвих встанці.

І от намітив собі ковбок отого ущемленого. Чомусь от поставив собі задачею — вернути його до життя. Пощо, навіщо — сам не знав би добре сказати. Може якісь великі надії покладав, вірив сильно.

І летить із цілою своєю великою силою й повагою, виміряє, щоб за одним разом вибити геть аж на вільне море. Ударив!.. Крикнув нещасливий помилковець з несподіваного болю, але так і вилетів уперед. Одразу попав у самий вир життя, ледве встиг крикнути: „Спаси - біг“! — і завертівся, знайшов примінення скупленим силам — пі - ішов!

А ковбок, великий порятівник... Рятував тисячі, а сам — чи в силі буде себе врятувати? Ой, занадто вже багато наклав на себе, занадто вже багато каміння було на дорозі. Та й сили не ті... і, застогнавши тяжко — став...

Забилися, заклекотіли хвилі доокола над великим трупом, силячися доплеснутись. Чомусь радіють і клопочуться, суєтяться, піняться. Горою

стоїть великий ковбок, але що ж? Все одно ріка життя натягне на його ім'я всякої сволочі. Трісок і сміття, кізяків, з котрих кожний скаже: „І я з тої ж парохвії, аякже“! Або: „Хто, кажете, оце — хто? Михайло Петрович? Господи! Та ми ж з ними як брати рідні! Можна сказати — з одної ложки, з одної миски, аякже! Пам'ятаю ще“...— і йде дедтайлька. Вона є з життя великого ковбка, а малює світогляд кізяка.

А от самою-самісінькою серединою плине ковбчина, вигідно й м'якенько похитуючися на хвилях. Добре йому. Ще з матусиного благословення й татусевих клопіт так пішло. Татко взяв на плечі, поставив на самісіньку середину, піддав добре коліном у гузир і пустив: „Іди, сину, та гляди мені, ні на що не зважай. Одно знай — при“.

І пре. Безвзглядно, по-песячому. Так подивитися здалеку — ніби й нічого. Кланяється милоствиво, протегує молоду шушваль, розсипає блага чужим коштом. Але як почне хто наближатись, і то не з хворостяків, а так, з мощного дерева — гляньте, як хитромудро штовхається, аби не дати себе випередити. Так бочком-бочком заходить та як двине задніми копитами. Заздрісна бестія! Хіба вже хто ховзкий попадеться, що не годен на зуби вхопити. Тоді постарается ніби ігнорувати. Плине — мов не помічає. А сам лиш дивиться спосібної хвилі, як би сунути під бік лобом.

А велика Ріка Життя реве і гуде і все в ній тоне. Атом чистоти гине разом із брудом атомом і, здається, ніщо непотрібне — ні чистота, ні бруд. Усе втоне у Безконечности морі і всьому одна ціна...

Нема смислу. Чим різниться от цей тихий працівник, що сіє малі радості доколя себе, від свого товариша, що мов задачею поставив собі —

нищити. Поглянь — не може кроку проплинути, аби не зробити якоїсь шкоди. Вдарить у берег, завалить частину городу — посипляться барабулі, кукурудзи звиснуть над неспокійну воду... А там далі — гримне в кашицю, відвалить бервено. Ще далі — покалічить осичину прибережну, зломить керму на прип'ятій дарабі — і так де не повернеться. Чи клясти його, а того, другого, благословляти? Даремна праця. Сонце знає, що ще сто метрів — і вони можуть помінятися ролями. Ще одно народження і одна смерть — і благо стане злом і зло стане благом. І тому усміхається рівнодушно сонце і гори вчить бути рівнодушними до глупих ковбків.

ЗЛОЧИН ПРИРОДИ

Файно вберав си Івасик до церькови. Гедя нові постолики му поморщив, черлені, а неня волічки новіські зсукала. Сорочечька біла - найбіліша, кіптарик хучь він уже й не стак новий, але файний ше кіптарик, нема шо. Зате вже кресанічька - солом'єнка цалком новісіцька і мов золото на сонці поблискує, а дармовисики си бовтают.

Рад уже шо рад був Івасик — бесіди не скласти. А гедя й неня любуються, очей не зводять. Одиначок!

Розщібається за буком. І сопе, і суетиться, і бровенята морщить. Той йому не файний, той закороткий, той загрубий. Та все бубонить:

— Длугі хлопці ся тай, вале, балтки мають, а в мене такий гедя паськунний, со й балтоцки ни купит.

Гедя з нене в сміються.

— То ти в мене паськунний, а не я в тебе. Дай гроший на бартку, то ті зара' купю у Косові.

— Ає — дай глосий. Ик бих мав глосі — сам бих купив, ни тлибував плосити.

Се здалося таке мудре родичам, що вони голосно зареготали вбоє.

— Ади йкий мудрагель!

— А шо хочіш?— казала неня, й очі її ласкаво світилися.— Та же ті правду вповів, шо коби гроші мав, то вже нікого й просити, лиш би сам купив йка си вдала.

Нарешті всьо готове: бучок найшовся, дзьобенька через плече перекинулася, новенькими постоліками пошурхує та гедю з ненею квапит борше йти. Неня бере за руку, йдут. Гедя ще зостав троха.

Надійшов сусіда, щос зговорили— а оба дивляться туди, на царинку, де мають на зеленім яскравім тлі червоні кінці хустки і біжить-підбігає Івасик. Бездітний сусіда любить Івасика теж— і от ласкавим, повним глибини поглядом дивиться услід гарній молодіці з дитиною поруч і може тихо тоскує по недоступності щастя.

— Йке пусте,— ласкаво дріжить його голос. Знає, шо ни мож хвалити дитини.

— А сокоти си, Адно, на кладці,— кричить потім услід.— Бо то такий пустек, шо...

Не договорив. Бо нараз зі звичайної остерігаючої фрази виросло на мить, на одну непомітну мить щось страшне—от те, ради чого говоряться такі фрази. Представив нараз собі, шо дитина дійсно може впасти з кладки. А Черемош візбрав. Кілька день ішли дощі, й повені такі надійшли, шо пуду дає.

Але як прийшло, так проминуло.

— А йгіт-но, куме, суда, шош ми прочитаєте. Терміть маю, та й не знаю на коли. А витак пидемо разом до церькови.

Пішли до хати до сусідової. Посідали, щось говорять для ввічливости. Але чомусь неспокійно обом. Тягне до вікна подивитися, шо. І звідки то на них насідає— сами не знають, але, як дорослі люди, боряться з тим,

Та лиш розгорнув Василь, перемагаючи себе, папір читати, як розірвав шиби і впав у хату шалений нелюдський крик.

Мов вирвало обох мужчин зз-а столу. Зігнувшись в дверях, вискочили вба. До кладки...

А на кладці стоїть, уп'явшись в поруччя руками, Анниця, рікою ж, бездонною брудною рікою мече по балванах тільце малого Івасика. Підійме-підійме на хребет і вдарить об камінь, закриє габов.

Просто з берега, з кашиці кинувся Василь стрімголов у безодню. Пірвало його, двинуло боком об величезний уламок скали. Бореться, валиться під напором і кричить, хоч сам не знає що.

— На ніжечьки стань!.. На ніжечьки стань!..

Але де!.. Каламутні хвилі з несамовитою силою пруть й перевертають толубчиком. Вдарило голівкою об камінний гостряк і покотило далі-далі, потріпуючи тільцем як клубочком. І коли Василь наздогнав — се був уже трупик.

Виніс на беріг, колисав, підкидав, тряс, але все надаремне. Обвисли як ниточки рученята, вустонька посиніли, з голівки з-під волоссячка сочилася кров.

Випростався Василь і, як довгий, впав на землю, аж земля задудніла.

— Ой казав - сми тобі, на ніжечьки ставай, Івасику, а ти-с мене не послухав.

.

Мамо - природо, сліпа ти красуне!

Темною силою своїх стихій ти лякаєш чоловіка і тепер так само, як лякала в передвіки, з первочатку. І ніхто не знає, яку жертву принести тобі, щоб умилоствити твою таємну душу, аби ти помилувала дитину мою, як опиниться воґа з тобою наодинці.

І тому тепер, коли ясно, погідно сяє день, бджоли
бренять під моїм вікном, сміються далеко прекрасні
гори і саму лагідність та ніжність розлито дов-
кола, а чую я якийсь крик над рікою — стискається
мені серце й завмирає дух. Мені здається, що то
голос розпачу людського, що то материн плач
летить понад хвилями, що то новий твій злочин,
мамо - природо.

ТРЕМБІТА

З самого раня мречі залягли гори. Хто знає звідки, хто знає з якого бездонного моря сунуть і сунуть безшумним двигом білі гори димів і вкривають кічеру за кічерою, розстилаються по далеких долинах, спускаються все нижче й нижче. Обірветься шмат білої безвладної піни й повисне на смереках, а ти дивуєшся — чому воно не паде.

Небо сіре-сіре, безнадійне. Здається, тої сірости десь непереможна глибінь незглибима. І не рухається, ні звідки не приходить, нікуди й не тікає, лиш стоїть бездонним безцвітним болотом над головою і грозить щохвилиним дощем.

А мречі все повзуть і повзуть. Затягають, устиляють собою все, заповняють просторінь між небом і контурами гір — і от уже нічого не видно: ні верхів, ні лісів, ні скель, лиш море непроглядної білости, пустиня безбережна. Можеш напружувати зір, як хочеш поширяти очі — нічого не побачиш у тій битій стіні безважної ваги. Всі звуки погинули, потопли в сій імлі і ніщо її не розірве, не роздасть, ніщо з неї не вирветься. Стоїш безпорадний серед неї й боїшся ступити крок: а може там безодня під твоїми ногами? А може ворог притаївся і, оскаливши зуби, тримає ніж?

І нараз — мелодія...

Звідки?.. Хто грає?

Боже, яка сумна пов'язь звуків! Мов скріпив хто гуцульські солоні сльози у камінчики маленькі і от ними грається в цім білім тумані. І в'яжуться знов і летять, летять, зливаються з морем білим і стають його нерозривною частию. І от уже колишеться воно, біле море, разом із мелодією. І от уже журиться і плаче разом з нею.

— Що се?.. Що се за звуки? — питає душа тоскливо?

Се гуцульська трембіта. Це стародавній подарунок минулих гірських людей своїм нащадкам, се єдина лучність поколінь. На сій трембіті в сих горах грали тисячу літ тому. І так само тоді стояли ці ж самі гори, і так само повзли мречі, і так само шумів і злостився внизу блідий Черемош.

Хтось умер...

У самотній, мречами затягненій хаті десь на середені гори хтось умер. Конав на постелі, благальним зором дивився у малесеньке віконечко, єдину плямку світла в курній хаті. Просив води, а подати було нікому, бо всі на кішні, маленька внука десь порося годує надворі.

Так і сконав. Ударився сухими ліктями об голі дошки, бо ліжник сповз, закинув голову, захрипів і вмер.

Прибігла внучка, обізвалася до діда, а дідо мовчать. Звисла рука з постелі, але дивна якась та рука... мов би зелена чи чорна. І хотілося дитині торкнутися тої руки, але обняв відразу жах, кулею вискочила у двері й пігнала до геді на царинку.

— Гедику, гедику... Шош гідю нічьо не говор'ют!

— Може сп'ют, — обзивається гедя, б'ючи остривеницю.

— Ци не минули си? — тривожно обізвалася молодиця і відразу перестала згрібати полиг.

— Тай шо... То, ади, таке...

Лишили сіно, пішли т'хаті. Дідо на правду спочіли. Лице стало тверде, суворе.

В хаті якось посумніло, запечалилося. Молодичка — вона ж іще така молода, от'ік дитина — перелякалася й тільки хреститься. Газда вклекнув, казав і жинці вклекнути — і помолилися за помершу дідову душу.

— Треба боже кіло файно зложити.

Але молодиця вся пригорнулася до чоловіка і шепотіла:

— Ой, Васильчіку солоденький... Я си бою... Я би ни приступила...

Мовчки узяв Василь трембіту і вийшов з хати. Широко поставив ноги, підняв довгу дудку і, напружившись всіма мускулами, затрембітав.

І понеслися жалібно-дивні звуки в густоту туманів, в безвісну потоплу далечінь, і понесли зі собою гуцульський жель. Ударилися об одну кечеру, об другу, вернулися і почали літати доокола, мов стадо невидимих голубів.

Хто йшов дорогою — станув, перехристився і зідхнув до бога. Вийде гуцул із хати, прислухається і говорить відтак до жінки:

— Дмитреюк старий си впокоїв Парá! Ци є сьвічки сукані?

КІШНЯ

Кішня! Гуцульські жнива!

— Гей, їк іше госпіль с'єтенький погодит та вє-
реме даст, вже так любо, шо раз!

Любить гуцул сю пору. Робить весело, з охо-
тою—то ж життя в тих клаптиках сіна згрібається,
то ж наука сина, радість у хаті, чарка горілки
для гостя у свято. І коли напrawdę настане день
гарний—аж веселяться гори, аж лунають від спі-
ваночок, аж леліються, куди оком не скинеш, мако-
вим цвітом—запасками, фустками жінок та дівчат,
білими сорочками косарів. Всі горби, всі зелені
плями розквітчалися! Де лиш толічка, де наймен-
ша царинка, де хоч кавальчик зеленого—там дзве-
нить коса, вимахують граблі, мають кінці черво-
них, жовтих, яскравих фусток.

Замережилися гори пологами, мов порисував їх
хто. Дух від сіна пішов такий, що п'янить, обпоює
якимось чаром. Бризкає звуками металь кіс, шур-
шать сталеві змії в траві, сліпучо поблискують
у проміннях сонця і коли станеш на хвильку і
придивишся—аж смішно й радісно чомусь стає від
тих тисячних блисків, як вони вмиють появляються,
вмиють і щезають на всіх дооколичних горбах. А
сонце мов помагає: пражить, сушить і аж кри-
чить неначе: „Гей-га! Борше перевертайте, бор-
ше! Даю вам добру днину—користайте з моєї
охоти!“

І ще нижче хилиться косар, з горба косячи, ще ширшу візьме ручьку, ще дрібніше переступають дівки, легко, зграбно змахуючи граблями. Поглядають усі на Чорногору — чи не суне звідти несподіваною хмарою, чи не пропала робота цілого дня. Але слава богу — небо чисте, ек золото, с'єтило би си.

— Гей, дівки! Агей, дівки!

На широкій мелниковій царині, що з неї з одної може з п'єтеро сін ідет, барвна купа громадиниц. Говорять високими тонами, вигукуючи весело. А як сміються, то мов перли котяться невидимим вітром по царині з гір у зелену траву.

Так купки й тримаються, неначе цвітник розцвів і перекидається отим невидимим вітром по царині з одного її краю до другого. От вони тут, чути їх голоси і окремі слова; дівчина підбігає до збанку з водою, а друга стала на хвильку, як барвна статуя, опершися на граблі — а от уже ген перемайнули на другий бік царини і вже там граються пухкими пахущими пологами, що літають по граблях, мов руками перекидані.

А там уже на двох жертках, злегка присаджуючися до землі, несуть хлопці цілу копицю сіна; а там уже мушні б'ють остриву. Підіймуть високо і, хекнувши, вдарять з розмаху в землю. А потім хітають, вихитують, знов підоймають і б'ють.

— Гей, котра буде вершити?

Вершити сіно — се артизм, на те треба спеціального вміння.

— Не кожда челідь тото потрафит, ой не кожда. Ек котра, то вробит таке стрепіхате, шо гинно й погленути, ибігме. А йк котра, то так вівершіт, так пригладит, ек масло у коновці.

Вже забито остриву, вже закладено низ,

— Гей челіды! А котра? А котра?

— Анничька Шеребурекова! Няй Анница кләдет!— і випихають молоденьке дівча з-поміж себе.

Вийшло воно наперед, таке любе, миле. Соромиться, упирається босими ногами.

— Та де... Та я не вмію... Йой, боже...

— А йди, йди!— підбадьорюють молодиці. — Воно мале-мале, а робить по-велику.

Видно, люблять сю дівчину усі — так ласкаво до неї усміхаються, так приязно підштовхують.

Воно лізе на сіно, зашарене, засоромлене. Де ж пак! Тільки молодиц, газдинь, а їй дали вершити. А легіні, ек на злість, ще жартують:

— Ано завстидаймо! Ано мечіт, браччіки з усіх боків.

І по багато набирають сіна, шпарко кидають вилами, завалюють Анничьку там, на вершку. Але дівча, як змійка, вивинеться в тій навалі, махне грабельками раз-два, притопче босими ногами — і знов стоїть, чекає, обскубуючи зубцями сіно внизу.

— Ой, не дай си, Анничько, не дай, не дай си! — підгукують жінки і регочуть. А легіні біжать із ворохами сіна на вилах, аж підскакують, закидаючи дівчину пахучою зеленню.

Вона розчервонілася ще більше. Мов росте сама на копиці, міцно упершися бронзовими, стрункими ногами. Розгорілася, як маків цвіт.

Якийсь дідок ішов стежкою. Зупинився, став, поглядає знизу.

— Ади! І грому нема — а блискає.

Вся царина лягла з реготу, а бідне дівча, завстидавшись до решти, ховає ноги в сіно, обтулюючи на собі запаски.

І ген на всіх горбах повитикалися острови, на всіх горбах мече гуцулія сіно. Чорними купками стоїть на островах конюшина, ще ріжче виді-

ляючися на ясножовтих тлах. А кінець лісу аж синій від тіней і привогчений такий, дише.

Мерехтять сині плахотини далеких верхів, дзижчить мошка над скошеними травами: то „земня гудет“, каже гуцул. А сонце парить, парить... Але з Чорногори любої потягне вітрець, освіжить спóчене чоло — і легко коситься косареві, легко громадиться дівкам.

Єй, господенькови с'єтенькому вклонїмси, що дав нам таке вéремнечько файне, на свої на крескене преославні си згленув!

ПОЖАРИЩЕ

На місці хати — червоний, мов би розкровавлений чотирикутник попаленої цегли. Де були печі — там дві безладні купи каміння. Десь з-під грузів тоненьким зигзагом струїться синенький димок, наче хисткий свердлик вверчується в повітря.

Збоку в безладді обгорілі бельки, розбите воринє докола: то руйнували в запалі рятування. Поближні сливки зморщилися, обсохли й жалібно журчить тепер їх попечене листя тужливу пісню, співаючи минулому. По пожарищу, мов газдиня, ходить кітка і сумно нявкає. То на однім місці, то на другім: її котята погоріли.

Порпаються хлопчішя в залізю. Купками лежить воно, покорчене вогнем, погнуте, ні на що не потрібне. Он якісь ланцюги до тягання дерева, замки, троха подіравленого вогнем начиння. Один хлопчик знайшов у тім у всім побгану косу і от тепер, одвічний косар, править зі серйозним виглядом маленького обличчя. Другий випорпав якесь кочілце, забавочьку дитячу і котить по обгорілій траві. Видко, що йому подобається і то дуже, але сторожка чутлива громадка дітей з очей вичитує товаришеву думку.

— Може бес узєв, Васи?

— Ей, не кивай. Бо би д' собі вогонь накликав.

І хлопчик, уявляючи собі пожар гєдевої хати, спішно і з жахом кидає кочілце в груду залізья.

Надходить громадою поставлений вартовий. З'їдлива, гостра на язик дівтора помічає кожний рух.

— Диви си, вуші скребет!— і розсипається дрібним сріблястим сміхом, що залазить у найменшу дірку.

Вартовий — тип. Так і уявляєш собі, що іншого не можна на варті поставити коло пожарища або коло якого потопельника. Сільський пролетар. Видно, що до-обре знає нужду, але видно, що й бореться з нею непомаду, по-мужськи. Може навіть іноді дозволяє собі й радости.

Рот розкривається сміло, рисує характер. Два зуби вибиті напереді — і се надає чогось зухвало-мужнього, гострого його лиць. Мабуть хлібця гріночку трошка притвердого укусив у неділеньку божю та й з того, ади, вилекіло зубий пару...

— Ой хлопці! Не кивайте міні нічо ані оден. Бо буду бити, ек знайду!

Се він вступає до повнення своїх обов'язків. Ходив ид' хаті. Бо таки напавду — шо його тут вартувати, коли все погоріло? От, для порядку поставила громада, аби ніхто не сказав, шо навіть варті не поклали.

Перестерігаюча фраза ані трохи не зробила вражіння на дівтору. Ніхто навіть і не ворухнувся, роблять своє. Бо знають, шо то так собі:

— Ей, Микулку! Може би в мене шо знайшли?— бойко відзивається один якийсь дріботун.

Ми сідаємо з вартівником на якихось обгорілих беляках. Розпитую.

Сумним перевеслом плететься відрубно будоване оповідання і гірко від нього стає поміж сими обпаленими сливами, запахом литого водою горілого дерева, скребуцим нявканням і дрібно-смішливим джерготінням безжурної дівтори.

Оповідає 'точно, от як усе оповідають мужні люди, що все знають.

— Газда з жинков пишли долив з огирками ци ек. Син Миколай у Босні у бутині. Невістка сидит на убочі, бо чоловік не схотів з нев жити. А от тепер отаке отут си стало...

— І що тепер Василь буде робити — бог с'єтий знає. Грунт си лишив, а шо з того, ек на нім біди багато. У довги у великі зайшов. Коби хата — грунт має варкіськ при хаті. А тепер—шо з него? Половица лиш. Половицу лиш мут за грунт давати, ає...

— А хати були екі-і!—і похитує головою.— Та то ж було гибльоване усьо, от ік суцільне дерево, плить! Тепер коби й хотів таки умисне такі хати будувати — ей де! І дерева би не знайшов такого. Вікна були такі, шо си втворели. Пец був ув онтій хаті. А шо ліжники, кожухи, а шо сардаки та фанте усеке!.. А шо посуд, скрині — йой боже!.. І всьо погоріло, всьо згигло — от се-се лишило си, шо видите,—і сунув ногою по купі чорного заліззя.

Жалібно задзвеніло заліззя. Кітка дужче занявчала і скреблася в попелі.

Щось хапало за серце. Перед очима стало лице гуцула в ту мить, як йому стрічні люди сказали шо все, все його добро минуло си. Ішов з дому — лишав повну чашу, а верне — от купу сміття знайде. Я уявляю собі ту фігуру. Не прискорить і не притишить кроку вислухавши, а тільки лице зробиться темносірим. А молодиця — завие і закричить, вирячивши очі й божеволіючи.

— Бою си, аби Василь руки на себе не на-клав,—мов би читаючи в моїх думках, каже варто-вий.— Та же то, рахувати, хучь кому...

— А з чого ж Василь зайшов у довги такі?— питаюся.— Та же я мав його за порядного газду.

— Ё, паночьку! Хіба за довг кешко? Він не мав довгу, лиш шош п'едесекь левів, а ци й того менше. А витак перебрав ади на себе єкийс ліс, матріян та й єкос не міг у тім рахунку знайти. Робітник му дорого коштував, ба то-тс, ба се-се, та й на-претало си довгу зо дві сотці.

Знайома картина... Експлуататорові не коштує робітник дорого, бо той годує його сміттям, об-шахровує при рахунку от і „віходить на своє“. А гуцул ніколи не „війде на своє, бо му робітник до-рого коштуватиме“.

— Ну, а витак невісточька приредила. Записав вин був їй кавалок ґрунту, он тої толічьки по оті верби, та города по тої перелаз, отак-о.

Показував так точно, мов би сам відписував. У селі кілька сот господарів. Якщо сей вартовий знає так само точно, скільки кожний господар відписав своїй невістці, пощо тоді бухт?

— А невісточька ек шош там не зладнала з чоловіком, візьми та й піди до Майорка у Віжницю. Та й заставила цес ґрунт за 600 левів. А старий ек си взев вікупати, стало то му поверх тисічі.

Знов знайома картина. Дав Майорко 600 левів, а відбирає „поверх тисічі“. Та ще добре, що не зліцитував ґрунту.

— Та ба з того, ба з сего та вже й на-претало си того, ніби довгу. А шо тепер вдіє, не знати. Ґрунт пиде на ліцитацію, таки зара,—а шо ладут, без хати? Пиде все за безцінь, лишит ци хіба кавалок, шо на жинці стоїт забухтований,— і знов докладно мені обводить пальцем гет помежи всіма сливками, де, яким клинцем, куда входить кавальчик жінки.

Я відійшов зарисувати пажарище, сумний остаток гуцульського гаразду. Дітва відхлинула з купи заліза і тісним колом обсіла мене. Як се

привично! Де б у яким би пустиннім місці не сів ти із скринькою на колінах—за хвилину вже, хто й зна звідки, набереться повно дівтори, оступлять колом і спочатку пошоптом, а далі все голосніше й сміліше почнуть ділитися враженнями. І чого-чого тут не почувеш тоді!

Великі очі цікаво стежать за кожним моїм рухом, заглядають до касетки, сиплять здогадами—що воно та котре до чого та скільки коштує, і говорять при тім несотворенні цифри. А потім починають оповідати деталі події.

— Андрущин перший зоздрів. Та в чім був прибіг. Чапнув за двері, видорвав та лиш крикнув: „Васи!.. Пара“!—а вогонь му в лице. Не мож було си й зблизити.

— Васи... Пара...—задумчиво повторив другий русявенький хлопчик. А третій замухраний, з каправими очима, засмоктаний нуждою й сотнями хороб, шепеляво резонував:

— Ой, я би не клав такі хати. Шо би ми так горіло?

Певне, що не покладеш собі, голубчику, ніколи в життю таких хатий, але не з тої причини аби боявся вогню.

Потім починалася звичайна історія: бог-зна від чого зачиначо повітре, от'їк би си псувати...

— А в кім то си не держит?—питає якийсь ригорист.

Громада порскає сміхом, мов бризками крапель по воді.

— То Федьо!.. Наїв си йкоїс калмичатини та й му вілазят тепер.

— Ув... То ти сам...

— Браччіки! То Процьо!

— Не відійшло би онно з другими у бик,—солідно додає більший.—От їк пацета.

— Де пацета! Таки великі свині!

Вартовий стоїть коло пожарища. Я знаю, що йому кортить поглянути, що то пан робит з тов своєв карабушков, але він удає рівнодушного і навіть відвертається; коли помічає, що я поглядаю на нього і бачу його внутрішнє зацікавлення.

І лиш коли вважав, що вже доста витримав характер, лінєвим перевалистим кроком наближається д'мені.

— Вартуй, а нема шо вартувати,— говорить сідаючи й заглядаючи у фарби.

— А ді-правді — чімунь вас, газдо, поставили? Шо би ту хто миг украсти?

Розводить руками.

— То вже у паничів мода така. Городнина, сливки оці... А йк газди лишили такий будинок на сам, то я вже не знаю, єкий був рахунок у їх голові.

— А ци хучь сикуроване було то-то?

— Ей де! То люде у нас ше си не привчили, до тої сикурації. Єк му нести за сикурацію гриш, то гадат собі — за пусто-дурно гроші неси. А єк си трафит біда — за лікті би вже себе кусав, та ба не дістане.

Дітва прискала сміхом, коли я витискав фарбу з тубки: шос їм нагадувало. Отой каправенький сміється найдовше: закотиться, закотиться дрібно-дрібоцько, але — якось дивно: і уста розтягнені, і короткі звуки шалапутаються, а личко безцвітне, очі скляніють. Мов фігурку непорушну накрутив і вона десь туркоче механізмом усередині, наслідуючи людський сміх. Ей, не смієти си, відев, ті, браччіку, у життю ніколи!

Зате другий, повненький, кругленький, у кресаньчині з позлітков — аж по отаві кладється від веселого заразливого реготу. І, дивлячись на нього,

і я не можу повздержатися від сміху, а за мною уся громадка. І розкочується регіт понад пожарищем, перевивається з сизим димом, гинуть у ньому скорбні думи.

Вартовому жінка несе їсти. Дітва не спускає й жінці.

— Диви си! Несе їсти, а сама їст! --- і регіт.

— Не з'їдай усе! Лиши чоловікови!— і ще більший регіт.

Привіталася молодиця, перекинулися ми парою загально-привітних слів. Хочеться людям лагідности — і от на привіт вигадали гарні, теплі слова. А преці ж могли би лаятися.

Чоловік і жінка сідають на чужім попелищу. Він харчує, а вона любовно дивиться на свого мужа, на свого бідного покровителя. Є в їх нужді власна радість, котрої вже ніякі вогні на землі не сплять...

Запало сонце. Були тіні на зелені, тепер перестали. Пишалася пара смерек дарованими коронами світла — тепер розвінчалися, стали як усі. Дмухнув вітрець з-за пожарища, потягло гаркавим запахом диму.

Темніє все більше й більше. Звідкілясь невидимо повзе вогкість і всюда простягає зимні свої лаби. А з ближнього ізвору так-таки островато потягає.

Анниця розповідає о своїх лютих страхах. Здається, самі вже слова „вогонь“, „пожар“ містично впливають на неї і вона боїться їх говорити, уникає.

— А ми ек си провергли, а то в хакі — ек у ннину! Ну, от ек у ннину! Йой, боже!.. Сохрани, господи, ви' такого й найтемнішого ворога...

І бідкалася і хитала головою.

— Вже мене не перестане голова боліти до-

віку ви' того. Так болит, так болит увес час
Вже з тим му і вмерати.

— Чьому так гадаєте, газдинько? То вам так
си здає. Випийте шо теплого на вечеру, добре
си вкрийте та й то си переминет.

--- Ой де! То вже навік... То зо страхий. Шо
й не виділа й не чула за такий пуд. От горіли
стайні у сусіди давнісько. То оден бик горів, а
другий си займав. А тут — усе! Ну, рахувати, усе
горіло. Єк стіни, єк дах.

І нахилялася, оглянувшись, до мене.

— А вид суботи, рахуйте, ватра не була кладе-
на, — шепотіла. — Бо газди були у Шарапатнюка. Бо
то, ади, сестри — цеса Параска та й Шарапатнючка.
Вид суботи ватри не було в хаті — ну? Бо то,
рахуйте, шо може вориг.

Вона не казала просто, шо підозріває підпал,
а от, гуцульським звичаєм, ходила доокола.

Діти знов коло пожарища. Роздмухують якісь
іскри, гріють перемерзлі ноги.

Анниця видимо боїться, шо ще роздмухають
нову біду. Відзивається до чоловіка.

— А не видогнав бес тоту сарану! Шо вни там
мут си... — і не добрала борзо підходящого
слова.

Я вступався.

— Е, лишіт. Вже, ади, темноватіє, то вно по-
перемерзне, похоче їсти та й само ит' хаті ме
бічи.

Все пом'якшало в м'яких передвечірніх тінях, і
добродушно відзивався вартовий.

— Най гріют ноги.

І навіть сам власною персоною підійшов до
дітвори.

— Бавте си, бавте. Грійте си, кладіт си ватру,
лиш нічьо ми не кивайте.

Видимо якимсь дотепом відшвирувався хтось із дітвори. Вартовий наступив ногою на якесь залізо і кинув його між дітву. Бомбою влетіло між русяві головки, комусь влучило у спину. З реготом розбризнулася громадка, а потім знов прикучула собі коло чогось на пожарищі.

Не журяться. Знають, що перед ними життя, що набудують ще багато хат. Виростаєте ж, виростаєте, сараки! Та будуйте високі хати! З вікнами, що си втворюють. Та сикуруйте, творючи нове життя на попелищах старої допатріархальної культури!

А на другий день я знова прийшов сюди. І корив себе—невже тобі хочеться дивитись на людське нещастя?—і все ж пішов.

Пожарище згасло вже зовсім і було холодне, а по ньому ходила мертвою якоюсь постаттю господиня.

Щось безсиле, до кінця прибите бачилося в тій фігурі. Мов не людина це ходила, а привид, мара. Іде-іде, стане, нахилиться, підніме чогось шматок, дивиться-дивиться на нього збезумілими очима і кладе на землю. Не кидає, а кладе, бо кинути не стає сил.

Я довго стояв і не міг підійти. Знав я цю газдиню веселою, привітною, порівнюючи молодого—і от передо мною ходила безпритульна стара баба, що плаче на власних похоронах.

Нарешті підійшов, привітався. Вона відповідала звичайними словами установленого привіту, але видимо мертво, бо свідомість її була деінде. Так вона говорила і все. Іноді каже щось—і нараз замовкне, не договорить.

І я не міг довго балакати з нею, почав прощатися. Вона наче прокинулася й каже:

— Прощу зачекати хвилину.

Пішла, нарвала кілька попечених сливок і з болючою усмішкою просила мене взяти. Вона, одвічна господиня, навіть у таку хвилину не могла уявити собі, щоб чужа людина могла піти з її обійстя без пригiстного. А мені аж серце розкралося від того гостинця...

НЕДОБУДОВАНА ПЛЕБАНІЯ

Єсть на світі село Бистрець. Ні, не так... Є на світі потік Бистрець, що впадає в Ріку — так тут звуть Черемош. Ідеш понад Черемошем дорогою, нараз бачиш коршму. Орендарі—нарід розумний, так „здря“ серед дороги коршми не поставлять. Тут мусит шос бути.

І дійсно: тут саме впадає Бистрець у Ріку, і як звернути з тракту понад потік, то попадеш у вузьку красиву долину — от се тобі й буде село Бистрець.

Властиво того, що ми називаємо селом, тут не побачиш. Бачиш гори, чорну урвану скелю, з котрої зривається водопад, царинки, і знов скелі, попід котрі ледве пролазить так звана „дорога“. Бистрець біситься й пиниться, з розгону влітають у нього менші потоки, десь-не-десь у них позастрявало дерево, що сплавляли весною, та от не стало води. В самім Бистреці стоять дараби: не раз і по місяцеві стоять та чекають, щоби прийшла яка „божья вода, саморінна“ та вирвала дараби з серед каміння.

А села нема. Десь-не-десь виткнеться хата на горбі, оборіг якийсь або кóлешня—і знов нема нічого. А потім уп'ять високо-високо, як ластів'яче гніздо, хатка, кавалок білого побою—і знов нічого. Се й єсть село Бистрець.

Сиріткою стоїть у ньому церква, Зрідка правиться тут служба божа — може від того так відразу оповиває вас вражінням суму. Люди зіходяться сюди раз на два, на три тижні, трави не повитолочують, не втопчуть стежини. Раз на три тижні, а часами й на місяць або й ще рідше оживає царинка, розквітчується пишними уборами гуцульських жінок, суєтливо пробігає палатмар, степенно виступає поважний дяк, легіні чіпають дівок, газди солідно обсуджують новини дня. З церкви несеться гудіння, запах ладану і ще другий запах, гуцульський.

Колись сподівалися бистрецькі люди власного попа: он навіть плебанію для нього на горбочку, таки зараз коло церкви, побудували. Клали добре, любовно: успід каміння пішло велике, дерево везли вибірне, покоїв, хорім поділили багато — старалися для свого будучого єгомостя.

Але... якась Немезіда покерувала так, що бистреччани власного ксьондза собі не дістали. Доїжджає, як і раніше, піп щослужби з далекого села — а плебанія так і зостала недокінченою. Підлог нема, стелі лиш кавальчик, побитий гонтом дах уже прогризли небесні щури. Мочить дощ у незарамлені вікна, свистять вітри зимової доби і навівають повно снігу. Все гние і валиться поволі. Під час слоти заводить гуцулія суда свої коні — і в попівським сальоні лежать тепер купами конєки...

Сальон... А отут може була би кухня, суєтила б ся їмость у свята і варило би ся їсти під час храму може на яких двадцять душ. У зимі приходила би гуцулія грітися й плювала би на підлогу. А тут недалечко кухні — спальня попівська, варстаті виробу попівен. Наплодило би ся того доста, бігало би воно босе, заощаджуючи на черевиках, у Бистреці

би ноги мило, об'їдалося суницями, а відтак до монастира чи до інституту би якого попало і приїздило на свята, їхало на запрошення до столиці Косова на „баль“.

А там уже, дивись, не знати коли прийшло — а вже треба журитися їмості подушками й сорочками, а єгомостеві треба розкладати в умі — до якої би його системи взятися: чи до системи туристів чи до системи інструкторів.

Бо то, видите, система туристів дає, правда, більший вибір, але дорога. Зрештою подумайте самі: перевалит того мотлоху яких із сотку молодків за вакації, голодних, як пси — гонить їх вітрами то в Чорногорі, то з Чорногори. Побуде воно день-два, а хоч би й тиждень, як окалічіє на ногу — але не встигне навіть і по панні розглянутись як слід, а вже його вхопила нечиста сила й поперла на якісь Шпиці. А ти його годував-годував, вивалював на подушках, а хісна як не було, так і нема.

Отже далеко ліпша система інструкторів. Робиться се так. Донька — очевидно найстарша — а впрочім як си трафіт — починає нараз відчувати надзвичайний нахил до астрономії або до геології чи взагалі до якихбудь наук. Геологія найліпша, бо прогульки в горах збуджують геологічно-теологічні мислі.

Отже, аби не дати загинути талантові, береться інструктора, звичайно правника, котрий ото вчить панну геології. Правда, воно також не дешево: їсти треба дати п'ять разів денно, кава в ліжку, друге снідання, обід, підвечірок і вечеря; окрім того ще платиться яка там десятка, а то й більше, дивлячись по панні, алеж зате, прошу вас, людина завше на очах, привикає до жіночого обходу, всякі збочення в сторону служ-

ниць чи там гуцулок можна регулювати — словом система інструкторів є далеко, без порівняння ліпша.

Все те могло би тут бути, в оцій недобудованій плебанії. Життя попівське так ув'язнене в одвічні рами, так определене на багато літ уперед. Прикріплене до непорушної доктрини робить і саму касту непорушною. Простору нема. Є лиш указані дороги, якими треба йти, хоч би кривавилися ноги. Вільна мисль вільної людини стає кацерством, і хто допустить її в собі — стане еретиком, хоч би достоїн був бути папою. Доокола дві тисячі літ кипить життя, все змінилося, само обличчя землі стало іншим — а тропарі й кондаки співають усе на тих же вісім гласів, при тих же самих словах плюють на сатану по тричі, тими ж самими рухами творять обряд.

І хранителі традиції сами пристосувалися до неї, чи вона їх нагнула до себе. Бо слимак, що живе на скелі, стає сірим, трав'яна жаба зеленою — і непорушними стають люди непорушної догми. Наперед можна сказати, як буде жити теолог, два теологи, десять, сто. Ніхто з людей не може сказати, яка чекає його будуччина. Лікар, адвокат, інженер — кожний з них може винайти в глибинах життя, в тайниках природи ще одну якусь невідому тайну, котра покорить йому тріска світа, зробить життя ширшим, згострить переживання. І лиш нічого з того не чекає теолога. Як сів на парафію, так і вмре на ній, хіба що через протекцію перейде до ліпшої на заздрість колег. Раз у півсотні літ трое з них можуть стати єпископами — і тут уже кінець. Не всі лікарі, адвокати, інженери можуть стати славними, але можуть бодай мати надію, а тут саму надію скасовано, саму можливість віднято.

І сумно було оце, ходячи по недобудованих попівських хоромах. А тим часом прояснилося небо, вирвався промінь сонця з хмарок, вліз у хату крізь порожнє вікно і весело засміявся ясною плямою на витоптаній грузі.

І глянув я на сю плямку — й погадалося мені тогди: а може ж ні?.. А може родилася б тут, у сих недобудованих покоях божа душа з тихими задумчивими очима. Під сварку зі служницями своєї матері, під калатання паламарське може снувалися б у молодій голові мрії великі і в ту хвилину, як за стіною піп торгується з гуцулом за похорон — може лилися б дівочі сльози, за щастям усіх людей тужачи, за гармонією чистих душ, за молитвою істині. І може в неділю, коли з церкви доносилося би неладне гудіння темних парохіян — вся дрижачи, записувала би поетка свій перший вірш і великі сльози падали би на папір. А тихим вечором, коли сонце закотиться за верх і небо золоте благословить натомлену землю — може з-під сього гонтом побитого даху понеслася би чиста пісня, а з нею в небеса летіла б молода душа! На зустріч свободі! Єднатися зі світом усім! Любити людей! Мислю гордою своєю подавати руку ген тому поетові, що там, за морем далеко-далеко — теж тужить у сю хвилину за гармонією життя.

ГУЦУЛ

Дивися на нього, як він рубає! Яка сила і краса розмаху, яка безліч рухів, завше зручних, завше потрібних, віками обрахованих, що від батька до сина переходять.

Сокира грає й співає у нього в руках. Він усе робить нею, мов би то була третя рука. Впаде тріска у воду — ловить її сокирою; треба присунути бервено — робить це сокирою. А коли кінчає роботу — як зручно перекидає свою сталенку на згиб лівої руки: у нього кожна часть тіла для сокири пристосована.

Зате й дерево виходить з-під гуцульської сокири як гильоване. На закінчення завше додасть пару-другу штрихів, як маляр до картини; потім кине сокиру так, що вона встромиться носом у самий вершок смереки.

Бо гуцул від самого уродження коло сокири: його колиску навіть гедя бартков колисав. Ще воно їсти не вміло, а вже сокирою на порозі щось стругало, поки мати не дала ляпанців:

— На порозі? На порозі тобі місце?

Не те її обурювало, що сокиру взяв і може врубатися, а те, що не знає властивого місця.

І всюда гуцул зручний, легкий, звинний. Летять у шаленім бігу ковбки водою — а він перебігає по тім живім мості ріку. А був, казали, оден такий, що на ковбок у ризах сів верхи і злетів униз на

такім бігу, що дерево в порох розлітається, коли вдариться об що. Сильні душі родяться на цих просторах.

Любить простір гуцул. Його „горде село — Жєб'є“ на п'ятдесят миль; його оседки на кілька гін один від одного далеко.

У Криворівні на „волоськім боці“ на протязі яких півтора кілометрів щось із вісім хат. А дід Мафтей, сидячи на пеньку, попихкує люлечкою й каже:

— За мою памнеть хатий було тут дві. А тепер — хата в хату, хата в хату.

Ой, діду-діду Мафтею — як ти похожий на дядька Омелька, що наїхав, сплячи, у степу на верстовий стовп і лаяв бісову тісноту!..

І любить силу гуцул, любить її в усім. Як зустрічається з вами, то не вітає вас тендітно-м'яким добридем, котре мов духів яких лихих хоче відогнати від твого дня та накликати добрих, аби вони тобі, безсилому, помогли. Ні, гуцул каже: „Єк дужі“? Отже — чи є силюнка в грудях, чи здолаєте сами пометати ворогів під ноги?

Гусленку споживає таку, що сидиш ти на третім верху, а й то тобі, дивлячися на гуцульський сніданок, очі рогом лізуть та оскома зуби дре — таке воно кисле. А гуцулові саме тоді в смак.

Голову у неділю мастит таков оливов, що за два ланци чути. Приходить до аптеки, просить:

— Дайте міні цукорків. Отих гуцулских.

Гадаєш собі — що то за цукерки такі спеціальні? А то так воно й є: спритний аптекар сам готує їх з імбірю, перцю і ще прочих подібних делікатесів. То як укинеш такий цукерок у рот, то мов десять котів тобі заскребут у горленці.

Та що! Навіть до гарбати гуцул додає перцю.

— Бо то, ади, вна, тога гарбата йкас... делікатна дуже, шо й не чути її, ци віпив ци не. А

Йк віпорожнют ци гóлубці з горшка та у тім гарбата си запарит та добре ї перцем приправит ци — о, тогди вже май смак інакший.

Навіть до нахти кидає гуцул перцю! Ае! Бо то, ади, моцніша нахта стає ви того та й горит тогди востро.

Отакже „востро“ він і жие. Як робить—то гостро робить: винесе такий терьх муки на свій верьх, шо у коня спина вгинається; на шаленій воді зіпре дарабу цілу грудьми та ще й каже: „Тут нема того шо „нема сили“ — лиш мусит бути“!

Але вже як і не робити, то також потрафить. Перележить калюхом д'горі і ннину й дві, а ек госпіть даст, то й тиждень божий.

І любить теж гостро, на всі боки гостро. Любаску лупцює не жаліючи, бо не жаліючи й пестить. Міри в любові не знає та ще й виспівує:

Боле мене руки, ноги,
Боле мене кости —
Та най би вже вид роботи,
А то вид любости.

А вже найвостріше то б'ється гуцул. Ой і дико, ой і не по-людськи, а по-гуцульськи б'ється, Гремить топірцем в груди — в груди, в голову — в голову, вже не дивиться і не хоче дивитися.

— Мій креминар, а твоя смеркь! — от тобі й уся філософія.

І боязливо кліпаючи очима, стоїть десь у куті захожий бойко та глядає мишечої герки, аби тікати спередь сего бою лютого, спередь сеї битви кентаврів.

Але зате ж і терпить гуцул біль, як ніхто Двадцет лехів здохнут, нім гуцула свербит. З розваленою надвое чашкою, весь облятий, об'юшений кров'ю, з поламаними ребрами, з роздавленими обцасами грудьми — він схопиться, як де-

Мой червоний, і знов і знов кидається у бій і валить топірцем направо-наліво, аж поки не седуть на нім десіть душ, не скрутять в'язи, не вдушать, навалившись всіма тілами.

А й потім, коли переночує він так, плаваючи у власній крові, та загорнуть його у ліжник і вінесут конем дес аж „до в село“, коли прийде лікар і безнадійно почне порпатися в обнаженім мозку, витягаючи осколки костей — гуцул не простогне, не двинеться мускулом і — наперекір усяким медицинам, на злість лікареві, касуючи всякі поняття учених людей про витривалість людської природи — виздоровіє!

Я бачив, як до знайомого вчителя прийшов гуцул і, закотивши рукав, показував рану на руці.

— То-то, ади, пробило си на кілок та й си думкувало — минет ци. А вно пишло гнити та й гляба типер робити тов руков.

Я глянув — а там прогнило вже м'ясо до кости й смерділо. Треба було вичистити гній і вишкребти до живого.

У вчителя з медичних хірургічних інструментів була тільки чайна ложечка — і от він тою ложечкою вибирав гуцулові гній і шкребтав. А гуцул у сей час рівнодушним голосом розказував, як у нього знайшлося теля, яке воно на масть ще й біла зірка на лобі...

На Бережниці був газда. Не поладнав щось із жандармом — і жандарм постановив помститися. І помстився: прискіпався до чогось і арештував. А що жандарм має право на кожного арештованого накладити ручні кайдани, то й тут се було зроблено. Не так для потреби, як для ганьби.

І гуцул особливо боляче відчув ту ганьбу, коли його, — газду рахувати! — вели через усе село в кайданах!

І коли вийшли за село і пройшли верстов сім, сіли відпочити. Газда попросив у жандарма ножика — вкряти бурешінника, поснідати. А замість снідання розпоров собі живіт і кишки вивалилися.

Жандарм утік зі страху, а гуцул запхав кишки назад у живіт, у калюх, ади... прийшов додому, ліг на лаву, опорядив усю сім'ю, розпреділивши майно, і тільки під ранок помер.

Ой, бойовничий нарід, бойовничий, нима шо казати!

І дивишся на сю гостру енергію, на сю непогамовану завзятість, на сю витривалість казкову — і гадаєш собі: і так то все пропаде? І не запише сей нарід свого сліду в історії людськості? І згине даремно ся безумна, захоплююча, пориваюча енергія? Та не може ж того бути!

„ПОЛІЦІЯН“

— Дайте-ко, паноньку; грейцарика йкого, бог би вам дав шесливе панованє...

Миршава убога фігурка в подертій кожушині; ноги тоненькі, як стебельця, слезливі очі жалібно мругають, ріт запалий і кривиться щохвилі в зигзагову скорботну лінію. Чорні поморщені руки дрижать, а один покалічений палець стірчить надприродно. Кресанчіна старосвіцька, і смальцю на ній стільки, що аж зашкарубла; постільці на ногах ніби є, ніби нема, в усякім разі такі, взуваючи котрі, гуцул каже: „О, відей, за рик постולי треба буде“. В руках клєбучка, і взагалі вся істотка оця дрібонька, безрадна й несміла, серед сих пишних гір, на тлі сих незглибимо зелених тонів була таки дійсно дисгармонією.

Се не жабрак. От він, я бачив, не просить ні у кого, лише до мене чомусь звернувся: побачив мене, зачекав, нім я надійду, а відтак, по звичайнім привітанню, от звернувся з просьбою:

— Ой, шош ви, гідочку, єли ослабати, йк я виджу. Шош у ногах, відев, путері нема. А ци довго вни толуб носе, гідочьку?

— Паноньку, паноньку... Та' йк я рахую, то буде повер сімдесєць і сім. Рахуйте, шо лиш поліціяном був трицєть і вісім років, та ще побережником два роки, то усього напратало си сорок років.

Сорок-сми рік вібув у службі у громацкій, проше пана любого.

— Як?.. Ви?.. Ви були поліціаном?

— Ає, ає.. Був-сми, був, паноньку дорогий. Трицеть і вісім рік.

Дух святий при нас! Оцей дідок, оцей-о був „поліціаном“!? І його мав хтось боятися, слухати його розказів? І він міг, наморщивши якісь там свої бровенята, гримати на когось? Ей — та де ж то може бути! Та преці ж я знаю поліцію, уже встиг при різних нагодах чи негодах виробити собі стале і цілком певне поняття і то ще методом порівнавчим — на описах яко самодержавних, тако і конституційних. Маю таке переконання, що ті типи між собою різняться дуже мало. Правда, самодержавний поліціант таки трохи самодержавніший, а конституційний трохи конституційніший, але суть у них лишилася одна. І там і тут повага служебна, котрої вистарчило би на три королівські династії; і там і тут якнаймоцніше незадоволення зі своєї державної платні і з того виникаюче приневолення радити собі іншими, приватними способами; і там і тут мордоворот, готовість кожної хвилі обнажити шаблю й рубати нею товпу беззбройних людей, а потім із тупим видом різника витирати кров на шаблюці полою одежі убитого.

І коли сей дідок, що ледве носить душу в тілі і як би чудом видряпався на кечеру, що вітер міг би нести його аж у потік — коли ся осібка говорить мені, що й вона була „поліціаном“ сорок літ — мушу признати, що се мішає всі мої дотеперішні поняття про поліцію взагалі. Англійський „бебі“, німецький шуцман та й наш расейський „гарадавой“ зовсім не такі.

— Був-сми, був... А типер йк ослаб — іди пріч. А куда я пиду? Хатчини нема, ґрунту биг даст, ґітей нема — сам оден, от їк медвідь у лісі...

„Єк медвідь у лісі“... Поганий з тебе стиліст, діду, не вмієш прибирати порівнянь. До твоєї корпуленції та 'екзистенції скорше би пасувало — „єк вуша на гребінці“. Придавить тебе ніготь життя, то луснеш тільки та й гуку не буде.

— Та же, відей, пенцію йкус маєте, гідочьку. Кажете, служили сорок літ, а то ж чєс.

— А чєс та ше й не малий. А прото однаково пенційки жядної нема. „Служив, то ми тобі платили. За бездурно-с не служив“ — таке каут. Та платили, то правда — вісімнаціт баночок на рик, а шо з того? Та й ишло все на прожиток. Та поки ше був дужий — ше йкос... А типер, йк послаб — іди собі, де си око дивит.

І знов сей дід безжалісно руйнував мої суто ліберальні і глибоко демократичні погляди й переконання. Я дивився на державу, як на величезний акумулятор консерватизму, що підтримує сучасний капіталістичний лад. Держава — се злосний гнобитель, бо свідомо не хоче поліпшити долі своїх членів. Тому на місце монархій конституційних чи самодержавних треба заводити демократичні республіки з найвищою інстанцією — плебісцитом; на місце умиртвляючого бюрократичного управління треба завести якесь інше, де би сами люди робили як їм здається ліпше. І це все здавалося мені так ясно і просто, що аж дивно було — як люди того не розуміють і разом, змовившись, чому не заведуть одну годину раю замість содому плачу і скорби.

І от гміна, ся маленька демократична республіка, сей парлямент сільський з найвищою інстанцією — плебісцитом, цей зразок мого народоловного ідеалу — викидає на смітник старого свого слугу і робить се з надзвичайно чистим сумлінням: „Ти, кажуть, служив, а ми тобі платили. За бездурно не служив-єс“...

Держава-гнобитель установила для своїх слуг двадцятип'ятирічний термін на право побирання пенсії відтак до смерти, а гміна-парлямент викидає особу, що служила сорок літ на тій підставі, що платила вісімнайціт левів річно. І я, демократ, от мушу ставити йому, пролетареві, за взір державну службу бюрократів-консрєваторів, наших спільних ворогів! Алеж дійсні чуда потворив зі мною сей дід!..

— Та ек же то може бути? Та же на тісарській службі ек хто віслужив трицеть ци там кіко літ, то вже має пенцію аж до смерти. Ек же то могло би бути, аби вам гміна нічю не хтіла дати?

— Не знаю, паночьку... Може в енчім селі так, ек ото ви кажете, а в нашим то ні. У нас то так, ек я вам кажу.

— Дивно мені. Може то було при старій раді громацкій. Тепер маєте нову, подайте си до неї, оповіжете гет цалком усьо, то певне дадут вам шо. Де ж би то могло бути? Преці ж треба вам із чогось жити.

Але скільки не розсипав я перлів своєї красномовности, діда я, видимо, переконати не міг. Він то й потакував і згоджувався, безліч разів киваючи головою, але в душі був переконаний у справедливості існуючого ладу так само твердо, як і ті, що ухвалили тої пенції йому не давати.

А коли я, почувши в собі надхнення фахівця, хотів навести бесіду на старі часи — з дідом щось приключилося. На мій запит: „А ек, гідочьку, кємуєте, ци давніше було ліпше, ци тепереньки?“ дід не відповів нічого. Дивно заморгав очима, ще більше скулився, зморщився в грибочок сушений або як постіл на сонці, якось посірів увесь, неначе землі грудочка і, оглядаючися тривожно, хоч до-

окола нас на кілометр не було живої душі
прошептав:

— Тепер пусте все... пусте... Пусте... пусте,—
і, спішно попрощавшись, не пішов, а наче втік,
боячися нового, чимось страшного питання.

Чи старий чи новий режим так налякав тебе,
діду? Але пощо ж ти, діду, мої поняття благо-
родно-демократичні догори ногами обернув?

ДВІ ДЯЧИХИ

Приїхала станіславівська дячиха!

Таки не гадайте собі, люди, бо на правду із самого Станіславава! Їхала фірою і вертілася з досади, що так мало людей зустрічається по дорозі, нема кому дивитися на її зелений із жовтим великий капелюх. У руках тримала парасольку, валізку з блискучим замком і вахлярник, хоч діло було восени. Високо, обіч фірмана, поставила великанське біле пудло: в нім було три капелюхи і бараболяник-плескач зверху, аби не лізти далеко, як схочеться їсти. Станіславівська дячиха підіймала віко, щипала потроху бараболяника й їла; але жувала лиш тоді, коли на дорозі нікого не було; а як хтось показувався, тоді пишно стуляла губи і бовтала китицями нових модних черевиків.

Гуцул-фірман прібував зайти в бесіду, але дячиха дивилася на нього, як на папуаса, по тричі перепитувала, що він говорить, так що гуцул нарешті плюнув і досить негречно спитав:

— Та ци ти, Одко, глуха ци ти дурна?

— Я не глуха, лиш я не розумію вашої бесіди. Відвиклам. Я пшезвичайона більше по-польску.

— На наших колачах вігодувала си та вже й нашу бесіду забула? А того не забула, ек я тебе злав у наших фасулях, та задер запашшину та по голій вібив добре, абес знала, ек фасулі толочіти?

Грубий, некультурний гуцул голосно називав такі часті тіла, про які станіславівська дячиха навіть сумнівалася, чи взагалі вони можуть у неї існувати. Ображена до глибини душі, відвернулася і вже не промовила й словечка, а фірман то й попросту забув про неї, мов віз міх полови на возі. Зрештою йому не було часу; він так щиро підганяв свої коні, що вся енергія його йшла туди.

— А ньо-ньо-ньо!.. Хе ціг'ан! А ньо-ньо-ньо. Каштан, біда би те втела!.. Вішьта, вішьта!... А ньо-ньо-ньо!—тільки й було чути ввесь час. Коли би він брав гроші за саме цесе галалакання, то й тоді би не дурно брав.

Приїхали до села. Так щось от'ік би марилося дечисі, що у дзвони вдарють, або бодай люди війдут назустріч, будуть кланятися, вітати — але нічого того не сталося. Усі люди мов повиздыхали. Се припроваджувало дячиху до злого гумору.

Але бог не був таким немилосердним і післав неабияку зустріч. А власне: коли треба було передаватися на тот бік і фіра з'їхала на берь — саме з другого боку вступила на кладку тутешня, таки проста сільська дячиха і, бачачи, що їде фіра з ековс панев, чимборше збігла з кладки й дала дорогу!

Се був тріумф, але станіславівська дячиха не показувала зовсім, як її се тішить, а пильно дивилася на дно Черемоша, неначе вбачила там щонайменше чудотворний образ.

А сільська дячиха аж позеленіла, побачивши, кому вона дала дорогу. Та чимборше схилилася і почала, мов би щось виколупувати з помежи пальців — от'ік би скалку чи що.

Але станіславівську дячиху годі було одурити. Проїжджаючи мимо колежанки, вона спинила фіру і голосом, повним глибокої радості, закликала:

— Пані Мекейтшова! Як ся маце?

Бо сільського дяка було порекли Микитейчук, отже ясно, що його жінка мала називатися пані Мекейтшова.

— А-а! . Пані... пані... пані Одокійко...

Готова була вив'язатися бесіда, якби не фірман, що негречно смикнув конета.

— Ой, я ни маю часу стоєти. Ше надзьовкаєте си,— і фіра покотилася.

Так відбувся в'їзд станіславівської дячихи до рідного села.

Тут дячив її тато чи, як прості мужики говорять, гедя. Тут же дячив гедів гедя, і гідю гедів і так далі в глибокі віки. Станіславівська дячиха виросла таки у цьому селі, і подія, про яку так негречно згадував гуцул, дійсно мала місце й була історичним фактом. Правда, з того часу мала Одокійка встигла вирости, вийти заміж за таку особу, як дек у самім Станіславі, мала служницю, будзік на кацентишу — так звався малий столик коло ліжка, уживаний в разі потреби і на кришення закришки в борщ. Жила в великім місті, була пшезвичайо-на до делікатности і чула себе дуже нервовою.

Гедя відумер їй тут кавальчик ґрунту і хату на зарінку, котру вона віднаймала якомусь гзді і раз на рік приїздила побирати чинш та поглянути взагалі на свій бшар двірський. А їдучи сюда, забирала з собою все, що тільки знаходилося блискучого в її хаті, що лиш було шовкового, модного, навіть свій будзік з двома амурами. І скаржилася потім, що от забрала тільки самі потрібніші речі.

— Бо то, знаєте, їдеш в село — пощо того набирати? Якби хотів, то наклав би й дві фірі, але пощо? Все одно доброго убрання у селі не надінеш — нема для кого.

Розташувалася в арендатора-газди, забравши під пакунки, пакунчики, пакунечки всю хута, так що самі газди мусіли втікати з дітворою частиною до сіней, частиною до оборогу.

А розташувавшись, станіславівська дячиха почала чекати на візиту сільської дячихи. Розложила чотири свої капелюхи, будзик поставила на припічку, фотографію генерала, куплену десь на торзі ради блискучої рамки — словом приготувилася.

Але сільська дячиха не розумілася, очевидно, на делікатних міських звичаях і йти з візитом не мала й гадки. Не можна сказати, аби її не кортіло — де там! Кортіло так, що страх, але вона боялася втратити на повазі.

— Пощо я піду? Аби ота городянська задрипанка фарбу свою передо мною показувала? — і витримувала характер.

Минали години за годинами — а сільської дячихи не було. Се вже могло нетерпеливити! Станіславівська дячиха ходила по хаті і злостилася. А потім — погадайте собі! — сама! — Сама — подумайте! — сама пішла до сільської дячихи. Убрала свій найліпший, зелений із жовтими лентами капелюх, узяла рукавички, торбинку зі срібними застібками, дві парасольки — й пішла.

Колежанку застала за миттям барабуль. Се заняття, будь-що-будь неелегантське, і сільська дячиха застидалася. Витирала руки об запаску і, вся почервонівши від встиду, просила гостю до хати.

— Але не фатигуйтеся, пані Микейтшова, я лиш на хвилиночку, бо я не маю часу. Хоч і не брала я сюди майже нічого, але все ж, знаєте, треба порядок дати: капелюхи оглянути, одяжу. Мийте собі барабулі, мийте, я отут на ковбчіку посиджу.

Але де ж би то сільська дячиха на те згодилася!

Хочі вона і в селі, а все ж приличність розуміє — і просила до хати.

— Ет, шо то за робота. От, як на селі — мусить чоловік до всього привикати. Вже я й негодна тої роботи, але що ж, як мус.

— А чому-сте негодні? Та же вас не болит у середині?

— Кого? Мене не болит?.. А як же? Болит та ще й як болит! Гм... мене би не боліло. Ото сказали! Та мене так болит у середині, шо аж страх.

— Дивіться! А так добре виглядаєте.

— Де там добре... Єби ви си подивили п'єть-шість літ тому, то я була така здорова та файна. А тепер так болит усередині, так болит... І у крижах — чесом от, їк кольки сколют.

— А ви би пива з корінням уживали.

— Е... Коли ж бо лікар наказав мені жадних го-стрих напоїв. Ну лиш таки жадних. Але я прото, хе-хе-хе, таки уживаю потроха.

— Ой, добре вам, шо ви можете, а я то вже негодна на горівку навіть і дивитися. Бо в мене, — станіславівська дячиха понизила голос, — бо в мене, за перепрошенням, маціца того не видержує. Я таки й не була великого здоров'я ніколи, а то ще, от як бог покарав, заскоро по дитині встала: подумайте собі — в шість неділь!

Сільська дячиха погадала собі, як вона трето-го дні по полозі вже сапала на городі — і постановила: на будучий раз доконче вилежати шість неділь, хоч би там стеля валилася. Буде бити дяк — хай б'є, хвороба би його біла серед дня і ночі.

— Бо мені, пані Микейтшова, лікар сказав: ви, каже, пані, маєте дуже нервову, попсуту кров, бо ви не є так собі простого здоров'я, а ви є делікатного здоров'я, тому у вас і уся кров нервова.

Сільська дячиха лупала очима, хоч і не показувала виду. І вона чула щось про нервову кров, але ніколи до пуття не могла довідатися, що то за хвороба: чи то виприщить чоловіка по цілому тілі чиряками, чи то, за перепрошенем, бігачка, бува, нападає, чи як. А запитатися було встид. І тому, набравшись сміливого духа, сільська дячиха рекла:

— Я також мала-сми таку саму хоробу три роки тому, отак саме у Пилипівку. І знаєте, що мені допомогло? Бурешінник із часником!

— Пхе, які ви неделікатні ліки вживаєте. Де ж би то могло на мою натуру помочи! У мене натура дуже нервова: кожний палець у мене на нозі нервовий. Що мені лікар казав по 25 кропель „Еспілеру“ на філіжанку кави заживати, та й то нічо не допомгло.

Чужоземне слово зробило на сільську дячиху таке вражіння, що вона забула обережність і запитала:

— Яка ж то є ота хороба нервова?

Запитала — і каялася. Моцно каялася потім. Бо станіславівська дячиха зробила великі очі, такі великі, як у театрі бачила в салі Мопіuszка грала одна знаменита артистка. Русинка, знаєте, а так грала добре, мов справжня полька.

З великими очима і переливчастими інтонаціями в голосі питала станіславівська дячиха:

— То ви не знаєте, що таке нервова хороба?

Сільська дячиха була вбита. Пробувала викрутитися, що вона нібито знає, лиш забула трохи, але як приперли до стіни, то таки мусіла признатись, що не знає. Усекі хороби мала, усекі на світі, а тої ще якось не прийшлося.

Станіславівська дячиха умостилася ліпше на лаві, розправила спідниці, виставила ноги, аби видно було її лаковані черевики, і почала:

— Нервову хворобу можуть мати лиш дуже делікатні люди! Се така хвороба, що чоловік сам із себе стає злісний. Єк фівкає хто міні над вухом довго, то я вже того не годна знести. Або йк б'є годинник, то я би го побила на кавальчики. А раз таки й було так. У нас був старий годинник; він уже й ходив зле, та шкода було й направляти, бо таки, кажу, був старий. Та йк зачев раз бити, та й б'є, та й б'є, та й б'є безперестанку. То такі мене нерви вхопили, що аж не можу вітримати. Та зачекала, нім чоловік прийде, та лиш він у хату, а я за той годинник хіп та об землю. А чоловік уж знав мій, що я дуже нервова, та лиш позбрав кавальчики та й каже: „нічьо, нічьо“.

Сільська дячиха слухала й заздрила. Уявляла собі, щó би то було з її нещасною куделею, як би вона отак нервово розбила годинник?.. Виволочив би певно дяк дячихою й подвір'я й город.

Всно, впрочім, коли правду говорити, і у станіславівської дячихи не обійшлося все так коректно, таки мала місце невеличка тіпанина, але хто би там о тім мусив знати.

Так бесіда вертілася на найважливіших темах: хворобах і нервах. Показалося навіть, що й сільська дячиха мала нервову кров, хоч і не знала, як її назвати. Раз, наприклад, як прийшов її дяк п'яний до хати, то вона, скориставши з хвилі, так била його по щоках, що аж відляски йшли. Се було очевидне проявлення нервової крові.

Потім бесіда переходила на також впрочім цікаві теми. Питалася, наприклад, станіславівська дячиха, кого тепер має пан за любаску. Сільська дячиха вирахувала з п'ять імен, а відтак кокетливо додавала:

— Та він і мене... хі-хі-хі... Лиш що я, знаєте, газдиня, то на щобудь не позаздрюся.

А станіславівська дячиха прикидувала на око вартість wdzięków колежанки і думала: стерво ти старе! Хто на тебе позаздриться? Ти б хоч вовну свою під оту брудну хустку позапихала. От як мене пан побачить!..

Потім знов розмова переходила на хороби. Сільська дячиха оповідала, перебачейте, про маціцу: як вона, дячиха, була у лікаря, що там їй роблено, все до плястичних деталей і подробиць.

— Єк зачев вин мене, матінко, скребти, єк зачев скребти, то так єк свиню, перебачейте, скріб.

А станіславівська дячиха на свою чергу оповідала, як делікатно переходила її хвороба, як їй лікар казав робити зіцбади двічі на тиждень і як вона для сеї цілі лазила в баняк.

І релігійні теми були зачеплені. Станіславівська дячиха, закопиливши губи, казала, що вона „однаково“ до церкви не піде.

— А то ж би чому?

— Та де ж би я годна відержети? Мене самий дух задушить у вашій церкві. Та й ваші люди — хіба вони розуміють делікатність? Вони жадної делікатности не розуміють. Лізе, штовхається, ногами настоптує, пху!

Поволі-поволі, але на всіх пунктах станіславівська дячиха одержала верх. Преці ж знала багато речей цілком невідомих сільській дячисі: мала нервову кров, мала будзїк, лаковані черевики, а найголовніше — капелюхи. І з того моменту, коли сільська дячиха смиренно й одверто признала вищість своєї станіславівської колежанки — між ними запанувала цілковита гармонія.

МАРОД

... „і так плаче мати його, що аж страх дивитися. Приходить до мене, все пигається про звістку — а хто їй там посилатиме? Каже, що він лежить у Garnisonspital'ю № 14, має мати запалення плуц. Може би ви були ласкаві піти довідатися, що з ним“...

Гуцул Танасій Готич. Бачував я його не раз у кресані, заготурованій серед групи легінів під церквою, завше буйних, завше зневажливих — дійсний тип молодости, молодої безшабашности, в котрій так багато життя, що вона й не дивиться на його дрібниці. І на тлі гір, у тім гострім, як етер, повітрію не разить якомсь та діймаюча, часом таки дуже дітклива зухвалість. Якомсь ти знав наперед, що от підійдеш до групи легінів, запитаєш що то вони тобі відповідать, але гордовито, зневажливо; а лиш відійдеш від них — гримне тобі у слід вибух реготу. То певно вже щось підмітили в тобі і влучним, влазливим дотепом схарактеризували налету, апробуючи голосним сміхом. А от якомсь не разить тебе то, якомсь знаєш, що то не від дикости, не з браку добрих почувань, а от тому, що вони легіні, тому що вони разом, тому що неділя, тому що челідь близько.

В таких групах бачив я й Готича. Високий, щуплий, увесь із мускулів і жил, довге волосся падає на плечі. А тепер він десь острижений, валяється в салдатськім казематі і не як Готич Танасій, а як

№ такий-то. Згнічений хворою, знівельований державною машиною.

І жаль мені стало... за Готичем... за Танасієм. Мов за рідним братом. Живими встали гори, тумановий ранок привидівся, коли, знаєте, затихає чомусь Черемош, трава мокра-мокра, а жіночий сміх розкочується по дахах, мов містком з „віблеків“ переїхала фіра.

Я пішов шукати того шпиталю. Ледве пропустила варта, бо збрехав, що треба лікаря.

— Якого? X чи Z? — і назвали дві фамілії.

Я повторив коротшу, і мене пустили. Але що ж, як однаково сказали мені в канцелярії, що тепер відвідувати нікого не можна, хіба позавтра. Впрочім з доброго довголітнього досвіду я знав, що є й інші способи, і те, чого не можна в канцелярії, стає можливим у житті.

Пішов блукати по коритарах, допитався, де той павільйон. Якийсь жовнір почав мені відповідати по-польськи, але вухо чуло, що це наш брат, руснак, і коли я перевів відразу розмову на українську, жовнір оживився й охотно взявся мене провести.

— Через подвір'є направо. Ото молоко понесли для мароду, то саме туди.

Пішов і я в тім напрямі, де понесли „молоко для народу“. Садок хирлявий, шпитальний — сім пар калік-дерев, худі кущики, мов витягнені з салдатської юшки. Будинок. Великий напис над дверима, що стороннім особам вхід заборонений. А навколо ні душі.

Хвильку постояв я в нерішучості, рішаючи питання про раси: бо німці як пишуть, що чогось невільно, то навіть дотримують того, взяв би їх кат. Але в мені побідила слов'янська душа і я пішов.

Специфічний дух. Біла фарба, карболь. Коритари широкі, і знов — ні душі.

Відчиняю перші-ліпші двері — порожньо. Відчиняю другі — вискакує якась фігурка.

— Кого треба?.. Що таке?.. Позавтру, позавтру...

Я простягаю руку з монетою; монета непомітно переходить у кишеню цивільної особи.

— То як, кажете, він називає ся? Готич? Танасій! А, це той побитий. Тут, тут.

Ідемо по сходах, коритарах. Широко втворюються якісь двері.

— Танасій Готич! — голосно гукає мій провідник. Якась суха фігура підіймає голову з подушки.

— От до тебе прийшли.

Я підходжу. Кліпаючи очима, зморщивши чоло, вдивляється в моє лице Танасій. Не може собі пригадати, що би то за пан був і яке йому діло до гуцула. „Бо ек пан шош має до гуцула, то певне хоче ощахрувати“.

— Слава Ісу, браччіку Танà!

— Навіки богу...

Знайомі звуки викликають якусь реакцію на його лиці, але все ж він іще не знає, не розуміє. Самий от уже кілький час лежить, ніхто до нього не приходить, нікому він непотрібен, усі рідні й близькі далеко в горах — і нараз „браччіку Танà“.

— Не пизнаєте? Та же-сте з Криворівні?

— Ає, ає, проше пана, — і лице обіллялось радісним промінням.

— А знаєте того, шо у шевця мешкає, у Тарнавецького? Ми ж іше от'їк би сусіди з вами, бо ек іду на верьх, то все попри вашу хату. Отож я й є той самий.

[Увесь мов би засвітивсь Танасій. А як же, а як же! Знає, знає він того чудного пана, що все по горах

ходить та з людьми говорить та щось там у книжочку пише.

І я бачив, як від моїх слів, від мого приходу самого повіяло на Танасія простором його верхів, полонинським всесцілющим повітрям.

Зрадів як дитина. Дихав тяжко, видно трудно було йому говорити, але хотілося-хотілося...

— А бог би вам дав шесливе пановане та й абесте діждали. Та й абесте ніколи, ніколи на лихе місце не ступили.

З притиском казав це „ніколи“, з цілої душі бажав усього доброго цьому чоловікові, що відвідав його тут на чужині, в сім великім, рівнодушнім, жорстокім місті.

„Абесте діждали“... Що гуцул укладає в ці слова? Мов би вважав це життя юдолею горя, де не кожному пощастить діждати щастя— і от він бажав „абесте таки діждали“... Ой коби ж то діждати, Танасієчку солоденький! А то, відев, не дожду си, та й ти відев... Бо шос ми так си здаєт, шо на божій ти, Танасієчку, дорозі...

Хриплячи і важко передихаючи, все говорить:
— Я битий... Ше в Босні... кльоцами битий... дуже. А тут... Пан ляйтнант каже: „in galop!“.. А кінь верг та... два рази копитами... усуда... То я видразу памнети збув си... Але до шпиталю такисми не йшов.

— Бо єс дурний. Як був марод, то чому ся не писав?— уставляє мій провожатий. Він сидить на сусідньому ліжку і бовтає ногами. Потім не знати пощо додає:— Отут так само помер учора такий побитий.

Так само...

— Я си зголошував,— хрипить Готич.— Я си зголошував, а пан ляйтнант мене все не пускали! Лиш ек мене вже дуже притисло... тогди пустили...

„Тепер, кажут, можеш навіть і д' хаті йти“. Але я вже сам не знаю, як мене зам!сць хати усуда до шпиталю занесли.

Звичайна історія. Пан ляйтнант не пускав до шпиталю, бо потребував людини до коня. Гуцул росте на коні, нема нікого ліпшого до коней, і пан ляйтнант це цінив. А як уже пропав чоловік зовсім — тоді дозволив іти не то до шпиталю, а й до хати...

Нараз Готич підвівся і ловив мою руку.

— Паночьку... Ой, паночьку любий та солодкий!.. Візьміт мене! Я нічю не пожелую — лиш візьміт мене д' хаті!.. Я подужею там враз. Я знаю, шо я там подужею... Я лише би раз гленув на гори, то би вже подужев... Ой, паньчіку любий...

І безсило впав на подушки, і хрипів ..

Земле рідна!.. Ти сціляєш дітей своїх, шо торкнуться тебе із синівською любов'ю! Ти виносиш із надр своїх всемогущі ліки для схорідих, зболілих діток і вертаєш їх до життя і чуда твориш. Але ж для того чуда треба тебе любити, як любить тебе оцей рсздавлений гуцул... Чому ж ти його, лиш його не сцілиш, шо *так* тебе любить? .

Я просив Танасія не говорити багато, а ліпше слухати, хай я сам говор'ю. І він слухав, оближуючи щохвилі сухі губи, слухав убогих сільських новин, які затрималися в моїй голові ще з літа; слухав усе, шо я тільки не розповідав — аби звідти, аби з гір, про гори... Слухав увесь, забував шалений біль нелюдський; а коли настав мені час відходити, — сльозами наповнилися очі гуцула. Він би прив'язав мене до свого ліжка, він би сховав мене під подушку, він би весь розстелився переді мною, аби лиш я говорив йому про його гори.

— Ой, прошу вас, паночьку любий, абесте ше коли були зо мнов...

— Та я буду, лиш коли? Бо тут не все можна.
— А в негілю!..
— Нічю, нічю, я буду
— Вік буду памнетати... Поки вмірати... Та ви ж будете ще у нас у Криворивні?

Йому здавалося, що він ще довго-довго зможе віддячуватися мені — аж поки вмиратиме... Танасієчку, Танасієчку!.. А я от не знаю, чи побачу тебе в неділю?..

І от коли я відходив уже — дивився на мене Готич довгим, глибоким, повним туги поглядом... І може... хто знає... може сам він десь глибоко знав, що... ся туга — передсмертна.

ЖАЛЬ ЗА ГОРАМИ.

Ой гори верхами,
Йдуть шуми лісами—
Вже ми так не буде,
Так добре не буде,
Як з вами...

Гори мої, гори, любі мої верхи... Ходив я вами —
тужу я за вами...

Розкрив в свою душу вам назустріч, повними
радості очима дивився на тебе, блакитна смерічко,
що ген стоїш на ґруні, на тебе, таємна Чорногоро,
на тебе, синьоокий Черемоше... Затаївши дихання,
заглядав у пропасті, годинами слухав задумчиво-
го шепоту потоків, і зливався душею з кожним
звук, з кожним подихом, з кожним останнім
відблиском сонця на заході... Дивився, як потопа-
ють вершини у синій млі, як над змією-рікою
встає легкокрилий співучий туман... І блисне ріжок
молодого місяця над кічеров, задзвонить маржи-
на дорогою калаталами, а над рікою керманічі роз-
ведуть велику ватру.

Тихне робочий день... Переговорили стуки
сокир робітників, що роблять кашіці берегами,
переполоскали білизну гуцулки в потоках, пере-
дзвонили коси толічками, царинками, пологи уме-
режили вбочча... Скоро настане ніч... Зачорніють
необ'ятними громадами гори, посмутніють і вмов-
кнуть. Передсонно заропче Черемош під скалою,
а по схилах гір, то там, то там далеко-далеко

блисне вогник, другий, третій... То газдиня розвела ватру в печі, вечерю варить. Дітва збилася на лаві, підобгавши босі ноги під сорочки, чекає.

Ніч іде! Непорушними очима дивляться велетні-гори — а ти сам... сам оден у глибокій многозвучній тишині ідеш ґрунем, ледве вловлюючи стежку очима, і потопаєш у красі... І сльози радості переповняють очі.

Гори ж мої, гори, любі мої верхи!.. Ходив я вами — тужу я за вами...

Слово я розумів серед вас, велике слово Любо-ви! Ви мою душу широкою робили, ви моє серце радістю переповняли вкрай. Упившись вашою красою, я приходив до дому світлий, тихої радості повний і в нещастях своїх щасливий.

Гори мої, гори... любі мої верхи... Ходив я вами — тужу я за вами...

Тужу за тобою, Чорногоро, дика, могутня красуне спляца. Хто збудить тебе? З твоїми урваними скалами, з твоїми верхами грізними, необзорними полонинами — будь довіку прекрасною царицею мовчазливою багатою! Нехай сіють вівчарики співаночки шуварами, нехай звуками трембіти будиться ранок, нехай дише тут усе неприступністю дикої красуні, що на зневагу чужинця відповідає смертельним ударом, а береже весь жар свого серця і жагучі обійма й поцілунок для нього, для князя свого, такого ж дикого, такого ж гордого, і смілого і прекрасного... А мені, Чорногоро-красуне, дозволь бути слугою у тебе...

А люди, уламок давніх віків, незвані гості на сьогоднішнім обіді культурнім жебрацьким! Ви родилися багато сот літ тому, родилися тоді, коли можна було ще бути гордим і чесним, коли можна було на тиждень виходити з хати і не за-

мкнути її, коли слово в'язало кріпше ланцюга, а ваші гори були вашими. І заснули ви такими і переспали до сьогоднішнього дня, до дня, коли брудною гноївкою залляла вас пансько-культурна ріка і завойовнича суспільність вислала до вас найбрудніших своїх представників. І ваша гордість показалася непридатною, ваша чесність шкідливою, ваш уклад життя непідхожим до атмосфери хапатні і здирства, що принесли до вас культуртрегери. І, збиті з толку гураганом підлоти, стоїте ви, безрадні, і дивитеся, як одна за одною переходять ваші полонини в панські руки, як „прус“ рубає ваші одвічні ліси й гонить світами, як висихає Черемош, забиваються одна за одною холодні головиці, а розписка, термін, завізвання, вексель, мельдунок, податок, ліцитація, відсоток і тисяча других слів, перетворившись в шнур для повішення, оплутали вашу шию й дусять.

І ви пробуєте пристосуватися до цієї нової навали, до цієї „культури“—але й проби ваші так само патріархально-невмілі, грубо-пересолені... Чесний у душі, ти хочеш шахрувати,—а в тебе виходить незграбно і відштовхує від тебе короткозорих людей. Гостинний як слов'янин — ти пригадуєш нараз собі формулу: „нічо задурно“ — і кажеш солоно собі платити за кавалок лави з ліжником, що переспався у тебе подорожній. А цей подорожній — сліпець, він душі твоєї не розгляне, він розгляне лише свій пулярес та й піде потім світами і буде кричати: „Гуцул злодій! Гуцул свиня!“... І йому повірять.

А я тебе бачив, гуцуле. Бачив серед скаженої ріки на тяжкій, безумно-тяжкій роботі, бачив у свято зачмеленого, отруєного, бачив у стаї на полонині, бачив у хаті-курниці. Бачив багатого й бідного бачив, щедрого і скупого, бачив здорового

й каліку — і всюда ти був той самий. Той самий, що кожним рухом своїм говорить: „Пощо ви, панове, прийшли сюди? Чи не ліпше було нам без вас, без вашої культури, без ваших судів і суддів! Ми жили і не знали, що земля кругла, а в році дванадцять місяців, але, ми радісно співали коляду своєму богові, красно відбували свої весілля, спокійно вмирили. Ми були неграмотні, але зате ніхто не запозивав нас до суду, і нам легше було з нашою безграмотністю, ніж з вашим фалшивим знанням. Бо ви, панове, не даєте нам свого знання, ваші лікарі не дадуть нам „остатного ліку“, ваші професори не вчать наших дітей тому, чому й ваших — то пощо ж нам того? Пощо скаламутили ви наше життя, оголили й запаскудили наші гори, позводили наших дівчат, розволочили наших молодиць? Нема тепер жичливости межи людьми, хлюбиться село зведеницями, ми здовжилися, розпилися. Ваші комісії приїдуть з гуком із шумом, з дзвінками, пани в гудзиках накричать, насварять і поїдуть — а слідом за ними йде возьний і несе якийсь папірець. А за возьним приходять орендар із жандармами вимітує з хати. Ліс відійшов під камар, город вбило ковбками з плавачьки, в бутині робив півтретя місяця, а на рахунку вийшло, що ще винен підприємцеві 12 левів.. Та шо ж то воно дієт ци доокола? І не розуміємо ми в тім нічьо ані раз, і вже голова нічьо не говорит толубови. Суда для нас нема, „права для нас нема — лише податок та ліцитація...“

І кривавиться серце, читаючи повість вашу, гучули.. повість боротьби вашої доброї душі лагідної, щирої, жичливої, вашої довірчivosti дитячої з тим примусом проклятим, що робить вас облудниками, шахраями й псами на ланцюгу. І

в'януть руки, скорбує душа, гадаючи, що так і буде, так і буде, так і мусить бути. З'їсть панська культура вашу патріархальність, зробить вас гарматнім м'ясом, до музеїв позабирають ваші порошниці й чапраги, а вам привезуть натомість „маринаркове убране“. У музеях поставлять воскових дівчат у ваших уплітках, легінів із трембітами в руках з тупими фарбованими очима й полупленим носом; етнографи зациснуть кожну вашу придабашку, під фонограф схоплять флорську нуту... Виб'ють ковбки останнього пструга в Черемоші, сплавлять з Балтагула останній ковбок, а там — хай вас чорт бере, гуцули. Аби лиш податок давали та в кожному селі мали жандармерію.

О-о-ой, тужить душа за вами, гори! За вашою красою несходимою, за вашою поезією невиплаканою! А ще гірше тужить душа за людом щирим твоїм, о земле ти рідна, Україно гірська!..¹

¹ На цьому закінчується зміст книжечки „Гірські акварелі“, виданої автором у 1914 р. Слідуючі речі мали складати другу книжечку — „Гуцульські образки“, але тої книжечки не було видано, лише дещо друковано в „Червоному шляху“ в 1923 р.

Ред.

ДАРАБОЮ

Береги Черемоша ворушилися: усе керманичівське населення висинало до ріки, і стукіт сокир розлягається в повітря, переплітаючися з характерним гуцульським плавачковим: „О-о! О-о!“ Завтра довгожданна повінь, кінчать дараби.

От давно, ще весною певне, збита дараба. Єла си вже псувати, бо розсихається пов'язання. Її тручуют у воду по двох пільгах, але шос не йде: і позаростало і пов'їдало си.

— Боже помагай.

— Гекувать за боже слово. Най і вам бог помагаєт.

Душ шість вовтузяться коло дараби, але гляба струтити: лиш тріщить, а не посувається ні на цаль. Де ж: ціла талба на березі та ще й від весни.

— Відей пільги сухі, — догадався хтось.

Найближчий до ріки зняв кресаню, зачернув нею води й почав бризкати на дарабу. Другий бив по воді цапінов, підіймаючи дощ бризків, просвітлених сонцем. Дараба була суха і всисала в себе воду, як губка.

Потім знов узялися за кіле, уперлися плічми й під командний крик „Го-о!“ — разом наперли. Знехотя, скриплючи усіма сугавами, здвигнулася дараба з місця, єла си подавати, але помалічку дуже.

Тимофій несе молоду вільху на плечі. Здоровенний, мов смерека, незграбний і невковирний

хлопище. Бачив я його пару разів ще тогід, а це от тепер учора — на відпусті. Дивлюсь — у ростіцькому кожусі.

— Шо се ви ростіцкий кіптар убрали? — питаю.

— А віддав-сми си у Ростоки, — жартує Тимофій.

— Давно?

— Та вже буде зо три тижні.

— А за кого?

— За цесу молодицу.

За Тимофієм шпетненько виступала гарна молодичка, поблискуючи не дуже невинними очима, й усміхалася.

Оцей Тимофій ніс тепер вільху на кіле. Циба-тий, здоровенний, сягав ногами по шежневи, як бузюк.

— Тимофійку, бог би ті здоров'єчка примножив. Поможи, браччіку.

Тимофій зупиняється на хвильку, потім легким рухом скидає дерево з плеча і підходить до дараби. Відмовити в помочі, коли аж уже просять — це не в звичаях керманичівських. Поправив ремінь, узяв кіл і став, підваживши.

— О, тепер то вже певно піде! — зажартував я, натякаючи на силу Тимофія.

— Та то ше ни знати.

Але справді: чи то Тимофій так добре наляг, чи то троха змочилися пільги, але талба пішла тепер ліпше. За дружнім потиском, під звичний крик: „О-о“, яким повні сьогодні береги Черемоша, сунулася скриплючи й скоро плюснула в воду. Місце глибоке, хвилі рвуть — і от уже дрожить, от уже готова нестися, от уже запаморочена, охоплена. Але борзо перекинув один із гуцулів цвайку, просилили кіл. Уже закидають камінням.

Я йду з Тимофієм. Він притишує кроки, бо би інакше хіба бігти за ним довелося.

— Кіле хочете робити?

— А кіле.

— Коли мете йти?

— Та завтра.

— Рано?

— Ой рано!

— А як?

— Та відев о семій вже тра рушати. А шо — до міста хтіли бесте?

„До міста“ — це означає до Вижниці. Бо то треба знати. Як фірман говорить „до міста“, це буде Косів. Трохи нижче по Черемошу, де судовий повіт Кути, „до міста“ — то буде власне до Кут. Ну, а от в устах керманича місто — це Вижниця. До неї йдуть усі дараби; це пункт, звідки потім уся гуцулія вертає домів по-через верхи. Тут побирають усі гроші, бо в Вижниці сидять ті промисловці, що тримають сплави; тут же ті гроші пропиваються і то часом до грейцара, звідси вивозиться уся „культура“ — оті „дзигарі“ передпотопові, оті магнесові „сцизорики“, оті чудернацькі „анзихкарти“, що втикаються потім за образи і бачиш нараз у гуцульській хаті обіч суворого чорного лица св. Миколая французьку кокоту в більш ніж легко-миснім костюмі.

Умовляюся з Тимофієм, що „пиду“ завтра на його дарабі. Мені справді давно вже хотілося спробувати їзди дарабою: то ж так красиво му-сить виглядати, коли поміж зелено-темними вер-хами швидко летить вузонька зграбна дараба, увихаючися межі камінням, а напереді гуцул мов грається довжелезною важкою кермою. Бистрий, дужий, далекоокий він мов родився для цієї роботи. Справді, — гуцул не знає упертої витривалости. Він

усе бере з нальоту, мов яструб. Волинь увесь висилитися відразу ніж крок за кроком чогось добиватися. Дикун.

У дороблюванню, в накопичуванню дрібних фактів, у досягненню за поміччю мурашиної праці є щось з сучасного віку, без індивідуального, загальнового. А гуцул—дикий індивідуаліст, і волинь напружитися, з'їсти відразу всю свою силу, аби потім, вивернувши черево, здобувати утрачене. І, дараба як не мож ліпше відповідає цій вдачі гуцула. За один день, переїхавши „до міста“, гуцул витратить стільки енергії, стільки мускульної сили, що дійсно відтак мусить надолужати тижнями.

І потім—ця небезпека, ця потреба напруження, гостре чування всіма змислами, чування знов так само гвалтовного й одноразового. Щоби в критичну хвилину не стратити духа, щоби бути готовим кожду мить на якусь несподіванку й уміти на неї реагувати.

— Дараба—се переділи-душа, — каже гуцул. — Їк нев їхаеш—одну половицу душі на цим свікі маеш, а другу на тим.

Отже цілком природно, що людині, котра побувала в такій метафізичній ситуації, вільно відтак трошки довше посидіти в корчмі, а сіно скосити лиш коло хати, а у верьху... єкос так...

О сьомій рано я вже над Черемошем. Черемош сонний і тихий. Журкотить то там, то там коло каменя, плюскаються хвилі коло кашиць, але ріка мов дримає, злегка дрижучи на вільніших плесах. Сідаю на камені близько-близько води—й одразу зачаровує мене чарівниця-ріка.

Ще ніжитья в півсні, як красуня в білому ліжку; ще лежать довгі синяві тіні від прибережних вільх. Тихо світиться і звучить ранок

Звідклясь прилинув розкішний запах трав. Могутнім луком пролетів доokoла голови заблуканий ранній чміль. І ростуть, ростуть крила, якась невиразна, мбже неіснуюча навіть, мелодія кріпне десь у душі, а уста піврозкриваються як би похлинути, вібрати в себе хотів, всіма п'ятьма зміслами охопити цю незрозумілу красу.

Що на мене впливає? Що ж оце легким дромцем переходить від стіп до голови? Що підпирає під груди, мов би заплакати хотілося, розкрити обійми й шепотіти, і потім молитись, упавши на коліна та застигнувши в благоговійній екстазі?

Красо! Ти, всюди суца, велика однаково і в дрібній піщиночці пустині, і в чинах могутнього духа, і в русі руки прекрасної жєнщини, і в тужливім поклику далеких дзвонів! Ти, що чаруєш і велиш поклонятись собі на кождім місці землі і неба і вселенної! Ти, що приходиш, свавільна, ідеже хоцєши, що показуєш своє променисте лице з лахманів базарної голоти, з асирійських румовищ, з гидотних подій грїха і з забутої луки готицького будинку. Ти, що в морях так само свобідно купаєшся, як у найтихшім джерельці лісовім, що сяєш діяментами в крилі метелика і в зірці невідомій, що вмерла на небозводі перед ранком... Ти! Ти, вічна, всемогутня, рабиня і властителька, ніжна як сльоза печалі, і гнівна, мов вибухший вулкан. Да приїдет царствіє Твоє і да будет в нїм воля Твоя!

Простеляється берегами чийсь омофор. Разом зі струями ріки тече щось прекрасне й усміхнене, припливає он-звідтам, з тих далеких голубих гір, само голубе, і прозрачисте і святе. Став би, розкрив серце і купався би, як у соняшних променях, як у ласці любимої людини, як у звуках прекрасної музики.

Он купа хлопчиків стягають платви до купи на будучу дарабу. Удають дорослих: спльовують крізь зуби, сикаючи; так само недбалим рухом поправляють крисаньки на головах; повагом, хитаючися в толубі, ідуть — і смішно так дивитися на цих людей в мініятюрі. От один замість, зарубавши сокиру, тягти кльоц до місця, сів на нього верхи і бовтає по обох боках ногами, покрикує як на коня. А другий, кинувши своє діло, забрів аж по пояс у воду і хоче вивернути товариша. І регочуть оба, аж Черемош будиться.

Поволі виходять над берег керманичі. То один, то другий. Чухаються, поглядають на сонце і знов вертають, д'хатам кому близько. А як ні, то сідають або лягають на березі, щось говорять. Потім устане який, цюкне щось на дарабі. — от так собі, як маляр пензлем по викінченій картині — і знов лягає у холодку.

— Фатуру маєш?

— А сночі ше Мошко дав.

— Кіко везеш?

— Шісдесець і штири.

То є шістдесят і чотири „кубіки“. Я завше лиш широко отворяв очі і безрадно, тупо розводив руками, приглядаючися до якої степені цинічно хазяїни - підприємці обшахровують гуцула-керманича на кождім, буквально на кождім кроці. Це щось попросту таке незрозуміле по своїй нахабності, що дійсно чоловік стає, мов дурний перед тим огромом. Мільйони, буквально мільйони зароблених, криваво зароблених грошей переходять непомітним, невловимим шляхом у кишені паразитів, а з того воздвигаються по містах камениці, товсті „пані“ їдуть „до Карльсбаду і Марієнбаду“, а гуцул — от сидить на березі, витягає букату кулеші, їсть, ховаючи свою „фатуру“ за ремінь

У тій „фатурі“ стоїть шіздесекь і штири, а в дійсності дараба може удвоє більша. Насамперед треба знати, що всі часті „кубіка“ хоч би їх було 0,99 — відкидаються. Далі: „з гуцула берут на йкус дідцю „кранкасу“, з котрої ніхто ніколи не мав помочі ані на грейцар; з гуцула відтягають за все, а потім, як прийде до рахунку, попросту дають йому половину грошей. А як не хоче брати, кидають йому „фатуру“ в очі з плюгавою лайкою і кажуть іти брати гроші деінде. І так з дня на день, з року на рік от уже півстоліття. А розіб'ється дараба — сам винен, утонув — сам винен, узяли тобі кльоци пів-города — сам винен. Все, кожду дрібничку, кожний крок гуцула уміє виссати павук, наливається кров'ю й відпадає потім, переїздить десь до міста: „я потшебує дзеці учиць“, учити на те, аби були ще ліпшими п'явками, ніж їх тато. І ніколи нічого для того народа, з котрого жив!

Ні одного грейцара на якусь інституцію, ні дрібочки серця. Гуцул—хлоп, свиня, мармула, паскуда і не сміє прийти на ганок, коли визискувач уже вибудував собі будинок із ганком. Хтось доглядає там душу в гуцулі, поезію, нужду, потребу освіти; експлуататор бачить лиш матеріял для визиску, бездушний інвентар, брудне narzędzie pracy¹, котре треба зужиткувати до останку, а потім, обгадивши, викинути й забути о нім у гляданню нового.

І коли приходять усі ті тисячі фактів до голови, коли стане перед тобою все те в великім історичнім масштабі — темніють і осуваються гори, мрякою застеляється небо, мутним стає сребро Черемоша, і Краса ховає засмучене лице своє за великий залізний кайдан народній.

¹ Знаряддя праці.

Сьома година давно вже минула. Я так гадаю, що повинна вже бути дев'ята — а над Черемошем все ще нема життя, все ще бродять мов без цілі поодинокі постаті гуцулів.

— Що це нема повени? Може й не буде?

— А чьому би не була? Буде.

— Та коли ж вона буде? Сьома давно вже минула.

— Вода приходит ід'нам коло десетої.

Тоді я лиш зрозумів, що Тимофій попросту не орієнтувався в годинах. Умів лаятися по-волоськи, умів хапати дівок, щоб пищали, умів взагалі багато речей, але дзигаркове лице завше було для нього темним і загадковим, і він дивився в нього, як корова. О зміні годин і о їх порядку не мав найменшого поняття, тому ляпнув мені першу - ліпшу цифру, котра прийшла йому на розум, не пеключися о наслідках. А що сам точно знав, коли ме йти повинь, видко було з його відсутности: от скільки виглядаю — Тимофія нема.

Знов сідаю на камені, очі любовно ходять по всім, що довкола. Велетні гір оступили долинку, мов у горсточці її тримають. Змія Черемоша повилася далеко-далеко й срібною лускою тремтить до сонця і в близьких каміннях хлюпотить. На високій царинці дві молодичі скидують з островиць сіно й розтріпують блідо-зелені його шматки під промені гарячі. І чути аж сюди дзвінки їх голоси, скочуються брешащими струмками в долину і граються зі сріблом Черемоша.

Але от... мов здрігнулося щось понад рікою. Якась струя невидима пролинула, іскра якась десь народилася і згасла, але вість о ній перелітає от якимись незрозумілими шляхами понад оба береги — і сколихує сонність. Десь біжить уже хтось, підіймаються дрімлючі у холодочку постаті, ско-

рше цюкає запізнена сокира, і бог зна звідки виповзають над Черемош постаті керманичів. Зі шварами, з кілем і вічною нерозлучницею „дорнійков“.

Надходить повінь!

Серединою Черемоша просверлюється сіра струя. Вона росте й шириться — і скоро займає всю ширину ріки. Вода стає каламутною, уже несуться тріски, поблискуючи білими своїми черевцями, плине всяке берегове сміття. Он зірвався перший ковбок: десь лежав коло води близько і мов чекав лиш на перший поклик — розхитався й пішов.

Щохвиля вода стає все більш і більш каламутною, брудні кім'яхи перевалюються через каміння і ростуть невпинно.

Ще якихось п'ятьдесят хвилин — і повінь прийшла!

Ріка стала грізною. Там, де ще так недавно ніжно шелемкотіли прозорі й делікатні струмочки між камінням — рветься тепер через верх руда маса і біснується й клекотить. Уже виросла дивно, уже покрила найвище каміння, а ще росте на очах, і росте рев і злість, і шал якийсь приходить.

І берегами росте суєта й тривога. Нараз все ожило. Мов над Нілем візбравшим. Стежкою з гори збігає гуцул з важеною кермою на плечах і кричить. На готових уже дарабах перебігають то туди, то сюди люди, борзо щось роблять і перегукуються.

— Продубелтуй, Ива', перенну талбу-у!

— Нічю-нічю!

От проскочила вже перша дараба. Жіб'ївська. Ревним і допитливим поглядом супроводить її сотня очей по обох боках Черемоша, а вона летить серед погускких, мов чир, балванів, серед перехресних потужних криків.

— Попусти швару, Васи'! Швару-у!..

— Ни тручей, я тыї кау! Мой!.. Я те навчу тручєти!

— А дзьобню де-с погів, ти?

— На сохари.

І заварилося, заворушилося все над Черемошем.

Там відчалює якась дараба, там біжить хтось із домашніх, несучи страву, там плаче хлопчина, що не хотять його брати „у місто“. Крик, суєтнява, дзвони сокир і те оригінальне, плавачівське:

— Е-о!.. О-е!.. Е-о!..

Я скочив на свою дарабу. Маріка, жінка Тимофієва, так і спала тут, на двох ковбчіках. Миколай, властитель дараби, і Тимофій щось кінчали, порозуміваючися без слів. Жінка Миколаєва он перелазить через ворине з бесагами—теж іде до міста.

Дараба стояла на глибокім і то ще передом на воду: варт лиш було відв'язати швару — сама піде. Миколай став на передну керму. Тимофій на березі відплутує швару.

— Пускати?

— Пускай.

Швара ляснула звившися на ковбки, дараба рвонулася вперед, аж ледве Тимофій скочив. Миколай сильно б'є, вириваючися на струнку — а я стою мов очманілий, не знаючи, що зо мною робиться.

Увесь світ зачав крутитися довкола мене! В якімось дивнім танці переплутувалися знайомі контури гір, і я не міг пізнати, де що стоїть. Церква опинилася нараз по праву руку від мене, Заріччя танцювало десь зліва, потім в одну хвилю перемінилися місцями, гори почали кудись усуватися взад, під ногами клекотіла вода, а ковбки греміли й перебиралися на камінню, як клявіші, так що трудно було стояти й утримувати рівно-

вагу. Взагалі щось надзвичайне й незрозуміле, аж хочеться скочити на тверду знайому землю і віднайти себе, віднайти центр, якусь певну точку, де око могло би зупинитися.

Потім поволі все якось приходить до рівноваги. Я зрозумів нарешті, що гори стоять на місці, а то дараба танцює й несеться по хвилях. Певною точкою, на котрій можна було оперти око, були от керманичі, жінки їх, сама дараба. Я глибоко зідхнув і поринув увесь у відбирання нових, дивовижних вражінь.

Тимофій мочить кіле: то ворожка якась керманівська—кіле не може бути сухе. Миколай, впливши на широке місце, підвищує стolec, вбиваючи клинчик. Молодиці лаштують своє фанте на сохарах, причім Маріка, турбуючися про своє лудіне, щохвилі знов і знов підбігає до сохара та поправляє: все їй здається, що то кожух якось не так висить, то на чоботи вода бризкає, то що сохар не міцно стоїть і готов повалитися. А як, сидючи на ковбках, не догледіла й замочила кінець запаски у воду—бідканню не було кінця.

-- Та ви розстеліт по ковбку, то воно вісхне,-- радить Параска.

— Йой, матіночцько почьорнієт, бигме почьорнієт.

— То екби чим єнчим умочив, то би ретенно почьорніло.

Це Тимофій відзивається. І усі його жарти завше такі, невковирні, як і сам він невковирний якийсь. Голос має такий, що коли б іудеї під Єрихоном мали подібні труби, то би повалили стіни кріпости з двох раз. Нікого не мине на березі, щоби не лягнути дотепом, щоби взагалі чимбудь не зачепити. Навіть дівча мале, що збирає тріски по берегу.

— Ей ти, дурлепо! Я ще маю скегнути тобі тогу, що стегаєт си та покласти жеребец!

І регоче сам із себе. А як регоче, то голос ще довго дуднить, калатаючи об гір убоччя, поки не згине в шумі збаламученого Черемоша.

Повертаючи кермою, в трудних місцях задирає одну ногу, і тоді стає подібним до величезного бузька.

Невковирний, дійсно нековирний якийсь. Та й не диво: геді у нього не було, а неня помежи люде валєла си та й наплетала їх п'єтьох від різних батьків: дві донці та синів трьох. Росло то все як бур'ян на голоці, бурешку по городах крало, часом фангину йку з вориня пощастило стягти. Ог і повиростало...

Але все інше, мабуть, у порядку у цього Тимофія, бо от Маріка все якось ненароком то плечем зачепить чоловіка, то кине якимсь словом. Упруга, здорога, жадна життя гірська красуня грає кожною жилкою і, мабуть, не дуже перебірає самцем.

Тимофій підсів до жінки і морскає їй по виду долонею.

— Не знаю, що то си стало, що суда гладка, а суда — о! — і веде шаршавою долонею вверх по лиці, зачіпаючи за ніс. — Але я буду йкось направ'єти, щоб і суда була така сама.

Маріка відбивається і шурхає чоловіка під бік. Він її, вона знов його. Він перекинув її собі на ліву руку і щось почав шепотіти над вухо. Вона лежала, випнувшись і слухала того шептання, а вся поза і безвладність упругих гнучких членів говорили, що часто мабуть отак лежала ця Маріка на мужеських руках і слухала шептів.

Друга пара, Миколай з Параскою — це вже інші люди. Статочні, солідні газди. Молоді ще, але

якась певність рухів і світогляду, якась порядність показується з них. Миколай певно знає собі ціну.

Мабуть усе, за що лиш береться, виходить як слід, за порядком, по розумові; мабуть має довір'я в усіх людей, з котрими лиш сходиться; мабуть усе йде йому добре й він поволі приходить до маєтку.

І жінку собі під пару знайшов: тиха, ласкава, любовно стежить за своїм Миколайком розумними очима, і щирим другом і вірним товаришем буде йому назавше.

А гори за горами виринають із невідомої далені, одна краща другої, одна другої ясніша. Щохвилі міняться краєвиди, щохвилі нове захоплення, нова радість опановує душу. Танець гір під чарівним змахом невидимого жезла в шумі Черемоша й піні гребенів.

Тимофій усе ж зрозумів нарешті, що занадто, мабуть, багато бавиться з жінкою. Пішов, узяв у Миколая передню керму. Широко почав замахувати, неначе стараючися відробити дармування. Вигляд його і без того комічно-серйозний, щохвилі ставав ще серйознішим. Як же — перед веде! Мабуть наближалось якесь небезпечне місце, бо ось Тимофій підкотив холошні, а нам велів переходити на передню талбу та сокотити ноги.

Маріка капризувала.

— Аби мнов гоцкало — волюю тут бути.

— Ти! — крикнув Тимофій. — Кажу тобі зда йди! Не вмієш дарабов ходити, то слухай.

А Маріка перекривляла:

— І-га! Не вмію. Диви си єк файно ходжу, — і, вихиляючися гнучким станом, як змійка, почала ходити по дарабі, кокетливо ховзаючи ногами.

— А я ті кажу зда йди! Ти хочеш з водов жертувати? Дідько би ногу вхопив та й вже.

Пішла на передню талбу, але забула кожух на ковбчику.

— Та взми кожух, бо те хвороба западе!

Але за хвилину минулися жарти Маріці. Ковбки затуркотіли по камінню, вода з-поміж них почала бризкати вище зросту чоловіка. Десь близько впереді рехло.

— Сокотіт си! Кашиця! — щосили крикнув Тимофій.

Дарабу кидає з каменя на камінь і, здавалося щохвилі, що вона от-от розірветься. Вода реве, а все біжить з-перед очей з шаленою бистротою.

Як стіна виросла перед нами кашиця. Дараба несеться прямо на неї. Душа завмерла. Я глянув на Тимофія. Він, червоний, напружений навалювався цілим тілом на керму, широко роззявивши рота, мов хотів пожерти когось. Але соломинкою здавалася важка керма на могутних хвилях, і дараба летіла на кашицю.

Як муха перелетів Миколай із задньої талби на передню, ухопився за керму і ще може встиг два рази вдарити разом із Тимофієм, як дараба бевхнула з цілою силою в кашицю! Але — на спасіння наше — не передом, а боком. Ми всі попадали, хтось із жінок крикнув. Хвіст дараби завернуло, гримнуло ним так, що вся талба збилася в кочілце, задна керма хруснула, мов трісочка, поломився й столець, а ковбки, наче подавлені змії, поззли безладно і повагом через каміння.

Всі були бліді. Справді — ударся дараба передом — її би розколело надвое, а все, що на ній, помісили би ковбки на кашу.

Як завше всі необзнайомлені люди, я був несвідомий небезпеки і почав бігати дарабою, аби урятувати хоч кавалок задньої керми, але Тимофій заревів на мене, як віл:

— Стійте на місці! Я ни позволею!

Я став і тоді лиш помітив, що вся задня талба розтріпана і ковбки танцюють безладно, перево-лікаючися через каміння, налазючи один на другий і штовхаючися. Іти по них було річчю немислимою.

Але ще на тому не був кінець, бо щойно відійшли ми від кашиці, як дараба злізла на якусь зодро-венну камінюку і вся перехилилася, понируючи половиною у воду. Тимофій аж сплюнув.

— Мой! А я ше хтів почерез него йти.

— Добрі би ми були,— тільки й сказав Миколай. Тимофій почав пояснювати.

— Та ек завидів, шо суда струнка добра, та ек узев махати, ек узев...

Потім накинувся на жінку.

— А що? Тепер знаєш ек дарабов ходити? Знаєш? — і звертався до мене. — А то вна мене на-пастує, ек чесом прийду без нічого: ти, каже, по-дурному ходиш. А тепер знаєш?

Маріка була переполохана і мовчала. Аргумент переломленої керми промовив до неї дуже пере-конуючо. А як же! Така деревина, шо не піднести,— а вгоріла мов тріска!

— Ає! То так може бути, шо всі керманичі прий-дут, а я один ні. Всі! А я лиш самий ні.

І справді. Очевидно тут, на ріці панує якась інша логіка і якісь інші закони. Як ідуть десь дорогою вози та трафиться випадок — скільки лайки, скільки сварні, скільки взаємних обвинува-чувань! А тут — отже, властиво кажучи, вина вся по стороні Тимофія: забалакався занадто з жінкою і не відвернув упору, наслідком чого занесло зад на кашлицю і зломило керму. Потім прийшла йому фантазія йти по-через камінь, не минав його здалеку — і знов мало не впали в біду. А Мико-лай не сказав ні слова докору.

Бо тут, на воді, все відноситься на рахунок стихії. Дійсно: в такій роботі, як ця, де від одної секунди залежить часом життя людське, дуже трудно вимагати від людини, аби вона власне в цю секунду заховала всю притомність і гострість усіх своїх почувань. Чоловік може бути дуже розважним в усі інші секунди, може завше орієнтуватися дуже добре, але власне в цесу хвилю шос му си стане, якесь помрачення хвилеве — і от уже по всьому. Був добрий керманіч, сто дараб звів і навіть о камінчик не черкнув, а от прийшла така хвиля якогось затемнення — і готове нещіське. Тому гуцул не каже ніколи, що добре йшов дарабою, а все зараз покличеться на божу волю, бо то лиш вона, а не людське уміння тут важить.

Але задньої керми нема, а впереді ще стільки небезпечних місць, а дараба „в четверо талбий“. Настрій на дарабі стає пригноблений. Оба керманічі похмурі, і ми, пасажири, вже боїмося їх зачіпаги.

Треба ловити ся. Але береги все неприступні, ріка вузька.

От трохи поширшало. Берегом ростуть лози, полоого. Керманічі направляють дарабу на берег, і вона тикається носом у каміння. Миколай скакує зі шварою на сухе, обплутує якусь смерічку — і дараба, натягнувши грубий шнур, поволі починає завертати.

Але таки завузько й тут. Дараба стала попереk ріки, упершися в оба береги, і загатила ріку. Вода наперла, затріщало, заклекотіло... Знов небезпека!.. Або розірве дарабу, або як витримає, налетять другі дараби — і готовий гайташ.

В одну хвилину Миколай уже на дарабі. Розв'язує грубий гакар. Тимофій возиться коло другого. Десь, не знати звідки, взялося якесь хлоп'я, ви-

рнуло з лозовин, хотіло розв'язувати й третю, останню зв'язь, але Тимофій як гавкнув на бідне то воно з переляку мало не впало у воду.

Два гакарі розв'язані, талби тримаються лиш на одним. Дараба згинається, ломиться — і зад її заносить вода на місце. Керманичі тримають за гакарі з усіх сил, аби не далеко розігнало; потім підтягають талби на місце, в'яжуть знов гакарі і — сідають.

От тут видко було гуцула, у цім сидінню.

Сидять так спокійно, так безтурботно, мов би давно вже прибули на місце і не мають анічогісінько до роботи. Тимофій зробив собі „цигаро“, вийняв сірку і шукав по гачьох найсухішого місця. Найшов десь не в дуже приличній околиці і чіркав там сірником.

Миколай сидів мовчки.

А вода плине і плине мимо, уходить животворна сила, от та, що тягне ці дараби „до міста“, годує цих гуцулів і їх експлуататорів. Ще півгодини — і вже по повені. Вода спаде, повитикається сховане каміння — і тогди би вже дарабов не пішов. Збирай своє фанте, в'яжи дарабу і йди додому спати та чекай другої повені за три дні.

А керманичі сидять, наче їм нічого й не грозить. Спокійні, поважні, як сфінкси. Навіть не порозуміваються за поміччю слів.

— Та там лежить, — нараз буцім то ні з того ні з сього говорить Миколай, але це лиш відповідь на ту гадку, що однаково займає тепер голови обох гуцулів: де взяти задну керму.

— Та там лежить, — каже Миколай, — і в тім уже і запитання, і відповідь, і все. Миколай при тій фразі киває головою в лози. Я іду — дійсно, лежить готова-готовісінька керма. Але як міг її аж тут, у гущавині, досить далеко від берега помітити

Миколай, що був усе зайнятий — се для мене остається загадкою.

І в лій фразі „та там лежить“ була вже й відповідь: цежить, мовляв, але що з того? Коби газда до неї був, то може можна би спитати, а так самим узяти — як же так? Може чоловік збив уже собі дарабу, керму налагодив та й пішов, в надії, що все готове, а ми мали би заробок його знищити? Все те й багато ще дечого було в тих двох словах, і я подивувався, які то бувають змістовні слова на світі.

А на березі в лозах давно вже стоїть невеличке хлоп'я. Великий драний кожух укриває усе дрібоцьке тільце зашкарублим чотирикутником, та як би дахом телятко прикрили. Маленьке гарне личко без єдиної виразної риси — наче розведеним чорнилом хто помалював недбало брови, очі, смужечку рота. Стоїть абориген і дивиться, а в очах стільки спокою й поваги, як у семидесятилітнього старця.

— А хто вам велів тут ловити си?

Сказано се було надзвичайно поважно. Я думав, що керманічі або розсміються або, в найліпшій разі, зігнорують сю чотирикутну повагу, але на мое здивовання Миколай, сам Миколай! цілком серйозно спитав:

— А тебе, хло, хто пислав? Меренчук?

— Ає. Тут німож си ловити. Вин сам ме скоро пускати.

— А ци ти не видиш, що ми си поломили?

— Ми нічьо, хло, ни зробимо, — вмішується Тимофій, — ми лиш си направимо та й идемо.

А мені смішно слухати, як двоє здоровенних гуцулів, з котрих кожний міг би роздавити це хлоп'ятко на нігті, от виправдуються. Мабуть тут серед гір людину починають поважати ще в дитині. І треба було бачити, як поважно трималося

те хлоп'я, яким смішно-серйозним тоном давало поради, а в додаток нарешті, аби запевнити всіх у своїй власті, розказало випадок:

— Єк ото раз імили си тут ікіс, а я прибіг та й кажу: а хто вам тут велів ловити си? А вни збештали. А я пшов тай-сми исказав Меренчюковому. Та вин нічьо й не робив, лиш зайшов позад сме-рек, та й перекев швару. А вода була май-май. Дарабу ек ухопило та й понесло гет-гет та й; ади, генде посадило на каміне. То вни по кавальчикови розберали дарабу та й збивали наново.

Хлопчик серйозно говорить, керманичі серйозно слухають, а повз нас біжать дараби одна за одною. Керманичі перекликаються з нами односложними фразами.

— Де? — кричать нам, питаючися, де власне сталося нещіське. Миколай розуміє і відкликається.

— Під кашицев! — і дараба пролітає. За пару хвиль з-за закрута беззвучно виховзується друга, третя. Як у панорамі!

А вода йде та й іде, а мої керманичі сидять, мов на храмі, й нічого, от нічогісінько не підприємують. Я дивуюся й не розумію. Коли ж ми поїдемо, і чи поїдемо взагалі, і що вони собі думають?

От мчиться, мов поїзд поспішний здоровенна дараба, в сім чи вісім талбий. На дарабі ціле село народу, лиш церкви бракує. Передніх кермів дві, задня одна та ще одна лежить на дарабі в запас.

Мої керманичі прокидаються мов від електричної іскри.

— Та бій си бога, Палійчику, давай керму! — кричить не своїм голосом Тимофій. Миколай теж щось кричить. На великій дарабі зчиняється метушня. Крики.

— Мой наперед! На середину! Упопереки давай, упопереки! Та не тудя!

Всё треба було зрозуміти й зробити в одну хвилю, поки дараба не пролетить нас, бо інакше керма пішла би на воду і там уже з неї нема вжитку.

Але палійчук не даремне гуцул: та ще й керманич: в одну мить зорієнтувався. Забіг з одним кінцем керми на середину, а другий почав пхати на воду. Важка керма сунулася і скоро плюхнула у воду трохи повище нас. Палійчук ще попхнув її ногою, і вона, пересікаючи воду, понирала у хвилях. Тимофій увесь звис над водою.

— Наша! — крикнув він, коли запевнився, що керма вже не втече. Скоро витяг її на драбу і почав приладжувати з Миколаєм.

— Це брат Тимофія, Палійчук, — казала Маріка і стежила очима за упливаючою драбою і чомусь усміхлися. Палійчук мабуть щось кричав, бо вимахував подертою крисаньчиною.

Керманичі вовтузяться коло керми, щось підтекують, ладнають. Тепер тільки зрозумів я олімпійський їх спокій. Мовчки, не сказавши один одному ні слова, не поглянувши навіть один на одного — вони вже порозумілися: „і я і ти знаємо, що там ззаду ще має плисти велика дараба, а на ній і ти і я бачили заспну керму. Коли та дараба припливе — будемо просити, аби дали нам керму“. І все. Пощо ж слова?

І цреклонився я перед великим Словом труда землі. Перед тим, що от зводить десь, звідкілясь, з різних країв трудящих людей — і дає їм можливість порозумітися, пізнатися, обходитися з мінімумом слів. Як часто в житті доводилося бачити. От іде прохожий. Він з іншого села, іншої держави, іншої народности навіть. Кплять собі трошки з нього парубки урвиголови, якась жінка порсне сміхом з дивного капелюха, дітвора здійме вереск,

А дорослі люди з удаваною рівнодушністю й підгано схованою цікавістю поглядають на чужинця. А він іде, мов не чує дотепів і сміхів — сам же так висміював чужинців у своїм селі.

Потім стане, скине тягар з плечей, обітре піт.

Той мовчки, той з вітанням підходять господарі. Баба з відрами стане, дітва, поприщувлювавши очі та висолопивши язика, обсяде. Розглядають, мовчать. Але коли сей чужинець труженик, товпа скоро відчує в нім свого брата — і за хвилю ви не пізнаєте ситуації. Десь якісь спільні інтереси нав'яжуться, доконче вишукається серед оточення хтось, хто був у тих краях, а то й у тім селі; баба якась буде питатися, чи не знає прохожий її чоловіка, що пішов саме у ту сторону, може не цілком у ту саму, але взагалі десь, не знати де, занесла його лиха година.

Підійдуть сюди за півгодини — уже забрав хтось прохожого до хати, зійшлися сусіди, слухають, як у якімось незнанім краю так усе вигоріло, що від сірника, от який є сірник малий, горять цілі ліси. А у другім незнанім краю хвороба є на скотину, що лиш перейде скотина травною — і вже! Ратиці пухнуть, у яснах діри поробляться, ні їсти товарина не може, нічо в світі.

— Ой господи, господи, боже мій, боже мій, — зідхає вже якась баба і похитує головою, а ти дивишся і віриш в братство всіх трудящих.

І тут, у сім гуцульськім єднанні без слів, у сім моментальнім порозумінню з пролітаючою мимо дарабою, в сім послусі начальникові — великій все-світній Армії Труда я відчув ту ж саму гармонію і преклонився.

Керму прилагоджено, Миколай ударив пару разів по воді, пробуючи. Добре! Можна йти.

— Піду троха висше по́дивити си, ци не йдут дараби, та й будемо повертати, — і Миколай на-
правляється йти.

— А не повернете си тут, — авгоритетно заяв-
ляє хлоп'я.

— Ні?

— Так кемую, шо ні.

— А може, йк бог даст, повернемо си.

Миколай шурнув у лози, але скоро вернув, бі-
жучи. Значить, дорога чиста, можна йти.

Скочив до передної керми, — „Пускай!“ — крикнув.
Тимофій відв'язав швару, і дараба поволі почала
завертатися.

До останньої хвилі дійсно не можна було ска-
зати, чи повернеться щасливо чи ні — і лиш, як
ударився передній кінець у протилежний берег —
тоді тільки ясно стало, що ми знов ризикуємо
загатити собою ріку. Хлоп'я казало правду.

Знов розв'язування гакарів, знов переломлена
дараба вихиляється на всі боки, знов підхоплює її
сильна хвиля. Тимофій гребе, що аж мускули трі-
щать, стараючися випрямити дарабу в просту лі-
нію, але вода не пускає і рве дарабу на дві часті.
На однім лиш гакарі тримається все.

Я ухопився за середний гакар, з усіх сил тягну
д'собі, але моя поміч на цій воді важить стільки,
що й комаха. Другий гакар далеко, і нема змоги
ухопитися за нього та притягти талбу на місце.
І уже ввесь зад почало заносити на берег, дараба
викривилася, одним-однісінький гакар тріщав і
щохвилі міг тріснути, уже наближалася ката-
строфа — як Миколай скочив у воду і підставив
груди.

Мов у скалу вдарила дараба у ті гуцульські
груди. Нелюдським напруженням сил Миколай
здержував напір всієї води і задню часть дараби.

Передня талба тим часом вирівнювалася, молодіці і я змогли нарешті ухопитися за лівий гакар, трохи притягти. Миколай скочив ід нам, засилив гакар, засилив другий, потім почав прикручувати. З нього текла вода, був аж по плечі мокрий.

Але біда не ходить одна — нас доганяла друга дараба. Була з довгого дерева, ішла рівною стрункою і тому швидко почала нас здоганяти.

— Гамуй, браччіку, гаму-уй! — кричить Тимофій.

На тій дарабі старенький гуцул із хлопчиком. Гамує, тобто направляє дарабу то в той бік, то в той, лявіруючи між камінням, але було вже запізно, і дараба нас помітно доганяла.

— Направей в середину, мо-ой! — кричить Тимофій, але і в середину направляти пізно вже, та й ударити в бік небезпечно, бо можна одірвати — і старенький гуцул, борзо б'ючи кермою, пускає свою дарабу побіч нашої.

Ідуть тепер разом дві дараби, заповняючи усю ширину ріки. Ні та, ні та не користає з правдивого фарватера, і тій, і другій щохвиля може трафитися катастрофа, бо коло берега каміння.

— Йой браччіку солоденький, дав би тьї бог шестя... Тручей браччіку, тручей... Йой тручей, браччіку, тручей...

А Миколайко й без того вже тручає: майже ліг на дарабу і одпихує огу другу взад. Дараба поволі-поволі починає одставати. От уже передом уперлася в зад нашої. Миколай ухопився за передню керму тої дараби, а старенький гуцулик за задню нашої і відтручуються взаємно.

От уже можна потроху бити кермою. Старенький гуцулик з видимим трудом ворушить тяжкою деревиною, але гамує і поволі починає відставати.

— А чому ж ми його не пустили вперед? — питаюся я. Мені дивно, чому, будучи в однаких умо-

вінах, от власне ми пішли вперед, а гуцулік проти того не протестував, а навіть помагав.

Миколай оповів мені цілу теорію — чому наша дараба має йти борше, отже значить однаково ми знов подогонили би того дідочка, хоч би й пустили вперед, і знов я дивуюся — як вони з дідом те порозуміли обидва відразу, без слів.

Тепер пливлося вже спокійно. Очі вже звикли до безпереривної зміни берегів, до непостійного краєвиду, до шуму води й фонтанів перед лицем. Тимофій із жінкою сідають їсти; я теж витягаю свої припаси, щось краю ножиком. Відкраявши, кладу ніж собі на коліно. Дараба гоцнула на камені, ніж сховзнувся з коліна, порснув між кльоци і булькнув у воду.

У мене була мабуть дуже глупа фізіономія всю хвилю, бо Маріка почала реготатися. І довго потім не могла заспокоїтися. Коли бачила кого на березі, кричала:

— А пан ножик згубив!

— Утопив, а не згубив, — поправляв її чоловік. — То на дорозі си губит.

Черемош стає спокійніший, не так уже реве і можна розмовляти не кричачи. Між жінками йде розмова, все на ту ж тему, однакову для всіх станів, вічну як сама жінщина — про вбрання. На жінках були різні кіптарі: на одній ростіцький, а на другій криворівський, отже Парасці було цікаво, скільки платиться кіптар у Ростоках.

— Мій коштує дев'ять левів.

— О! Лиш дев'ять? А у нас по дванаціт і по тринаціт.

— Ба! А в нас і по дваціт!

Тимофій тим часом уминає кулешу з бриндзью, плямкаючи як праником по воді.

— Дай міні бриндзі, — каже Маріка.

— Шо? Ци я ті маю давати ци ти міні?— і Тимофій ірже з власного жарту.— А вна таки раз си відважила та й міні дала. Ги-ги-ги!

— Та й шо?— задерикуватю перекривляє Маріка. Дараба йшла в якихось сутках із каміння. Тимофій перестав їсти та так, з букатою кулеші в руці та з роззявленим ротом і застиг — дивився. Дараба черкнула кінцем задніх бервен об камінь. Тимофій покрутив головою.

— Мику!— крикнув до товариша.— А я йк иду тут, то в мене зад ни б'єт. Бо я йду вусом, а потому перетинаю та й завертаю. Ніколи зад ни б'єт, хучь би йка довга дараба.

— Алож бо не широка,— спокійно відповідає Миколай.

Усте ріки. Справоруч надпливає Білий Черемош. Справді його вода якась ясніша, і довго видно, як вона, не змішуючися з водою Чорного Черемоша, іде разом.

Води стає багато, береги роздвинулися, навіть мов гори понижчали.

— Ци тепер ни буде вже бирше бити?— питає котрась із жінок, але керманичі лиш відмахуються руками: мовляв, ще на вашу долю вистане.

Он впереді оголена червона гора. Висліди господарки польських панів: вирубати геть ліс до найменшої деревини і надати вітрам повну свободу звіяти тонку верству землі, нанесену віками на каміння. Ідучи горами, часто можна подибати такі сліди польського господарювання в краю. Там, де рубали ліс німці,— там ліс росте, і через 30 літ можна буде знов рубати; там же, де торкнулася захватницька рука — мов дикі номади або сарана пройшла.

І гуцула болить очевидно отаке руйнування, бо от Миколаєва жінка, дивлячись на криваво-оголену гору, зідхає чомусь сумно.

— Ей, господи, з таким шкрапітем.

Вільно вже йде дараба. Не гоцкає її, не тріпле, минула потреба напружуватися всіма зміслами. Тимофій вважає за обов'язок пояснювати мені всякі особливості краєвиду. От величезний камінь при березі. Ударяючися об нього, вода викрутила дно, і там тепер глибоко. Тихо стоїть вода у тім місці, наче озерце темне посеред брудно бурхливих хвиль Черемоша. Аж дивно дивитися.

— Ту така глибінь, шо пуду дає,— пояснює Тимофій.— Йкос я таки умисне віготував-сми сім-шіжневу латку, жертюгу. Та й-сми пускав тут. Та й шош—оннаково дна ни досег. Лиш так дес трішки.

— Аж бо брешеш неладно,— чутно чийсь голос з берега. Там куриться віковічна гуцульська ватерка, сидять якісь постаті в кам'яних непо-рушних позах.

Де б не сів гуцул, хоч на півгодини — зараз кладе ватру. Часто вона зовсім і непотрібна йому, от лиш аби люльку закурити — а кладе. Якийсь культ вогню.

— Аж бо й брешеш неладно.

— То бреши сам, коли мені не даєш,— огризається Тимофій.

На березі мовчать. Дараба тихо пропливає мимо великого каменя... Хтось сплюнув на березі, вийнявши люльку від зубів.

— Там, браччіку, сімнаціт шежнів.

— Кіко?

— Сімнаціт! — протяжливо кричать з берега, бо наша дараба вже просунулася геть далеко.

Якась втома від навали вражінь. Стільки їх... Трошки би замкнути очі, трошки би відпочати, аби вміти знов тішитися повно. А то шкода. Дивна красаота, море її — а очі переховзуються

напіврівнодушно і стомлений мозок каже: ну і нехай, ну і нехай.

— Товарниця! — пояснює Тимофій. Йому дуже подобалася роля Черемошевого чичероне.

Товарниця — це малесенький доплив Черемоша, от ніби трошки більший потік.

— Звіці отакі мацюцькі дарабки йдуть. То йк питають — звидкив то таке мале, то кажуть: „з Товарниці“, — і якийсь призирство до тих мацюцьких дарабок чується в голосі Тимофія, що от іде великими дарабами на великій ріці.

І Маріка також відчуває потребу щось мені пояснити.

— А он з тої хати газда то вбив чоловіка, жінчиного брата ніби.

— Чим же він його? — питаюся і самому мені дивно — чому я власне се питаю? Хіба не все одно, чим убили людину?

— А сокиров.

— А що хіба чоловіка трудно убити? Йо! Плюнути! — відзивається Тимофій. Він уже перейшов на передню талбу і поволі, лінивими рухами перекидує кермою.

— Засов! — кричить він звідтам. — Ого-то си називає Засов. Нахта там, сировица, сіль, олива — все!

Миколай перейшов до жінки на ковбок, сів обіч.

— Шос ми так слабо, — і стріпує плечима.

— Ше б ни було слабо, йк цілу дарабу грудима спер на такі воді. Миколайку, взми кожух на себе, — і ластилася і заглядала в очі. Потім, понизивши голос, говорила, що в усім винен Тимофій. — Коби був леччіное бирше тримав... Такий з него керманіч.

Але Миколай боронив товариша.

— То на одно би вийшло—ци я би тримав, ци Тимофій. Бо йк п'шов зад та й завертає, та й завертає.

Скоро Ростоки. Маріка лагодиться вже злізати, бо то її родиме село. Стала знов веселою і говорить-говорить без кінця. Що лиш на око впаде.

— А то-то, видите, йка дорога йдет понад сам Черемош: тут тогид чоловік влетів у саму воду.

— Єк же то си стало?

— А вин їхав возом, мав муку, сіль, вовну — все. А тут бачите йке бердо. А йкийсь чоловік идет та й кає: дай я ті, каже, коні зведу, а то тут страшно. Тот кричіт—не руш! Най самі йдут!— а цес таки до коней. А вни си злекли та в Черемош.

— І пропали?

— Все пропало.

— А сам газда?

— Та вин штрик из воза та й си врѣтував. Витак суд був із тим чоловіком, що коні тримав.

— Та й шо?

— Половицу коштів виддав, а половица так і пропала.

Уже Ростоки. Маріка перегукується зі своїми ростіцькими людьми, причім не забуває оповісти про кожного всякі деталі.

— А ото-то, ото-то, дивіт ци, дивіт ци— онтот чоловік, що сидит онтам на кашици, то йк був парубком, то такий був п'ениця, завадй, шо страх. Усекого зачепит, віб'є. Он там на дорозі, дес пид риздво ци коли, то за малим шо не вбив стару жінку. Такий був поганий на світі чоловік, шо страх. А витак узев та й си вженив з одовицев, шо мала аж шестеро гітей.

— Ого. А то чьо так?

— А она грунт мала. Та й си вженив, то присег вид горвнки на п'єть літ. А єк минуло п'єть літ,

то вже присег амінь вид усеґо. Та тепер такий господар, шо нема на цілі Ростокі понад него.

Відразу уриває і, плещучи в долоні, кричить:

— А он мама моя! Мама моя!.. Тимофійчику, срібний! Лови си тут де. Лови си!.. А то міні далеко буде д'хаті.

— А до чого би я тут си ловив?

— До чого? До...

Вона не вимовила останнього слова, але всім на дарабі ясно, о яким предметі йде річ, і всі сміються. А Маріка все говорить, говорить. І про те, шо у них у селі жінка мала вісімдесят і сім років та й привела дитину; і про те, шо їх сусіда-газдиня має „двацит і трое гітей, а двацит і четвертим кежка“.

Тут, у Ростоках, Черемош повний, тече в низьких берегах. Вибравши спосібне місце, ловимося. Тимофій збирається помочи жінці нести фанте та якісь дрова: кавалки поламаного стільця, керми тощо.

— Та не бари си, хло! — перестерігає його Миколай і сідає з жінкою шось похарчувати трохи.

Група молодиць на березі. Вибухи реготу розкочуються звідтам і вереск. Якась стара баба входить перед.

— Ей, пане! Пане! — кличе до мене і вимахує руками. І вся вона рух та живість.

— Шо мете доброго говорити?

— А шо, пане, ци би си ни здала вам іка молодичька? От цеса повненька..

— Та би си здала, чьїму ні.

— Насту! А-но суда! Нім чьоловіка ше діждеш.

Настя сміється. Сміються молодиці.

— Та йди, дурна. Хіба ти ни знаеш, шо з паном то найліпше. Бо наш руснак скребет дуже.

Молодиці регочуть, аж за боки беруться. А баба звивається поміж ними і вже оповідає, як чоловік приходить зі сплавачки.

— Та вже віпостит ци, шо віпостит. Жинка му вечерьїти лагодит, а вин, сарака, все коло постілі. Промітат!.. „Та я, кае, ни хочу вечерьїти“...

А потім знайшла довгий вузький камінь, — і що вже вона з ним не показувала: і квітками квітчала, і слова найласкавіші промовляла: Молодички аж з реготу падають, а сами то одна, то друга додадуть такого перцю, що за малим гори не регочуть.

— То вни на старість то-то шенуют, шо замолоду полюбляли.

Ідуть дараби рікою. Баба, розшалівшися, підбігає до берега, виставляє камінь, і кричить до керманичів. Молодиці заливаються реготом, що дзвенить і купається в хвилях. Впрочім одна пробує зупинити.

— Шо-шо вже, а так робити невільно. Бо то, знаєте, раз так було, шо показувала отак одна молодиця керманичам. А вни си борзенько зловили до берега та усі за нев. Та дотив вганєли, дотив вганєли, докив піймали. Та взели зі собов на дарабу та то оден, то другий, то третий, то четвертий, та то оден, то другий, то третий, то четвертий. Шо з неї вже й сукровиці течют, а вони свої, ає... Жертувати мож, але так, то вже ні.

Та баба не звертає на це уваги. А я дивуюся... Що за жарти, що за розмова? Десятої долі того при других умовинах було би досить, аби викликати найгіршу огиду, обридливість. А от тут, на тлі цих зелено-синіх верхів, під шум Черемоша, в цих простих, природніх відносинах — то все було таке ж саме просте й природне. От хіба тільки, що з більшою веселістю та запалом говорилося

про одну з функцій людського організму, але зараз же по тім розмова переходила на телиць, курей, на господарство, відтак знов за ініціативою веселої баби вертала до попередньої теми. Все перепліталось сміхом, живою потребою сміятися. І тільки. І нічого гидкого, нічого обридливого.

Баба пішла. Молодиці почали вихваляти її веселість та охоту уділяти тої веселости усім.

— Вони такі завше. А ек, кажут, були молоді, то не було понад них дівчини у селі.

— А кіко я си наплакала через них — божечьку с'єтий! Бо я ни тутешна, нікого тут не знала, нічю в світі. То йк зійдемо си, було, до роботи і баба з нами; то вна шобудь укнет, всі си сміют, а міні все си здає, шо то з мене, бо я чужинська. Та зайду за хату та плачу-плачу. А богдай же бесте уночі так си смієли, йк отце у днину! — було кажу, бігме шо не брешу.

А он і Тимофій вже вертає. Але диво-дивненьке! Не сам, а з жінкою! Пощо бере жінку зі собою? Чи то справа яка у місті? Чи може сама Маріка захотіла?

Так ні, бо гнівна, аж кипить. Іде, рвучи ногами, нікуди не дивиться. Що за комбінація — не можу догадатися.

Але молодиці прозорливіші від мене і Гордіїв чи Тимофіїв вузол рубають відразу влучними словами. Показалося все дуже просто.

— Дивіт ци, дивіт! — шепотять одна другій. — До міста зі собов берет.

— Шо ж вин — на дарабі буде ци ек?

— Чіму на дарабі? А в місті?

— Ігій! Де у місті? На людех?

— Я шо не люблю до міста йти, — задержувато вставляє кирпатенька. — І виспати си з чьоловіком нема де.

А ще дві молодиці то вже схилилися одна одній до вуха і шепочуть. Та не дуже потиху, не дуже.

— Йой, люде!.. Та де то видане — три тижні ек си пибрали — а вже жінку бити.

Кумя підморгує.

— Йк би ни було за шо...

— А то було? Шо вна собі шош там ис шандарем? То то лиш госпіль без гріха. Нібито вже ви, Анночко люба, ни маєте парубочька на розвагу.

Молодиці хіхочут. Такі то вже ці Ростокі. Вільно любитися тут. Вітри такі віють тут із гір..

Пора рушати. Керманичі вже на місцях, Тимофій розмотує швару.

— Ей! Пане! — кричить Миколай до мене. Я біжу на дарабу.

Маріка лиха на весь світ. Сидить на ковбичку і гризе тріску зі злости.

— А шо? Не гонні таки вид нас пити?

— Та то міні ади таке, шо хучь у воду йди.

— Ов? Чьо ж то так?

— А так.

— Нема шо: чоловік каже — треба слухатися.

— Ігій! Та то таке гирке, шо би-м го не їла.

— То лиш тепер. А витак приголубите.

— Ае! Я би го ше порубала на маленькі чічки. Пху!..

Тимофій, видимо, одержав піррову побіду. Щось лащить ся до жінки, заходить з усіх боків.

— Та ци чуеш, Марі, я ті шос искажу...

Але Маріка відвертається капризним рухом і сопе. Мабуть рахувала на відсутність чоловіка з села.

І знов плинуть береги, нешумним танком окружуються гори, вода плеще поміж ковбками.

І б'є керма, тихо занурюючися у хвилі, і якийсь спокій, і втома. Уже притупилися нерви на вра-

жіння, уже минає краса неоціненою — хочеться чогось нового.

І Черемош підіймає рукавичку. Він усе повний несподіванок і ображається, коли йому докоряють у недостачі.

От берегом іде жінка і кричить щось. Я не розбираю слів та зрештою не звертаю уваги: мало хіба іде жінок дорогою і кожна з них може кричати.

Але керманичами, бачу, заволодіває неспокій і нараз — несподівано для мене ми — ловимося...

Що таке? В чім річ? Не розумію.

— Чо си ловимо?

— А пид Сокильським загата.

Гуцульський телеграф у руху. То була баба, а се йде чоловік шляхом.

— Ци є пид Сокильським загата?— кричать керманичі.

Чоловік довго щось викрикує, але глос розтріпується по хвилях, зрештою попросту не вмію слухати. Як-не-як порозумів лиш одно: що загата, правда, була, але тепер нема, прорвало.

— Отже йдемо,— кажу Миколаєві.

— Ні.

— Як то ні? Адже чоловік каже, що нема вже загати.

— Йк би їм усім вірити було мож.

— А чому ж ви тій жинці повірили?

— А то така жинка, шо мож їй вірити.

Стоїмо під берегом. Вржіння таке, мов перецікуємо дощ. Попри нас летить дараба.

— Чо си ловили?— кричать звідтам.

— Загата пид Сокильським.

Дараба переганяє нас і теж ловиться. За нею друга, третя — і скоро весь берег засіявся дарабами. Керманичі позіходилися, позакурювали. Хто лиш іде дорогою, усіх питаються — чи є загата

під Сокільським. Але відповіді такі різnorodні, що нічого не розбереш: одні кажуть, що загата є, другі що нема, треті знов, що є, лиш за Сокільським. Керманичі все то вислухують, але роблять свої виводи з того, якесь середне арифметичне.

Дехто рішається йти, і ми в тім числі.

Дараба зривається з місця і відразу летить — ловилися бо під крутим берегом. Але керманичі не зовсім спокійні і всіх питають, навіть товаришів своїх, що стоять іще при березі дарабами.

— Ци є?

— Нма, нма! Я сам зара' йду!

Вода велика, дараба іде борзо, керманичі як орли поглядають уперед: чується напруження. На небо наскочили хмарки, одразу похолодало, і Черемош зробився чорним. Непривітним чимось дихнуло все докоола, ворожим.

І нараз, бог зна звідки і яким способом, стало ясно, що загата таки є і що ми летимо просто на неї, без усякої можливості запобічи. Береги високі, неприступні, всюди каміння, ловитися нема жадного способу, бо би розбився гірше як у загаті.

Серце починає тривожно завмирати. О тім Сокільським стільки наслухався чоловік, стільки людських жертв узяло божище тих скель, що стріча око-в-око та ще при услів'ях загати ставала гостро цікавою. І цікаво було дивитися на керманичів. Неслися із своєю дарабою вперед. Як випаде удар — щó станеться з їх дарабою, щó зрештою станеться з ними самими і з їх жінками — нічого невідомо. А може бути все найгірше... І тому впиваються очима вперед, ловлять найменші ознаки будучої небезпеки і готовляться відпирати. Всіма жилами свого мускулистого тіла, всім скугленням своєї уваги...

От уже Сокільське спереду!

Височенна скеля. Обривається в Черемош. Ріка робить тут закрут і б'ється цілою силою в скалу, ревучи по камінню, що повиставляло свої спини геть на цілу ширину. Під самою скалою аж чорно.

Так ось він, Сокільський! Ось місце те, зв'язане з історією усієї Гуцульщини, з опришківством, з іменем Довбуша! Ось місце, де, утворений уявою поета, стоїть „на саміськім скруті біломаймурний легінь“.

І гуслі маймурні тримає
У маймурих він руках
І грає він на них... а грає,
Що сум збирає тя та жах.

Дійсно, тут може розбуджуватися фантазія, звідси може зачерпнути надхнення і нарід-поет і артист. Звідси близько до якихось тайн природи, звідси так ясно чути ті голоси, котрих може ніде більше не вчуєш. Величні творчі сили природи говорили. Прогриміли глаголи давніми віками, воздвигли гори, піски по пустинях розсипали, сніги і льодом укрили кінці землі, але відтак позаростали травами, позамощувалися камінням у вулицях міст, затихли, в нових заглушившись шумах. Але тут іще чуєш предвічний той голос і клониться дух у покорі й смиряється бунт.

Так ось він, Сокільський... Скільки жизней гуцульських, скільки жертв! То відвічні лови княгині Сокільської.

Як сонце за Діл вже сідає,
І мракнуть всі гори вже сном,
Лиш той ще Сокільський сніє,
Мов з золота кутий шолом —

тоді виходить на сам-верх вічно прекрасна княгиня і стоїть, мов викута з мрамору.

І коси, як золото ясні,
Ппустила вітрам на розпліт.

А долом, жасний та глибокий,
Той Черемош дикий гудить,
Як сокіл, як той бистроокий,
Що совма на лови летить.

Кедровою дарабою по тім Черемоші плине молодий керманич. Вже пора би йому зупинятися, десь уже пора би йому приставати на ніч — але що ж, як тзя княгиня там високо на горі:

Почала косу чесать,
А чешучи косу, як море,
Чудесних пісень співають.

І керманич забув і про дарабу і про цілий світ — дивиться на ту княгиню, не зводить очей.

А Черемош, браття, глибокий,
А Черемош дикий як біс,
А Черемош, браття, по скоках
Розбиту дарабу поніс.

Я, признаюся, тої княгині не бачив. Зрештою може вона там і стояла на горі, але тут, унизу, не до того було, щоби розглядатися за княгинями.

Дарабою гримнуло об каміння, бризки і піна застелили світ, нас почало шарпати в усі боки — і як ми вискочили з того пекла, чому ми там не розбилися на тріски — того я не в силі зрозуміти.

І зараз же за закрутом, де ріка розходиться трохи ширше — очам представилася надзвичайна картина.

Уся ріка була загачена дарабами та ковбками, скільки око сягнуло. Дараби повбивало в берег, покрутило, поломило, порозтріпувало: окремі кльоци поставило сторч, позахарастрило ними кожну діру. Вода реве поміж тими всіма загатами, а люди мов мурахи, бігають і кричать і сується в якійсь смертельній тривозі.

Жінки перестрашені. Параска, як на бога, дивиться на свого чоловіка, вірячи, що з ним їй нічого не станеться, Маріка починає русти.

— А не перестанеш, мой!— ревнув на неї Тимофій, але так ревнув, що Маріка відразу вмовкла.

Наша дараба летить з невимовною силою в тоту кашу з ковбків.

— А це є попід Волошінов струнка?— тривожно і швидко кричить Миколай від задньої керми.

Тимофій лиш крутить головою на знак, що нема.

— Бий всередину! Бий!— і Миколай в одну мить перелітає наперед, а мені кричить на бігу:

— На бога дайте зад на воду! На воду зад!

Я гребу, скільки сили, задньою кермою, а передня ще дає два-три потужних удари, відтак звинним рухом вихоплює деревину з гнізда Миколай.

З розгону б'є дараба в загату, аж всі ми ледве не падаємо. Миколай знов уже коло мене, б'є кермою, „даючи зад на воду“,— і ми стаємо.

Якось дивно... Отже й по всьому? І нічого важного не сталося? І не довелося рятувати життя ні собі ні кому іншому? І в тім вся небезпека? Я не розумів того, що наш випадок — один з найщасливіших і що не всі, далеко не всі кінчаються так лагідно.

На ріці був надзвичайний шум. Вода реве, сокири торохкотять як град, гуцули перегукуються, кричать. Якийсь хлопчик перебігає дарабами і, поховзнувшись, падає у воду. На щастя встиг схопитися руками за ковбок, але однаково би не врятувався, бо тягло ноги під дарабу. Хтось поміг.

А Миколай десь уже там, спереду. Мабуть є надія розібрати гайташ, бо всі гуцули там, на передніх дарабах. Миколай належить до людей з ініціативою, Тимофія уживають як силу.

— Тручійте, браччіки! Тручійте!— кричить аж під небеса верескливий чийсь голос. Се мабуть виривається перша дараба. А скоро вирветься — може піти вся загата, як лід. Впрочім зараз же може знов захряснути, ще гірше.

— Рубай гакарі!.. Рубай, а то я рубаю!

— Та пусти! Шо тримаєш, ... солений!

І все збилося, все змішалось в купу, і нічого вже не можна розібрати.

На щастя загата наша так щасливо скомбінувалася, що за першою ж дарабою всі пішли рівномірно, одна по одній. Напростували розлімані члени, скриплючи неймовіро, і повоті-позоті, дараба за дарабою щезали за позором. Тепер, дав би бог, другої загати не зробити, коли так багато рядом іде.

Але бог милував, милував. Вийшли на широке — нема небезпеки. Кудя глянеш, чи взад чи вперед — дараби, дараби, дараби... Жовті подовгасті рухливі плями на темній воді.

Тимофій знов відзискав охоту пояснювання. З серйозним видом оповідає міні, що,—

— Пруску дарабу ліпше везти. Довіз — добре, а розсипав — нічо тобі за те не буде. Бо тоті ковбки не пропадут — онаково їх визбірают. А панська — кола́ му онного не привезеш — мусиш штраф платити.

Сонце зайшло. Порозгублювалися дараби і ми самі пливемо серединою широкої почорнілої ріки.

Ми всі мокрі, трохи перемерзлі. Так хочеться усім тепла й світла.

Пізно уночі ловилися в Вижниці...

У КОРЧМІ

„Манашка“...

Це собі корчма звичайна найпоследнішого гатунку пристановище керманичів. Тут вони пожадані гості. Коли там десь на Белгаул¹, на Шибенім озері, на Перкалабі, за світами десь підіймають клявзу — Манашка зі своєю Сурою студять холодці, печуть хліби, готовлять усяку гуцульську свідь, бо будуть керманичі сьогодні.

Гуцул пожаданий гість у коршмі. Як має гріш — може увесь лишити; як не має гроша — кричить: „Шо? Ци моє слово у тебе не вартаєт?“ І тоді лиш знай пиши, бо за довір'я гуцул тобі десять раз заплатить. Он дзьобні, тобівки, ремені, навіть сокири й швари на продаж у Манашки — це все покажчики гуцульського темпераменту.

Сам Манашка — старий, сивенький. Страшенно гречний. З кожним так вітається, як з рідним татом, мов би сто літ не видів і зрадів неймовірно. Але я бачу, що ця гречність дорого йому коштує: всю свою ненависть, все призирство до хама, мужика, він мусить нараз перебирати в одіж гречности; мусить зносити солону, часом дуже солону лайку гуцула, мусить не дочувати багато речей, мусить терпіти навіть тоді, коли ображають його людське достоїнство, і на все, на все мати лиш одну відповідь: „Ну? Чого хочете?“ Бо дійсно гуцул, вилаявшись, зараз же скаже дати собі щось — руму чи там чого ще.

Взагалі відбувається цікавий процес: гуцул часом відчуває попросту потребу над кимось позбиткуватися, когось вилаяти, показати свою силу і, находячи відповідний об'єкт, дозволяє собі на багато речей, але потім чується немов зобов'язаним надгородити за подіану кривду і — от чи купує зайву флешу пива чи винаходить ще яку форму компенсування. А Манашка, розуміючися на гуцульській психології, терпеливо зносить усе; зате потім, як гуцул, підпивши, бере чарку за чаркою, флешу за флешою, доходить навіть до потреби зафундувати приятелеві „штири-три“ (так гуцул назвав собі шартрез) — тоді Манашка пише кредкою на дверях довгі ряди крисок, сам мало рахуючи, скільки він їх написав. І, дивлячись, як сей грейцаровий торг іде собі нормальним шляхом, свіжий чоловік чується, що тут уже, коли не саме „дно“, то в усякім разі близько нього.

Але помимо того всього — гуцули люблять свого Манашку.

— Се поренний корчмар, — кажуть про нього.

Зате не люблять його жінки. Справді, вона вже цілком інакша: з видимою тяготою несе труди своєї професії, видимо тяжко зносить гуцульський жарт. Змовчати й вона змовчить, чому ні, але лиш тому, хто добре, занадто добре платить. З іншим — зуб за зуб і підійме часто таку бучу, що аж шиби дзвенять. Тому гуцули її не люблять і навіть рідко звертаються до неї, все більше до покірного і всетерпеливого Манашки.

— Манашко, курва тебе породила! Ходи-ну суда.

Манашка кудись вийшов; підходить його жінка.

— Ну? Чого вам треба?

— Хіба я тебе кликав? Тебе? Забирай си прічі! Я з тобов ни маю нічьо до розмови. Манашку, на... у твоїй матери!

Відкілясь безшумно появляється Манашка зі своєю незмінною фразою.

— Ну-ну... Чього хочете?

— (Ти такий плохий, шо курки не загрозиш, не то свої жінки.) Ти б її бив шосабашу.

Тут же вештається похмура згорблена баба. Сиве засмоктане волосся вибивається неладними космами з-під брудної хустки; кожух смердючий, підрана чорна сорочка і запаска гірша шмати. Страшна, за серце хапаюча картина...

Се гетера була колись керманицька. Ціле життя її минуло от у сім корчемнім чаду, серед п'яних, з (обнаженими почуттями) грубих людей. Вони, тяжко наробившись, чули потребу тяжко випити, тяжко вилятися і тяжко наситити себе до кінця. Сотні мужчин жадали її, оцеї старої тепер баби; жадали й здобували, а на ранок, кинувши кілька згірдливих слів, відходили назад, до своїх чистих жінок — а вона все лишалася в сій задимленій горівчаній атмосфері, в сій (духоті кріпких слів) і звірячих почувань, усе мусіла напиватися до нестями, (волоктися душею по всякому бруді) і щовечора, щоночі бути готовою для нових, все нових керманічів. І так сьогодні і завтра... і так ціле життя... аж поки не прийшла старість...

І тепер вже ніхто її не бере. Ніхто не частує міцною горівкою, аби запаморочити і довести до потреби тішити похоть керманічівську брудними рухами; ніхто не уводить за перегородку (під град жадібних очей) ніхто її не хоче, нікому вона непотрібна. І от мусить за тисячу найрізномірніших послуг просити хазяйської ласки, аби дозволили перебувати в теплій хаті, спати на голій заплъованій підлозі, тулитися десь у кутку тої самої корчми, якої може вона була найголовнішою принадою колись...

А може була улюбленою дитиною... А може мріяла колись о щастю, о любові, о молодім коханім чоловіці, о діточках білоголових і тихій хатиночці десь на узгір'ю. І не було того нічого... От проволочили по сміттєвиках, поганню заліпили душу й уста і назвали те людським життям.

- Але ще нижча єсть тут, у сій Вижницькій корчмі істота. Та доки ж низько, у яке підземелля ідуть] оті безконечні суспільні сходи?

Це вже щось... щось півлюдське. Молода, ще зовсім молода дівчина, але мов присаджена до землі чиеюсь mocnoю злісною рукою. Чоло заросло волоссям, лице безперестанно усміхається страшним ідіотичним усміхом, а сама вона, дишучи, переразливо харчить і хрипить... Мабуть проклята хвороба загноїдилася в ній.

Вона ще так молода, а її уже ніхто не бере, і кожний чим лиш може старається обидити, зневажити се подобіє людини. Я бачив сам, як один молодий красивий гуцул от так собі, ніз того, ні з сього, коли дівчина проходила мимо, плюнув їй ззаду на кожух. Вона тільки оглянулася і ще страшніше захрипіла.

І так тяжко було це бачити. Він молодий, здоровий, свідомий того, що ще багато красивих жінок віддадуть йому своє тіло з охотою, от опльовує нещасну дівчину, на котру тепер не хоче й глянути. А звідки ти знаєш, гуцуле, може в темряві ночі шукати будеш пласких сих грудей, хотіти будеш сього побитого тіла і не дослухаєш цього відтручуючого хрипіння?

Корчма наповнялася керманичами. Мокрі, передряглі, вони входили шумно, свобідно; шваркали шварами по лавицях, засідали за столами, розбувалися і вішали мокрі онучі коло печі.

Хата гула. Ішли, очевидно, в першу руку розмови про пригоди сьгоднішнього дня: кожному хотілося розповісти, що з ним трапилося, як він мудро та хитро виплутався, чим йому повезло. Ті, що потерпіли сьгодні, або мовчали, або зухвалилися; їх обережно обходили й болючих питань не задавали.

Орендар і його жінка та обі оті прислугуючі постаті увихалися поміж гуцулами. То звідти, то звідти неслися жадання, попереду ще зовсім скромні: чарка горілки, таріль дриглів, кулеша, „щтруцель“, огірок.

— Я, бра, за соленим огірком гину. Мой, Сура!, Що там у росолі руками бацькаєш? Та же то люди п'ють.

— То шо? Хіба у мене руки які?

— Нно... Ту у корчмі ек си надивит чоловік на господарство, то вже му всего си відхоче.

— Наймай собі палац, коли так! Дивіт ци на него, пан який! За грейцар хоче, аби му на золотім тарелі давали.

І шумить корчма одностайним шумом, тече невпинно ріка життя.

Але от перші потреби загрітися й насититися заспокоєні. Досі не було жадної штуки: гуцул просить бриндзі — дай йому бриндзі, гуцул просить порцію горілки — дай йому порцію горілки. Але відтепер починається вже гра. І як зручно, як вираховано вона провадиться!

Вже й Сура не огризається, нікого не лає, а коли їй у лице говорять образливі речі, то лиш сміється та жартливо хіба ударить гуцула по кожухові. Вся річ в тім, аби керманича підомотити, аби він когось почастував, відчув потребу когось пригсстити. Віками вироблена корчемна практика дає певні для того способи — і

скоро в корчмі не стає рук для подавання. Бігає Манашка, бігає його жінка, бігає низенька, синє-червона їх дочка, бігає стара гетера, бігає мо́лода, і ще якась дрантива баба, що дрова принесла — і та бігає. Дим від гуцульських люльок стелиться хмарами, шум невиразний стоїть у повізрю від гамору, приятельських бесід, покриків, звуків поцілунків. Ледве блимають у задусі дешеві лампи, стає ховзко і брудно.

— Ой Тимофійку, браччіку, бери-ко флоєру!

І Тимофій лізе довжелезними своїми руками за вікно, витягає штук шість флоєр. Манашка кричить із другої хати:

— Там то-та, що хрестом помічена, то має бути найліпша.

Тимофій перепробовує їх усі, й оригінальне гудіння разом із тихими жалібними якимись звуками приєднується до всепожираючого шуму.

Щось є в гуцульській флоєрі. Хто б не взяв її до вуст — а мусить грати тужно, мусить по-гуцульськи говорити про скорбний спокій полонин пожовклих, про негоди осінні, про потоків невмовчний шум і вічне глядіння в небо непорушних просторих верхів.

Якийсь низенький, підхмелений уже-гуцулик дріботить співаночками, то той, то той збоку йому підтягнуть, хтось засміється. Але скоро вже перестають задовольати звичайні слова, співаки починають добирати щось моцнішого — і при вдатнім присоленім римі вибухає корчма реготом, мов десь вистрілили з гармати поблизу.

Маленький гуцулик — він розсипав дарабу сьогодні, тому чув незвичайну „охоту“ — уже на середині корчми і гуляє, м'яко притупуючи постільцями, дрібочучи трикутно. А в кутку двоє приятелів щиро признаються один другому в віч-

ній приязні і цілюються mocno. Менше з тим, що за хвилину може увалить один другого в писк, але покищо — приязнь і медяні слова.

— Парà! Парà! Ану-ко, ну-ко,— частує Василь Миколаєву жінку.— Знаєш шо? Одразу би хлопця вчинила, коби сеї си горівки напіла.

Параска регоче. Сей Василь якийсь кривий далекий, від нього жарт можна приймати.

— Ци чуєш, Миколайку? Ци чуєш?— термосит Параска чоловіка, але Миколай зайнятий поважною розмовою і лиш відмахується рукою.

— Миколайчику, ану!

— Що там таке?

— Та ци чуєш, шо Василь говорить? Шо я би одразу хлопця вчинила, коби лиш сеї горівки си напіла.

Миколай усміхається і мовчки простягає лугар. Василеві. Бо Василь знає, як жартувати: Миколаєві з жінкою бог не дав дітей, і се є жура їх гарного гармонійного подружжя.

А Маріка, як тільки Тимофій куди відвернеться, заводить фіглі з його братом Палійчуком. Палійчук— се кучерявий повногубий хлопець, типовий сільський дон-жуан. Він жадних заходів коло жінок не робить, не ловить їх ні на гарне убрання, ні на причісане волосся, а просто знає, що вони самі зловляться от на буйні, хоч і розтріпані кучері, на моцне, хоч і давно немите тіло і взагалі на справність цілого, молодого інвентаря.

Палійчук витяг із бесагів калач і простягає його Маріці, але сам не пускає з рук, тримаючи на пальці. Маріка собі зачепила палець і тягнуть калач, аж поки розломили. У Палія лишилася більша половина.

— Х-і-хі... А ек ми при слюбі ломили колач із Тимофієм, то в мене бирша половина си лишила.

— То з Тимофієм, а то зи мнов,— підморгуючи каже Палій і відходить від Маріки, хоч саме тепер нема Тимофія і хвиля спосібна. Се якась тонка природня вирафінованість, рахована на жіночу психологію.

І дочка Єви робить так, як роблять усі дочки Єви в такі хвилини.

— Палійку, Палійку... йди зда...

— Чьо?

— Та йди...

Палійко підходить. Вона починає йому щось шепотіти на вухо, аж він сміється і б'є її по грудях. Потім знов відходить, хоч вона тягне його за рукав.

Мене, очевидно, ця Маріка не вважає навіть за людину. От як древні матрони рабів. На дарабі, поховзнувшися, вона ухопилася, аби не впасти, за мене, а потім, не випускаючи руки, питала — ци пан жонаті?.. Я з сумом відповів, що жонатий і то ще моцно жонатий. Ся відповідь Маріку розчарувала і вона пустила мою руку. А коли відтак на друге питання — ци й жинку зи собов усуда - сте взели у гори? — відповів потакуючо — відвернулася і більше мене не помічала.

І тепер, заводячи фіглі з Палієм, не звертала на мене найменшої уваги.

— Ой, чоловікови искажу! — пробував я вийти з нірвани.

— Невілно! — кокетливо усміхається Маріка і грозить пальцем.

— Та ж то брат Тимофіїв.

— То й добре, що брат. Не все одно — шо Тимофій, шо його брат? Одна кров,— регоче здорова свобідна самиця.

Тимофій прийшов.

— Хто се тобі колач дав?

— Палій.

Тимофій хмуриться.

— А що се з тобов Палій заходить?

Зимним, надзвичайно здивованим рухом здвигає Маріка плечима, абсолютно не розуміючи, о що чоловікові ходить, і недбало, крізь губи, кидає:

— Дурень.

Тимофій м'якне від сеї ласки.

— Та то я шуткую.

Але він уже трошки підхмелений і його дратує красаота його жінки, його власности. Жадібними очима він дивиться на червоні губи, на розпалахкочені щоки і чимось нетерпливиться. Потім приймає солідний, діловий вид і поважно звертається до товариша.

— Ну, браччіку Міха. Онтам у кутку бесаги мої. сокири. Посокоти, браччіку.

— А ти де?

— А я ше маю справунки у місті. Іди, жинко.

Маріка підіймається й мовчки йде. По це ж і віз її Тимофій аж із Ростік, наражаючи на небезпеку. І вони відходять, молоді, сильні, здорові. А гуцули роблять вид, що ніхто нічого не помічає, ніхто ні о чім ані на ніготь не догадується.

Лиш хтось, нахилившись:— „Кгм!“—кахикає в пугар собі. А з другого кутка другий хтось: „Кгм! кгм!“—відкашлявся двічі. А третій хтось зробив підозрілий якийсь звук, а Палійко, весь освітлений від здержуваного сміху, ледве промовляє:

— Єк горобці. На льоту.

Але на тім і кінець. Скоро всі о тім забули -- і загула, загомніла корчма одвічним своїм шумом історичним. Так само гуділа вона і за часів Володимира Святого, коли перший корчмар першу корчму отворив у Києві; так само гуділа під час татарського нашествія, коли Батиеві орди звалилися

на корчемну Русь; і в козацькі часи так само гуділа, а козак виспівував до неї:

Ой, корчмо, (корчмо-княгине!)
Чом у тобі добра козацького багато гине?
І сама еси неохотно ходиш,
І нас, козаків-нетяг, без свиток водиш.

Ось вони, сі козаки-нетяжища. Сидять у тій же самій корчмі, так само одурманюються і той сам корчмар прислугує їм, що прислугував триста літ тому назад. І вони ті самі, такі самі, і були, і єсть, і будуть іще багато часу.

На різні голоси гуде корчма. Ніч тікає звідси і ніхто не знає, яка пора тепер надворі. Тут так шумно, так весело, що не хочеться знати щось о часі.

У двері просовується якась дивовижна фігура. Щось цибате, в довгій аж до п'ят свитині невиразного якогось кольору — от неначе злий дух середньовічних трагедій. Капелюх обвис, у руках величезний костур і певно під полою тримає засвічену ліхтарню. Підійде до вибраної жертви, замогильним голосом скаже: „Іди за мною“ — і поведе до якогось підземелля.

Я не дуже помилився, бо се була дійсно страшна особа — поліціян! Але він був в якімось добрім гуморі і нікого не освітлював ліхтарнею і нікого не тяг у підземелля. І овшім — се була дуже мирно настроєна власть, хоча, підсівши до мене, і старався запевнити мене в безграничності своєї могутности.

— Шо я можу, то я можу, а шо я не можу, то я не можу. Бо є припис. На всьо є припис. Сказано, шо світло мусит си гасити о дев'етій годині — най си гасит, хоч би там не знати шо.

— Але я щось виджу, — диссоную я, — шо воно щось... довше ся світит троха...

— То правда, але на то-то дивит си отак-о!..—
І він розставляв перед лицем п'ять пальців. — Сві-
тит си, доків я позволю. А як скажу — гальт! —
мусит погасити. Мусит, хоть би там ни знати шо.
Аякже! Мусит, бо я маю рехт. Шо він гадає,
шо мене за два леви місячно купив? Чи як він со-
бі гадає? А як у тебе шо станеться у корчмі?
Кого тогди будут зараз чіпати? Мене!—І він гордо
бив себе в груди.— Мене зара, будут чіпати! Мене!

„Ти, скаже, був тої ночі там і там? — Я!— А до-
кив си світило? Ага?“

Дико і неспокійно ставало в корчмі. Один мо-
лодий сильний гуцул, уже зовсім п'яний, підходив
до кожного і буквально кожного задирав. Але
(то не гонор) тверезому з п'яним заходити, тому
всі його збували якбудь. Се ще більше непокоїло
Франчукового, бо йому хотілося бити, рубати, а
не було кого, не було що. І він ходив від стола
до стола, тяжко відсапуючи, чіпаючися до кож-
ного. Десятки очей непомітно, але уважно стежили
за ним, але ніхто спровокувати не дався. Мов
згода мовчазна зайшла у корчмі — не дати Франчу-
ковому ні до кого вчепитися.

От він підходить до якогось молодого, менше
розважного гуцула. Хапнув його одразу за попереk
і підніс д'горі. Се образа, отак хапати людину, як
ковбок, але молодік не виривається, не хапається
за топірець, а висячи в повітря, виспіває коло-
мийку. Франчуків ставить його на землю і,
безсмысленно поводячи очима, відходить.

Бойко сидить на лаві. Смирений, тихий бойко.
Чомусь гуцули взагалі не люблять бойків і на-
віть вважають за лайку, коли обізвати гуцула
бойком.

Франчуків підходить і штовхає у бік.

— А-но, прич, ти, бойку! Я ту седу.

Бойко поводить по всій корчмі очима, але корчма не помічає того. Коли б що сталося — ніхто за бойком не стане. Сама гуцулія п'є.

І бойко покійно встає, пересідає на другу лаву.

— Ну, я вже й пішов. Шо з того, шо я бойко? Як бойко, то вже не людина?

Франчуків важко кидає мокру швару на те місце, де сидів бойко, а сам іде знов крутитися корчмою. Щось (мов ірве ним,) щось у нім нуртує.

Казав дати собі порцію горілки. Тримаючи чарку в руках, підходить до Василя і стоїть кілька хвиль, важко сопучи і поводячи безглуздими очима.

Василь робить вид, що не помічає, і говорить із приятелем.

Франчуків підносить чарку до уст, половину випиває, а половину випліскує Василеві на кожух. Я бачу, як (того всього пересмикнуло,) але він стримує себе.

— Шо ти леєш?

— А шо?— Франчуків відповідає борзо, мов не маючи часу чекати. А н'здрі у нього вже роздуваються і рот піврозкритий важко дише.

— Я тебе питаю, шо леєш?

— А шо ти мені зробиш?

— Та я вже знаю, шо я тї зроблю, лиш ти міні скажи, шо ти до мене си чипаєш?

— А шо ти ми зробиш?— і налізає на Василя усім толубом.

Відчулося напруження в корчмі, от як передбурею. Мимоволі всі якось притихли, хоч кожний старався показати, буцім то він зовсім тим не цікавиться.

Але Василь потрафив стримати себе і відвернувся. Його слова були такого роду, шо його не понижали, а між тим не давали ворогові зачіпки. Відвернувся і говорив до приятеля, мов би нічого не зайшло. Навіть не обтер горілки на кожусі.

Франчуків ще стояв кілька секунд у вичікуючій позі. Потім злісно рвонув з лавиці всі свої причандали і вийшов пріч, хрьопнувши дверима.

— І корчмареві не заплатив,— почулися окремі репліки.

— Той за своє си не боїт.

— Прички собі питаєт.

— Найдет, не бій си, найдет.

Я глянув на Василя і — здивувався. Я попросту непізнав сього лагідного лица. З хвилею, як Франчуків ударив дверима, все лице Василя перекошилося, він скрипів своїми дрібними зубами і так ударив по столі кулаком, що склянка впала і розбилась. Шипів, блискаючи очима:

— Падло смердюче... Та шо ти варт, спитати тебе, шо ти варт? Та я ж ті зуби вірубаю...

Інтонації голоса були дивні і від них мороз ішов поза шкірою. Я пробував якось заспокоїти:

— Дайте покі'. Та же то п'ений чоловік.

У відповідь на це Василь крикнув що було сили. Аж дзенькнуло:

— П'ений? Лізь у болото!

І довго ще потім втягав повітря в себе крізь зуби і руки його дрижали. Стара гетера закахикалася коло порога. Се мов прорвало Василя.

— Мой! Ти, курво свинеча! Не кахай, на...у твоїй матери в лице! Тебе сто волохів на ніч... а тепер кахикати?

Приятель теж заспокоював Василя, звертав розмову на те, як вони завтра, ек бог поможе, вернут д'хаті, але Василь, відповідаючи, додавав:

— А хтос нехай тогди ид'хаті прийдет, йк моя мама з гробу встане.

Тимофій вернувся з жінкою. Став посередині корчми і здригнувся усім своїм тілом.

І було в сім русі задоволення, повне задоволення самця, ситість якась. А вона, Маріка, ще жадна, ще більше розчервонена, шукала блискучими очима по хаті і, причепившись не знати чого до Палія, лаяла його такими паскудними словами, що Сура, вже прото обізнана з гуцульським діалектом, а спльовувала набік і кричала на свою доньку, аби виносилася пріч. А Палій регоче молодим розкотистим реготом: чує в тій оуидливій лайці зовсім інший підклад.

І знов флоера, гуцулки, тупіт м'яких постолів, і чад, і хмари міцного тютюнового диму. І так довго-довго, до пізньої ночі.

Сура стеле. Витягає десь із-під запічків таке страшне запаскуджене лахміття, що на нього і дивитися боязно. Гуцули протестують, але для форми; Сура їм відповідає, але також для форми. І та і друга сторона знають, що так буде, так мусить бути. Не одна сотня керманичів уже переспали свою ніч на сих лахміттях, не одна сотня й ще проспять.

Дочка Манащина, озброєна в „луфко“, пише прізвища всіх гуцулів у мельдункову книгу — і так якось смішно виглядає ся поліційна печаливість у сих передвічних стосунках. Коли дівчина питає гуцула, як він називається, гуцул ображається.

— То ти не знаєш, як я си називаю? Не знаєш? А гроші брати від мене знаєш? Чкай — будеш ти мене видіти у свої корчмі на другий раз.

Тимофій кладе жінку під стіною, сам лягає коло неї і обіймає під сорочкою. Палій лягає коло брата, а далі покотом, голова коло голови усе керманичівське населення корчми.

Розмотують онучі і дух стає неможливий. Чу-хаються немилосердно, кладуть усе своє добро під голови, але чересів не здіймають.

Я лежу на якійсь скрині—упривілейоване місце але сон не береться голови.] Половина корчми ще не спить і бай іде на всі заставки. Чорний дух середньовічної трагедії підсідає до мене і завертає мені голову балаканням о своїй всемогутності. Киває головою на Тимофія з Марікою і, широко посміхаючись, каже:

— А я можу їх розділити.

— Невже?

— А можу! Я лиш потрібую одно слово сказати — та й авс. Фертик.

Я співчутливо прицмокую губами.

— Лиш ек чоловік та жинка, тогди не можу.

— Тогди не?

— Ає. Тогди не можу.

Я вже ледве дочуваю, що він мені туркоче, а він не вгаває і просторо оповідає, як то у них у поліції все мудро вирахувано і на все єсть свій спосіб. Чому, наприклад, не дають молодого, недосвідченого поліцая туди, де є корчми і такі інші подібні благозаведення.

— Бо молодий—дурний. Йому хто скаже слово, а він зараз тегне. А то пощо? І собі й другому робота. А який розумний, то він отак-о дивиться, отак-о.

Я уже дримаю тяжко, бо то не можна назвати сном. Крізь дримоту ніби чую, як дійсно поліціян хоче фактично доказати свою силу, приказує гасити світло, але його ніхто не слухає; потім здається трохи його не били, та скінчилося лиш на тім, що викинули за двері. Він іще бомборосить щось за дверима, стукає палицею, взиває в імені права, та я вже того не чую добре. Тяжко дримлю. Корчма живе—і підзвуки флоєр, дзвін чарок, гуцульські співи я потонув десь на якесь дно, ще нижче, ніж ця корчма.

РАНОК

Тяжів на мені сон може яких півтори-дві години і то під безперестанний акомпаньямент гуцульського баювання. Ще й розвиднілося не цілком добре, як я піднявся, бо гуцули казали вчора, що будуть вертати „дуже рано“, а я доконче хотів піти з ними почерез верхи.

Корчма і ще і уже жила. Так само дудніла немовчна флоєра, так само вештався безсонний Манашка і подавав горілку. Збитий на пляцок Франчуків безсило сидів, увесь охлявши — таки напивав собі прички учора. Я тепер знав причину: вчора він дав десь корчмареві розміняти п'ятку, а той сховав її собі до кишені та ще пригрозив жандармом.

І от Франчуків не міг собі дарувати, що так просто і коротко дався корчмареві змудрувати. А товариші жаліли його і тому не давалися підвести під бійку. Десь уже між чужими напивав собі. Тепер от сидить змордований. Відтак моз підкидає ним і він виходить.

Маріка опинилася вже не під стіною, де положив її учора чоловік, а посередині між двома братами... Вона ще спала. Палійко схопився борзо і вже десь повіявся, а Тимофій сів і почав визбирувати у себе щось у сорочці, лаючи на чім світ стоїть і Манашку, і Суру, і всіх живих, померших і ненароджених корчмарів.

— Йой, коби мені господь помих іще хучь онну знайти, аби я так здоров, коли тобі у рот не запхаю.

— Свої вуші, то собі до рота й пхай, а не мені, — відгавкується Манащиха чистячи картоплю.

— То не мої, а твої. Шо ти людем стелеш, шо? Шо ти стелеш людем, я тебе питаю? — і Тимофій зривається з місця, біжить, лаючися, надвір і тягне звідтам якесь лахміття.

— Шо цесе таке, на... у твої матері у рот? То тут немає вушів? Немає?

Манащиха сміється.

— Ну, тут може й є, а хіба я то-то давала в постіль? Ти сам узев серед ночі укритися.

А Тимофій уже накинувся на стару гетеру.

— То ти, курво, тут вушів наплодила.

Сонно і зморено, підшморгуючи носом, відповідає стара.

— А багато-сьте з мене вушів назбірали?

Манашка „зводить рахунки“... Це також штука і то не мала. Гуцул учора пив, їв, за одно платив, за друге ні, щось пам'ятає, а чогось не пам'ятає — і от треба його переконати, що всі його рахунки ні до чого, а всі Манащині рахунки — свята правда.

— Але шо ти мені говориш? Шо ти мені говориш? Ци я тобі не віддавав усе? Та же я тобі платив, за кожну флещіну пиза платив-сми, — борониться Василь всіма силами.

Манашка поплескує його по плечі.

— Но-но... Шо платили-сьте, то платили-сьте, а шо не платили-сьте, то не платили-сьте, — і тут же починає йому вираховувати в найменших подробицях, з найдрібнішими, впрост незрозумілими деталями все, що брав, що пив, що говорив гуцул учора. Ця пам'ятливість імпонує гуцулові. Дещо з

того, о чім говорить Манашка, Василь пам'ятає і пригадує, що дійсно так було; решти не тямить, але відносить це на свою непам'ятливість і на вчорашнє запаморочення. Нарешті правда так помішається з брехнею і в гуцульській голові зробиться така каша з Манащиних деталей та подробиць — де Василь сів, що Василь при тім сказав, хто коло Василя стояв, як тримав бартку — все те так перекапуститься, що гуцул махає на все рукою і платить, прирікаючи, що це вже останній раз і на будуче система буде інакшою: випив — заплатив, з'їв — заплатив.

Але з тих приречень ніколи нічого не виходило, і на слідуєчий раз Манащин рахунок буде йти таким же точнісінько порядком.

Лиш от із Тимофієм сьогодні не пішло гладко. Коли дійшла черга до нього і Манашка відчитав, що належиться сімдесят і сім грейцарів — дістав з місця сірчисту відповідь:

— Сімдесекь би тобі й сім суставочьок трісло на шматечко.

Манашка не зражується — він взагалі ніколи нічим не зражується. Починає вираховувати детально і, треба признати, все йде йому добре, аж поки діло не доходить до якихось огірків.

— Та же я тобі заплатив за тоті огірки! Штири грейцарі йк оден-сми заплатив, отут-о. Отут-о поклав тобі штири грейцарі.

Манашка заперече і в точності повторяє всі рухи, які були вчора зроблені Тимофієм.

— Отут-о ви стали-сьте та й говорите: „ану-ко дай міні, Манашко, дві огірки“. А я вам положив оту, оту, оту-о та й кажу: давайте гроші. А ви взели тоті огірки та відійшли осуда та й кажете: „я не тікаю. Ти гадаєш, шо я тікаю з твоїми огірками? Я не тікаю!“

— Брешеш! Брешеш, злодюго! Ти хочеш із мене сухих грошей—ого! Я не п'ений та й не був-сми п'ений. Я пам'ятаю все, не бій си. Усе до крішки пам'ятаю.

Манашка приймає ображений вид. Лице стає скорбним і невинним.

— То ви не хочьїте платити?

— Не хочу.

— Не хочьїте?

— Не хочу.

Манашка глибоко і щиро зідхає.

— Ну, то дай вам, боже, з сих моїх чотирох грейцарів забогатїти.

— Я не забогатїю, а сухих грошей з себе брати не дам. Мало ти з усіх си набрав, то ще й з мене хочеш? Ого!

— Добре, добре. Ци заробив, ци не заробив на ньому штири грейцарї, а своїх штири віддав. Так торгувати, добре наторгуєш.

І довго ще обиджений Манашка жалїється всім і кожному, оповїдає подробиці.

А в другім кутку Манащїха ошморгує якогось другого гуцула. Ліквідація в повнім руху! Треба подивляти ту величезну скалю інтонацій, якою оперує Манащїха. От вона страшенно розлючена, кричить на весь ринок, що півчварта лева віддала, та й лиш тоді щось укинули в кошик.

— А ти пив, їв, спав, а не хочеш платити, як належит? Віддай мені зараз, кажу тобі! Віддай, а то я тобі не знаю що зроблю.

— Тс... тс... тихо... Алеж будь тихо. Чо ти до мене чипаєш си?

— Як то чого? Як то чого? Ти не брав у мене на п'єть грейцарів кулешї?

— Ну брав, ну? То шо з того?

— А келїшок горївки не брав до неї?

— Ну брав... Шо брав, то брав.

— А видтак ек частував Федора Микигюкового не брав іще флешочки? Мой, ти, Федоре! Ходи-но суда. Ти тоту горівку пив, то маєш знати. Ходи, ходи.

Але Федір не квапиться. Рівнодушно обгортую онучами ноги і крізь зуби цідить:

— Я до ваших рахунків си не мішею.

Манашиха нараз міняє тактику. В одній хвилі лице її стає ласкавим, голос набирає ніжності, рухи стають лагідними. Вона простягає купкою руку.

— Ну, Петрику, ци чуєш? Клади гроші суда. Бігме я не маю чесу.

— Слухай, знаєш, шо я ті скажу?

— А шо?

— Іди ти від мене до дідька в торбу.

— Ну-ну, нічьо, нічьо. Як віддасте мені всьо, шо мені належне, тоді підемо разом.

Корчма поволі опорожнюється зі вчорашніх гостей. Той пішов до міста за орудою, той дарабу передавати, той взяти гроші. У всіх є потреби, лиш ні у кого нема потреби йти домів— і я вже гризуся, шо може бодай спав би ще з яку годину.

Видніються в корчмі ще й інші постаті. Вчора царював тут гуцул; вчора, так би сказати, був ярмарок і увага зверталася на гуртового покупця— сьгодні вже звичайний торговий день, покупець дрібний.

От якийсь буковинець. Наїв чогось на дванадцять грейцарів, а почувает себе так, мов би заплатив півмільйона. Розвалився на лавиці, недбало закурює. Коло нього крутиться Манашка— хоче всучити йому чир буковий.

— Се я знайшов у камаральному лісі. Ану дайте-ко креміня, побачите, як добре горить.

Мовчки, пакаючи люльку, дістає буковинець кремінь і кресало. Манашка креше, але чир не тлиться. Креше ще дужче — результат однаковий. Буковинець не сміється, лиш скривлює губи до усміху.

— О! Та що це?—сам собі дивується Манашка.— Ви мене завстидати хочете?— і креше ще ретельніше, але, як на злість, чир не затлівається. Буковинець уже чухає потилицю — український жест від Карпат аж по степи Воронізькі.

— Та се не кремінь, а кремениця, — рішає нарешті коршмар і дає буковинцеві спокій.

Підходить до мене і ще мені пробує всучити своє добро. Але й коло мене не найліпше погостив.

Мені от може уже півгодини оповідає козак-не-тяга сумну повість свого повільного опускання на дно, і в простих безефектовних словах його стільки внутрішнього трагізму, так дивиться з них, безжалісно визираючи, страшна і могутня сила, з якою засмоктує дно свої жертви, що людина стає безпорадна.

— Стид мені. Проти своєї фамелії стид. Ви знаєте, що я вам скажу? З моєї усієї фамелії оден я такий лайдак. Оден я! А решта, то всі такі газди, аби кожного діти були такі. А мені стид. От міні кажуть, що я вчора нафту пив. Сміють ци з мене — а мені стид. Я сам чую, що від мене нафтов смердит, але нічого не памнетаю. Нічого!.. І так щось... нудит мене... Я й на роботу тому не пішов сьогодні: Бо-м слабый. Я, бачите, від дощок. Можна так сказати... ну — лева денно — се мій чистий зарібок. А шо з того? Чи я бачу коли у себе того лева? Нічо! Бо все тут лишаю, все. А тепер, вірте мені — грейцара при душі не маю, грейцара їдного.

— То як не заробите, то не дасть вам корчмар і попоїсти сьогодні?

— Кому? Мені? Ого! А застава? Я маю у нього свою заставу на тридцять левів, але...—і він безнадійно махнув рукою,—але не йду навіть дивитися. Бо пощо?

І замовкає, важко похиляючи захмелену голову. Розглядає своє убрання.

— От сесе дранте виміняв у нього... Сид, сид.. Але годі!—підняв рішуче голову.—Я сказав годі, то має бути годі. Від першого кидаю все.

— Заприсегаєте?

— Заприсегну. Піду до священника й заприсегну. Ніби не від усього... від горівки тільки... Та ще від руму... араку... Вино, пиво буду пити, а решта ні. Ніби я міг би і від усього присегнути, але міні ся не хоче.

Він знов обвис, знеможено і мляво. Злий звір випив його волю і от робить йому завше сид. І виділося, що даремні його хисткі зусилля—дно не пустить.

— А як не витримаєте?

Він мов пробудився.

— Шо кажете?

— Чи витримаєте, кажу? Чи пробували-сьте присегати вже коли?

— Я? Не... Але я витримаю. Ого! Щоби я не витримав? Раз скажу—і доста. Хочу бути чоловіком. Хочу, щоби мене моя фамелія си не стидала.

Але він говорив таким тоном, неначе мав іти на примусовий злочин. Він говорив наче твердо, а рухи, не дивлячись на рішучі слова, були безнадійні й мертві.

І мабуть не раз уже відбувалися такі зарікання, бо навіть дівка, хриплячи, підсміювалася.

— До попа, кажете? От до такого як Манашка—і сивий і з бородою.

А потім горнулася до того гультя і дужче хрипіла й усміхалася любенько, а від того усміху ставало чоловікові слабо.

Я вийшов на місто. Ані душі знайомих гуцулів, отже про вертання нема й мови. По раз другий переконався я, що то таке гуцульське „рано“: з того самого гатунку, що ледзчого „зараз“.

Якась товпа в вузькій брудній вижницькій вулиці. Підходжу ближче—то Франчукового жандарм веде „до комуни“. Нарешті таки позбувся серця!

Кочмар, той самий, що так добре зміняв учора Франчуковому п'єтку, голосно поясняв усім подію:

— Шьо? Він буде мою жінку бити? Прийшов — дайте міні за десіть грейцарів ковбаси — на тобі за десіть грейцарів ковбаси.— Ні, я такої не хочу.— Потім сидів-сидів — дайте міні пару огірків — на тобі пару огірків.— Ні, я таких огірків не хочу.— А відгак кудись пішов, десь лихе його носило— я знаю де? А потім знов приходить — дайте міні за три шустки ковбаси — на тобі за три шустки ковбаси.— Ні, я такої ковбаси не хочу.— А потім каже, шьо він дав мені п'єтку. Ти, дурню іден!

Появляється жандарм і робить ефект своїм убранням посеред цих обдертих кожухів, своїм урядовим виглядом і німецькою мовою. Корчмар у коротких словах по-німецьки поясняє справу. Жандарм відбирає у присмиреного Франчукового бартку і веде його кудись.

Корчмар кричить услід:

— А віддайте го до суду! Конечне го до суду!

Доокола стоять люди, і всі роблять вид, що так от і треба, що відбувається щось законне, а між тим кожному ясно, що це лиш жандармський зарібок. Он коли товариші Франчукового роздумують голосно, чим би помочи колезі, Манащиha з

негарною усмішкою, з тою, якою вона завше усміхається, коли десь хтось у якийсь спосіб обдурить гуцула, пропонує:

— Знаєте шьо? Дайте міні корону, одну лише корону — і зараз він буде тут жежи вами.

Нудне і каламітне життя... А сонце вже так пражить, що ніде на вузьких і брудних вуличках нема місця сховатись. Так уже наобридла мені проклята Вижниця.

Іду на ринок, купую від нічого робити якісь огірки, з котрими не знаю відтак що почати; купую ніж замість утраченого, причім крамар показує мені, як добре ніж намагнечений: гуцул, наприклад, є переконаний, що лиш той ніж добрий, котрий добре притягає.

А про вертання нема й бесіди! І бесіди немає!

Василь зноз уже вплився і знов спить; Миколай має тисячу орудок і ходить із жінкою по місті, приносячи до корчми то дзигар якийсь стінний, що був тут у напрямі, то курят пару у кошику, то ще там щось. І в кожному русі сеї гармонійної тихої пари видно розумний рух уперед. І так любо на них подивитися. Пройдуть стезю життя тихо, без гамору — і людський базар отак минуть, як минають вижницький. І не буде цей Миколай ані війтом, ані кандидатом на заступника сеймового посла, і не буде суєтитися в безладнім і непотрібнім коловороті — а дасть світові гармонію.

А в корчмі — те ж саме. Те ж саме, одвічно! Щось погане було в душі чоловіка, коли він ставив першу корчму на землі.

Їдять, п'ють, хтось свариться, хтось лається. Між Манашкою і якимось чорним буковинським гуцулом іде довгий і нудний торг за якусь стару тобівку, а свідкові лиш подивляти застається ту

надзвичайну терпеливість, з якою вони зидирають один у одного з зубів отой грейцар.

З величезною купою бесагів ввалюється в корчму ціла родина буковинців. Голова родини і шия, то є батько й мати, страшенно розлючені: щось їм не попайдило і вони зганяють злість на дітях.

— Усіх би вас узяв та в гармату завдав, най вас тут ні одного не виджу.

— А на шо ви нас завернули? — відгризається старший хлопець.

— Та які тебе дідчі очі завертали, паскуднику ти іден? Скочни, кажу, подивися! Йой, дав би ше биг, шоби коні утекли з берівками!..

— Моршни, моршни, Петрику, — шепотом дораджує старша сестра. Хлопець іде, щось бубонячи.

— Що ви такі гнівні, газдо? — питається якийсь цікавий.

— А як же мені й не гніватися, як уже допекло до живих печінок. Хіба я можу днину тратити, скажіт самі? Та же у мене днина — баночка, а він шо? Хоче крутити? Людьми крутити, як фірман батогом? Каже мені ставитися на середу — хіба я не ставився? І люди всі хіба не скорнев? Та як же то мусит бути? А він тепер каже, що аж на суботу. Та де ж то може бути? У мене днина — баночка, а жінку з донькою вже най рахую сім шусток. А двоє косарів? А хлопці? Та се півп'ята банки міні дай, а не як.

— Би... ей де! Бильше! — співчуває сусіда.

— А він мені каже на суботу! Ах ти бий тебе, сило божа! Я всі люди сконерував, їхали тільки світ, а він — на суботу.

І знов я вийшов і знов увійшов і не знав, куди сховатися від спеки, а про вертання ніхто й не думає і дідько їх знає, де вони й подівалися.

ПОЧЕРЕЗ ВЕРХИ

Нарешті я здибав двох гуцулів, котрим уже таки дійсно нічого було більше робити у Вижниці, і вони, от так собі, колотилися містом — ніби чекали товаришів, ніби ні. Я почав їх підмовляти:

— Алеж бо йдім. Дивіт ци, сонце вже високо — ек зачне добре угрівати, відев, зле буде йти.

— Чекайте, чекайте...

— Та чого чекати? Кого чекати? Ідім — вони нас будут подгонети. Ек побачут, шо ми вже пішли, то й собі скорше вірехтуют ци!

Нарешті підбив таки. Забрали гуцули свою теркілу, пішли ми.

Великого майстра пера треба, аби описати весь неуявимий бруд вижницьких вулиць, і велику охоту треба мати до того, аби те взятися описувати. Я ані пера такого не посідаю, не маю й охоти — тому цю пахущу частину свого оповідання полишаю без опису. Скажу тільки, що як вийшов над Черемош, то тоді лиш зідхнув повно, а то все не був годен.

Хотяй і Черемош тут якийсь... особливий. Не та се чарівно-красна ріка, дика і своєрідна, що тече і піниться там, у глибоких горах, ріка, якою можна любоватися годинами і яку можна любити. Тут, коло Вижниці, Черемош торговий, заїжджений, Черемош-фактор. Береги низенькі, обсмаркані, поросли лозою і небезпечно в них ходити, бо

на кожному кроці можеш трафити ногою в безперечні сліди перебування тут чоловіка. По березі всюди дараби, дерево, всяке шмаття, кавалки. В однім місці купаються панни, дочки всяких власителів корчем і інших заведень; у другім шварготять у воді білотілі дівчаки, а вода зачісує їм довге волосся аж на ніс.

На сонці простягся й спить довгий гуцул. Чорні його волосяниці мокрі, кожух—також і сам він увесь, видко, тяжко стомлений. Ми з Дмитром сіли зачекати трохи на Петра, що пішов десь відв'язувати швару. Гуцул прокинувся, сів і похмуро привітався з нами. Мені здавалося, що його дразнить моя особа: йому, тяжко змореному, може досадно було дивитися на мене, панка, що от іде собі шпацерком, свіжого „люхту“ заживає собі, тоді як він, гуцул, от мусить так тяжко, так шалено тяжко працювати. Я пробував лагідно заговорити з ним, але він відповідав односложно і знов похмуро замовкав.

Надійшов Петро, ми пішли. Так розпочав я свою дорогу „почерез верхи“...

Коли я давніше говорив, було, гуцулам, що хочу вертати з ними почерез Буковец, вони лише підсміювалися: очевидно в їх практиці ще такого не трафлялося і вони мало вірили, що йкас „ленка“ може то-то вітримати. На дарабу пан ще може впасти—чому ні? але й тоді здебільшого потребує вигоди: то йому стілець роби, то те, то друге. Але щоби панові забаглося йти верхами додому замість того, щоби їхати фіякром або принаймні поштою—того ще не виділи. Але гуцул мало чому дивується, бодай ніколи не показує виду.

Ми йдемо понад Черемош. Берег високий, непривітний якийсь і весь затканий стовпцями: за них ймлені залізні швари, що десь там унизу трима-

ють дараби, дараби, дараби й дараби без кінця й ліку. Повінь пройшла вчора, руху нема і Черемош знов сонний і млявий мов примирений з долею — вічно і вічно таскати чужі дараби, творити достаток чужому племені.

Місто давно вже зостало позаду, ніде й близько нема людського оседку і нараз — корчма! Край корчем! Я певен, що й на місяці хтось поставив би корчму, коли б знав, що там колись будуть іти гуцули.

Се також сліди господарки польських панів в краю. Для того, щоби добути концесію на право одкриття книгарні, треба надзвичайних кваліфікацій; кольпортажа книжок є річчю безусловно забороненою і для здобуття собі того права треба порушити гори. Ну, а на те, щоби одкрити корчму, не треба ні кваліфікацій, ні жадного фахового знання — треба лише мати охоту розпиячувати нарід.

Мої товариші подорожі сіли випити по склянці пива (кочмар знав, де ставити корчму — на керманічівськiм тракті). Петро скаржиться, що в нього попріли ноги в онучах. Та й не диво: сонце пражить — а на ногах дві пари суконних онуч.

Дмитро, розбуваючися, радить товаришеві йти босому, а сам узуває наново постолі на босу ногу.

— Та що ти робиш? — остерігає Петро. — І ногу натре, і люди будут смієти си.

Але Дмитро не звертає уваги.

— Я йк при вoську був, то чоботи навіть на машерунок вберав на босу ногу та й нічьо ми си не стало.

Я зоставив гуцулів коло пива, а сам пішов наперед. Стежка вилася обривистим берегом і на кожному кроці перетиналася дротяними міцно напруженими шварами. Уночі за жаден спосіб не можна було би тут іти.

Он на тім боці колиба. Це перша інстанція. Сюди приганяють дараби і тут робиться перший обрахунок. Сюди приїжджає мокрий, змордований гуцул, назустріч йому виходить агент фірми і насамперед лає. За сю лайку і за перше обдурення гуцула він побирає свою пенсію. Он і тепер — з десяток гуцулів порпаються там щось коло дараб, обливаючися потом, а агент сидить у холодку колиби і лиш звідтам покрикує.

Мої товариші доганяють мене. Якимось човном ми переїздимо Черемош на „ледський бик“ довго йдемо якимось камінням, потім підіймаємося трошки д'горі і вступаємо в лісок. Аж усміхнутися хотілось від того прохолодистого, вогкуватого привіту, яким стрів нас лісок! Манить простягнутися в маленьких тінях маленьких своїх дерев, але ми йдемо, йдемо.

Якась молодиця сидить, припочиває. Кіптар на ній жебівський, а пов'язана по-ростіцькому і запаска ростіцька: певно віддалася з Жабя до Ростік.

Ми розтяглися: Дмитро далеко попереду, я посередині, а Петро десь іззаду зі своєю шварою та двома сокирами: одна його, а друга товариша котрогось — забув учора в корчмі.

Молодиця вітається з кожним із нас за порядком, а потім устає і йде разом із Петром.

Носила черешні до Вижниці і от тепер вертає додому.

— А тот, сарако, шо впереді пишов... Відев онучі 'му вкрали...

Петро сміється.

— Дме!

Дмитро зупиняється.

— Ци чуєш, шо на тебе молодиця цеса каже?

— А шо?

— Шо в тебе відей хтось онучі вкрав.

Сміються тепер усі троє. Молодиця пояснює:
— А що ж? Див'ю си — без онуч ідет. Гадаю собі — повісив, сарака, дес шушити, а хтос футкий си знайшов та й вкрав. Та же усекі люди є. Хіба то не може бути?

— Ой, ой! Кіко разив бувало.

Петро — це мовчазна, задумчива натура. Може гризе його яка невідступна думка — хто знає. Товариства не любить: „бог мені товариш“, говорить.

А Дмитро — зорсім уже інший тип. Цілком звичайний. І хіхикне невлад і зажартує плоско.

І давно вже то було оте як ішов я з Дмитром та Петром „почерез верхи“; уже забув я, що ми говорили, де йшли, вивітрилися з пам'яті назви усіх сел, якими проходили, перезабув я, скільки сот воринь довелося перештрикнути і як я при кожному скоку зачіпався дзьобнею, губив оті свої огірки, а гуцули сміялися з мене. Все забув я, але не забув і не забуду ніколи тої шаленої, тої нелюдської, тої просто не до відповідження словами втоми, яку я ніс зі собою „почерез верхи“.

Вчора цілий день на дарабі, безсонна ніч, оте безтолкове, дурне тиняння по брудній Вижниці до полудня, а поверх того всього оця гуцульська, істинно-гуцульська дорога „почерез верхи“. Гуцул іде легко, гір для нього не існує, бо він по них ліпше ходить, як по рівному. З такою теркілою як швара, сокира, свердел і повні бесаги він іде як нічого, свобідно і м'яко ступаючи своїми постільцями. А я, збідоване дитя міста, ледве дибаю в своїх черевичатах і мушу два кроки робити там, де гуцул робить один. Через вориння він пиштрикне та й уже, а я мушу лізти, зачіпаючися безладно ногами. Косим горбом він іде як муха по стелі, а я мушу ховзатися, бо підошви

черевиків так вишуралися об шувар, що стали політурованими. І далеко, ой далеко відстав я від своїх товаришів подорожі, і відхотілося мені вже йти почерез верхи з гуцулами...

Я вже зрезигнував у душі з їх товариства, хоч і як жаль було з ними розставатися, але що ж я міг зробити, коли бодрий дух нічим показався супроти немічної плоті. Вже як я не велів собі, як я не змушував свої ноги йти так само, як ішли такі ж самі гуцульські ноги — всі мої приказання були на нічо: нижча половинамого федеративного тіла дістала автономію і об'явила страйк.

Даремне зі столиці сипалися телеграми за телеграмами — автономні члени поводитися з веліннями вищої влади цілком брутально, попросту ігнорували, так що зрештою я сам почав сумніватися, чи є у мене центр у голові...

Я йшов сам, зчинаючи боротьбу з автономними членами й переконуючися на практиці в шкідливості принципу автономізму взагалі. Ішов і лиш думав — хто це, злобний, переконав гуцулів, що дорога через верхи є коротша дорога? Адже от я піднявся на гору і спустився в діл уже може яких з тридцять разів — невже тої суми енергії, котру я тратю на ці підіймання та спускання, не вистарчило би на два рази таку дорогу по рівному? Але всі оті мої філософування нічому не помагали, і я ледве волікся автономними ногами.

Село. Що за село, як називається і чи називається як взагалі — нічого не знаю. Бачу тільки і відчуваю, що воно надзвичайно нераціонально побудувалося на лютих-прелютих горбах! Дідько би тут жив, у цім селі, коли ні дороги нема, нічого, лиш самі горби та й горби, що ними то спускаєшся, мов у пекло, то вилазиш на саме небо, однаково без надії попасти хоч у якийнебудь рай.

Те лиш тішить мене, що в такім селі певно немає корчми. Направду — що би їй тут робити? Дороги нема. Слава тобі, господи, — знайшлося на Гуцульщині хоч одно село без корчми! Є таки поступ на Україні: драма без горілки і село без корчми.

Але спускаюся ще в якусь долинку, вителепуюся ще на якийсь горбочок — най же ж тебе дідько ломить — корчма! Ба!.. Розглядаюся далі — друга корчма! Ще далі дивлюся — вже й третю будують, і то на більшу скалю, щоб більшими порціями отруту несла в темну Гуцульщину.

І взяли мене жалючі сумніви: як нема села без корчми, то чи ж може бути й українська драма без горілки? Як не горілка в буквальнім смислі слова, то якийсь інший дурман духовний, а вже мусить бути доконче.

В одній із корчем я знайшов і своїх товаришів подорожі. Їли огірки, а відтак пили молоко. А ще відтак купували „струцель“ додому — бо тут, кажуть, ліпші „струцлі“, як у місті. Щохвилі виглядала з-за якоїсь занавіски молоденька дівчина — в кожній корчмі доконче мусить бути молоденька дівчинка і це є єдина річ, що примиряє мене з корчмами взагалі.

Дівчинка розглядає мене з надзвичайною цікавістю: певне зроду ще не бачила такого дурня, аби хотів іти з гуцулами почерез верхи. Я мав намір доказати їй, що я зовсім не дурень, а український літерат, а це не конче щоразу синоніми; та що був такий умучений, як Агасфер, то волів також їсти огірки, хоча й не запиваючи молоком.

Гуцули вже похарчували й лагодяться йти. Господи, як то коротко ті гуцули спочивають!

Я теж підіймаюся з ними і з цілою повагою детронізованого повелителя постановляю, що буду

йти разом, не відстану ані на крок і хоч би там не знати що, а змушу дідчі ноги до послуху.

Та ба!.. Вік абсолютистичної влади відай минув безповоротно і, пройшовши пару кілометрів — щоправда гуцульських кілометрів, — я вже чую, що й інші часті тіла жадають автономії і полегеньку відмовляють послуху. Що гірше — і в самім центральнім правительстві пішов якийсь неспокій, появилися якісь таємні сепаратисти і всі основи доброго послуху захиталися. Очі лізуть рогом, руки безладно розмахують, ніс сопе хвалькувато, мов говорячи — начхать мені на вас усіх! — а зверху сонце... Ой, те сонце, сонце! Всім тепле і красне єси — завіщо ж ти так пражеш своїми гарячими проміннями мою нещасливу спину? А ти, вітре-вітрило! Чому лиш під облаки вієш та лелієш безпотрібно пароходи на синім морю, а і в голову тобі не приходить своїм легким крилом обвіяти спітнілу мою фізіономію?

І коли вибралися ми з якихось закутків та вдерлися на якийсь стрімголовий верх, дідько його тут на дорозі ставив, коли забралися попід самі тоті облаки і дмухнуло на нас злегенька блудящим якимсь вітерцем — я вже не всилі був далі йти і простягся на траві на повну автономію всіх безвиключно членів нещасного свого тіла.

Декілька хвилин я лиш відсапую. Гуцули — дивний нарід їйбогу! Не лиш самі жадного умучення не відчувають, але навіть не можуть припустити, що от коло них гине, ну просто гине чоловік. Перевбувають собі найспокійнішим у світі способом, щось перебалакують рівнодушно між собою, чухаються. Дивний, тричі дивний нарід!

Потім Петро пробує нав'язати зі мною розмову на якісь високі матерії, але проходить немало

часу, нім я встигаю перейнятися духом апостольства і відзискую можливість щось говорити. Поволіповолі входжу в ролі і — навіть сідаю! Пояснюю Петрові рухи якихось плянет чи хто знає якої ще біди, пишу на траві якісь асирійські знаки, з котрих мабуть Петро такий же мудрий, як і я сам, але Петро слухає уважно, хоч чи розуміє що — у то не вірю. Благу частку избрав собі Дмитро: підложив кулак під голови і хропе так, що вся Пітагорова система трясеться.

Спочинок закінчений. Знов ми ідемо, але я вже дістав гарячку нагорного проповідника і скільки духу несуч світло в темну братську душу гуцульську. Іду вже рівно з Петром, хоч скільки то мені коштує — лиш я, сам я знаю. Але видко є ще цар у голові!

Розмова наша з Петром перебігає з одної галузі знання на другу, аж врешті сходиться на таку метафізику, в якій ми однаково розумні. Він, наприклад, оповідає мені таке:

— Гедя мій були у бутині. Єк наспіла обідна пора, їде люде в колибі, а надворі тучі такі пишли, шо пуду давало. Витак єк ударив грим, але таки над самов колибов. Так гримнуло, шо люде ложки повпускали. Гедя мої вибігли подивити си. Та чім лиш вибіг гедя, тим єк ни вдарит грим по раз другий над самов у геді над головоз, шо гедя так і впали. Вибігли люде, давай чютити, давай чютити — та шо з того? Оннаково єк дістали з того чесу манколію гедя у серце, то вже з них оннаково чоловік, не був. Усе хтіли вішети си. Може разив кілька викегали ми їх з шнура, але оннаково гляба було встеречі... Такої завісили си...

Петро замовк. Видимо тяжко приходило йому оповідати і мабуть не часто він оповідає це.

Шануючи його настрій, я також не говорив ні слова.

Ми йшли якоюсь низиною. Лози дококола, вода чуркає під ногами, де-не-де тертиця лежить півзогнила. Якась пташка цвірінькає у лозах. Петро став і, з вірою дивлячись мені в очі, запитався:

— Пане... Шош ви знаєте ліпше вин нас, шос екіс книжки читаєте, календарі, то мете знати. Скажіт мені — ци дістали гедя грїх великий за то-то, шо себе стратили, несмертенний грїх, а ци бог може їх простити, бо вни не при собі були через манколю тоту?

І дивився на мене сей кріпкий, моцний гуцул з такою надією, з такою жаждою потішення, шо скільки у мене ставало серця й уміння, хотілося сказати йому слово полекші. Найпростішими словами я старався говорити.

— От, най так кажім, має хтос болу йкус: шос му, даймо на то, у череві си попсуло та й болит го, та й болит. Наперед то помалі, а делінь, то вже диви си, бирше та й гірше, а там уже нема ек і ходити, лиш легай та вмерай. А ци знає вин, чоловік тот, ека в него бола? Та же вин може би миг з неї й відужети, коби був пан, коби лікарі кликав, та аптику платив, та обхід мав та й все. А шо вин того не мав, то хороба 'го з'їла та й вже. І ніхто тут не винен. Так само на гедю на вашого хороба найшла, то в чім же ваш гедя завинив, шо не миг тій хоробі порадити та й вмер?

Тиха якась радість спливала на лице Петра. Давно, видко, мучила його думка про життя батька, шукав він пояснення, шукав людини, котра би трафила йому до переконання. Коли тою людиною був я — не жалую своєї втоми нелюдської, не жалую своєї подорожі „почерез верхи“...

Що було потім—слабо я пам'ятаю. Пам'ятаю лиш, як захопила нас ніч на Буківці, як у повнім обезсиленню я лишився десь сам, на якихось царинках чи полонинках, як ішов без дороги, наосліп, аби лиш кудись іти, аби лиш не д'горі, а вниз, аби докочуватися кудись до житла людського та не ночувати отут, під якимось воринням, котрим позаплутувано тут усе. І пам'ятаю, як, ледве пересуваючи ногами, сповз я нарешті на „тісарску“ дорогу і, мало вже тямлячи, на котрім я світі, побачив як пихкають десь люлечки під вербою. Показалося, що то були мої товариші подорожі.

— А я гадав, що ви вже дома.

— Е де! Товариства не мож розбивати.

Властиво товариство зараз же розбилося, бо Дмитрові таки тут, із сего місця треба було підійматися д'горі: він сидів десь по високу май. Запрошував мене до себе в афини, кажучи, що того у них „ек гною“.

Ще кілька сот кроків іду я з Петром, потім прощаюся, бо от моя хата. Але як я спав у ту ніч, коби ви знали!

БЛУД

„То є нечіськь така, шо си ловит чьоловіка та й мусиш ізблудити, хучь би єк дорогу знав. Зветци — блуд“...

І я признаю, що така нечиста сила є. І особливо вона чіпляється чоловіка, коли він, сказати делікатно, „під на́питком“. А вже найбільше терпить від тої нечистої сили наш брат, „ленка“¹, бо заблудити не то що там у горах чи лісах, а серед села, у поточчинах, навіть тільки вийшовши з хати й піднявшись трохи вгору, нашому братові дуже просто.

Знаю по собі. В перший же день, як приїхав, вийшов із хлопцем і подався вище тої хати, в якій „сигів“. Ліс здається передвічний, ломи, каміння. Ходив-ходив, любувався-любубався — і хлопця за собою тягаю. Зайшов у таке, що, мабуть, пора й назад. Але що таке назад? Виходить те саме, що й уперед. А вправо — те ж саме, що й вліво. Йди, куди хоч. А йти погано: каміння, дерева повалені, ями, хаші.

Посадив я хлопця під дерево — ти ж посидь, я піду пошукаю дороги... Гм... дороги у лісі... Мені, степовому мешканцеві, здавалося, що всюди й завжди десь близько мусить бути дорога; можна трошки зблудити, але однаково ж і натрапити можна.

¹ Ленка — все, одягнене в яку панську одягу і то хто б то не був, навіть свій брат; назва погірдлива.

Пішов я шукати тої дороги, але вістима річ, що дороги не знайшов, але зайшов у таке бердо, що далі і йти нікуди. Ні, мабуть не знайду я дороги, треба вертатися до хлопця.

Починаю вертати, іду, здається мені, іменно назад — і попадаю в якусь яму. Вилізаю з неї — ліс, ліс, і ліс. Кидаюся туди, сюди — ліс!

Страх мене взяв. Це ж воно сидить десь, бідне хлоп'я, під деревом, може плаче. А може заскучилось, пішло шукати мене та попало в яку розколину, яму — як я його тепер найду?

Страх обхоплює дужче, уява починає малювати жахливі картини (письменники, вони ж спеці по цій часті). Я вже біжу, продираюся кріз гущавину, не звертаю уваги, що мені гілки дряпають лице, одержу. Починаю гукати — не відгукується... Тиша лісова у відповідь, і звук мій не несеться в далечінь, як там, на степах, а гасне тут же й падає мені ж на голову.

Одчай заповз у душу. Хвилини здаються годинами. Іду вже наосліп, трачу свідомість і — натрапляю на свого хлопця. Воно сиділо-сиділо й заснуло, притулившись спинкою до дерева. А я зайшов до нього цілком з протилежного боку, як сподівався.

Ну, скажіть самі — хіба несе діло рук нечистої сили.

— ...Чув я про Чорногору й її особливу красу. Вийшовши на ґрун, бачив таємні, в туман далечини повиті контури, а гуцули мені казали: ото Говерля, ото Пип Іван...

І надумав я, безсила нікчемна ленка, зробити прогульку по Чорногорі. Сам... Для більшої приступності вражінень.

У нас подорожі робляться доконче в товаристві каші. Чи уявляєте ви собі подорож без каші? Ні! І я ні. Бо це ж насамперед чумацька традиція, а подруге... потрете — словом ви мене розумієте.

Так от каша. А до каші треба пшона. В відповідних випадках ви звертаєтеся до господині й кажете:

— Тітусю... А чи не продали б ви, з ласки вашої, пшонця?

Хазяйка відповідає:

— Ото ще що вигадали, хай бог милує. Продавати. Хіба ж я що, щоб ото продавати? Та беріть скільки вам треба.

— Та мені б на кашу.

— Та беріть хоч і на дві.

Це так у степу. В горах—хто його знає як. Але в горах є корчма. Це гуцульський Мюр і Мериліз, як говорилося давніше, чи універмаг, як говориться тепер. У корчмі ви можете дістати все, „ну, рахувати—все“, так бодай мене запевняли гуцули. І я йшов туди з думкою купити ананасів, електричний прилад для манікюру й ще інші дрібниці. А насамперед пшона.

Приходжу. Зустрічає мене сам властитель корчми.

— Прошу продати мені пшона.

Властитель корчми робить здивоване лице й перепитує:

— Шьо ви хочете?

— Кажу — пшона.

— Пшьо-на-а-а? А шьо це таке?

— Це, кажу, пшоно!

Викликається з-за перегородки помічник. Ведеться розмова на діалекті, але там дуже часто мелькає слово „пшьоно“. Помічник звертається до мене з проханням пояснити, що воно таке і як виглядає. Пояснюю як умію.

— Ні, не знаю.

Викликається патріярха сім'ї. Виходить він Старий, поважний. Довга сива борода.

Знов бесіда на діалекті і слово „пшьоно“ обертається зі швидкістю паровозного колеса кур'єрського поїзду.

Патріарх поблажливо усміхається — які ви, мовляв, молоді, дурні — не можете догадатися, чого панові треба. Щось говорить на діалекті; помічник кидається стрімголов геть і за хвилину винсити мені... миску пшениці.

Так подорож уже зразу заповілася невдачно, бо яка ж то подорож без каші?

Пішов я до Жеб'юго, до знайомого кушніра. У нього є син, молодий хлопець. Візьму його, наймемо двох коней і підемо днів на три в гори. Геніяльна думка. Я тоді ще переконався, що геніяльні думки можуть приходити в голову й негеніяльним людям.

Але кушнір... Між іншим, він дуже гостроумний чоловік. Йому, наприклад, дуже подобається московське слово — „уворовал“.

— Що по-нашому? По-нашому виходить грубо: у к р а в (він вимовляє грубим басом, так на велике цицера). А по-московському—делікатно: у в о р о в а л (і він вимовляє це петитом або навіть нон-парелею).

Так от оцей гостроумець вислухав мою геніяльну думку й прорік таке:

— Якщо знайдеться в Жеб'ю такий гуцул, що дасть вам пару коней, то беріть. Але тут же у Жеб'ю їх продайте, то будете мати хоч, гроші. А як поїдете, то ні коней не буде, ні грошей.

Звичайно, його устами говорив неприпустимий консерватизм і ми удвох, тоб то я й його син, як люди поступові, старалися збити його з тих назадницьких позицій. Взялися док а з а т и! Але, на жаль, у першій же дворі нас запитали, хто з нами їде, і коли ми сказали, що ніхто — гуцул просто повернув до нас спину. І другий, і третій — більше ми не питали.

І тільки потім, поживши трохи на Гуцульщині, я зрозумів, що не всі думки, які здаються геніальними, є такими в дійсності. І що треба було бути зовсім сліпою людиною, щоб думати, що в Чорногорі можна йти от так собі, як на проспекті. Гуцул, який виріс у горах, і той не всякий відважиться йти сам у Чорногорі, а як і відважиться, то десь у відоме місце. Якось ми компанією виїхали в гори. Був з нами відомий на всю Гуцульщину Юра Соломійчук. Він і кошовий Січі, він і проводир, і оратор (і потім артист мого гуцульського театру)—словом, він усе (як у корчмі). Він і тут хотів задавати тон, давати поради, але миршавий гуцулик його зупинив:

— Перебачейте, Юрчіку... Ми люди гірські, то так кемуємо, краще зробити.

Фраза „ми люди гірські“ мене, пам'ятаю, здивувала. А Соломійчук хіба не горець, хіба не сто-процентовий гуцул? І виходило, що ні. Він більше в селі, а оцей у п'лонилах, у властивих горах, так би сказати, в горах у квадраті.

А втім, згодом я робив подорожі, і то так верстов по 300 по 400, і сам, хіба що зі своїм шестилітнім тоді хлопчиком. Але тримався доріг (як ото є певного гатунку війни, коли армії все туляться коло залізниць).

Чудові були прогульки. Пам'ятатиму їх... хотів сказати все життя, але показалося мало. Пам'ятатиму й по той бік Стіксу. Ідеш часом цілий день — і не зустрінеш душі живої. І не приходить тобі в голову, що тебе може спіткати яке лихо, що може зустрінути лихий чоловік. Словом, чуєш себе так само спокійно, як мешканець харківської „Холодної гори“, коли вертається з театру о дванадцятій ночі.

Раз, пам'ятаю, йдемо через Ватунарку. Це перевал, який єднає долини Білого і Чорного Чер-

мошів. Дивлюся,—смерека, а на ній глибоких п'ять паралельних ліній. Прямо тобі нотоносець, тільки ключа нема. Починається високо вгорі й до самого низу.

Розгадував я розгадував цю загадку природи й не міг розгадати. Аж потім мені сказав гуцул, що це ведмідь. Кладе лапу скільки досягне вгору і аж донизу веде п'ять борозен.

Читав я у Кіплінга чи Робертса, що ведмеді кладуть свої знаки на деревах, щоб інші які чужосторонці не могли тут полювати. Думав, що це письменницька вигадка—а воно, бач, ні.

Так от... про що це я, вибачайте, хотів говорити? Ага! Про нечисту силу. Про блуд отой самий. Не знаю, може це слово будить у комусь інші асоціації понять, а в мене всоно зв'язується іменно з гуцульським уявленням нечистої сили. От зрештою я вам розкажу.

Ішли ми втрьох: один молодий гуцул (згодом головний помічник в організації театру), я й оте мое хлоп'я, яке я таскав за собою, аж одна жінка каже мені з джорки:

— І який розумний чоловік буде ото дитину кегати по горах?

Йосип, отой гуцул — мило мені його зараз ізгадати, коли усміхнеться — таке у нього лице тоді симпатичне. Раз, пам'ятаю, були ми десь у лісі коло Красноїлі. Дивлюся — розцвічується, розцвічується лице Йосипа отою його неодолимо симпатичною усмішкою.

— Чому смієтеся, Йосипе?

Показує. Дивлюся — високо на смереці на самому гострячку катушка. От собі звичайна з-під ниток катушка.

— Як вона туди попала?

Сміється Йосип.

Показалося, що він років два чи три тому пас тут, на цьому місці скотину. І на маненьку гаджучку настромив оту катушку. Смерічка росла — і підіймала разом із своїм вершком і катушку. І тепер вона, та катушка, висо-око! Хіба не смішно? І сміялися ми обоє. І сонце з нами сміялося.

Так от оцей Йосип. Іде з бучком у руках і як стріне який трухлявий пень, доконче засаджує в нього палку.

— Навіщо це ви, Йосипе, штрикаєте?

І знов сонцеподібна усмішка.

— Опришки грбші-лакóмі були ховати у буче та в смеріче...

Це ж він думав у придорожньому пні знайти скарб опришківський! Ах, Йосипе, Йосипе!..

А йшли ми так, щоби пройти Чорним Черемошем, а вернути Білим. Я вже ходив там раз сам, а оце підбив і Йосипа. Тільки він не міг зробити зі мною всього кола, отже мав вертати з Перкалабу.

Перкалаб і Сарата! Два потоки. Тут лучка, невеличка царинка і лісничівка. А в ній лісничим українець. Та ще й родич моїх добрих знайомих. Докола на багато-багато десятків верст душі живої нема. Уявляєте собі радість тої сім'ї, коли до неї завітає отака якась жива душа. Та ще й з України! Та ще й з революції, що була тоді на устах світу цілого. І радість оцієї самої живої душі уявляєте собі, коли серед лісів безлюдних, де ні душі не бачив, — нараз будиночок, квітки, і мале дівчатко бігає.

— Я Любця кóська з Калябі (я Любцяковська з Перкалаби... Тепер, мабуть, ця „кóська з Калябі“ кількоро дітей має, може й вони так бігають десь та радують і материне, і чуже око).

Так от я тут уже був, і йшли ми з Йосипом напевняка. Дороги там у глухих лісах дуже гарні. Довго я думав—чого це воно тут дороги прямо напрочуд, коли загалом на Гуцульщині дороги такі погані. Аж потім ларчик розкрився.

Так от ідемо ми такою дорогою, як у якому англійському парку стежка. Дивлюся—кобила здохла лежить. О-о-о!.. Це вже непідходяща картина. Побачити здохлу собаку на вулиці великого міста України це не диво, але побачити на такій дорозі здохлу кобилу—це непривична декорація.

Ідемо далі—здихає коняка. Лежить і ледве поводить боками. Що це за „іменительний падеж“ тут?

Роз'яснилося просто. Лісничий зустрів нас якось винувато.

— Це, бачте, архікнязь приїде на полювання!.. ото принада на великого звіра. Вибачте, сьогодні ще можу погостити вас, а завтра—не знаю, бо приїде він же не сам, а з цілим оршаком, то тут не буде місця де й пальцем ткнути.

Еге-ге! Ось воно й розгадка доріг чудових! Бо архікнязь полюбив ці дикі місця і щороку сюди наїздить.

— Часом підемо ми в ліс удвох. Він зі мною все більше. Раз ми зблудили й довелося заночувати в колибі. А ви знаєте, що таке колиба?

Ой-о-ой зна-аю! Іще як знаю! Раз ішла нас компанія велика і все народ недотепний, ленка нещасна. Один між нами був лише ~~настоящий~~ чоловік—се Лука Гарматій, учитель з Голов. І побачили ми колибу покинену і заявили, що будемо там кашу варити чи чай гріти—словом, щось зв'язане з костром. А Гарматій каже:

— І близько не підходьте.

Частина послухала, частина ні, і я в тім числі непослушних. Зайшли ми до тої колиби, але за хвилину ми всі вибігли, ні — вилетіли з колиби! І трусилися й роздягалися до нага, і знов трусилися, і знов роздягалися, але вже несила була позбутися кінноти.

Так от у таку покинену колибу й архікнязь попав.

— То я,— каже лісничий,— не міг і хвилини заснути, а він хропе як убитий.

Так оце й єсть про нечисту силу? — спитає читач. Ні. Ось я зараз.

Переночували ми на ліжках, приготовлених для архікнязя і його генералів. Рано Йосип збирається йти додому, але по дорозі щоб подивитися на Перкалабську клявзу.

Українському громадянину слово клявза дуже знайоме, але там, у тих горах, воно значить щось зовсім інше. Це... ну як вам сказати, ціле „сооруженіє“; як на Перкалабі, то страшенно велике. Шлюзи, словом. Замикають воду потоку, а потім у потрібний день вся ця вода йде „повінню“ і по цій повені женуть гуцули дараби.

Пішли ми до тої клявзи. Полюбувалися. Попрощалися з Йосипом, він собі пішов, а я зостався, хотів ту клявзу змалювати.

І малював. І здалося мені, що й сидів недовго, а поглянув на сонце — ого!

І от тут, серед білого дня приступила до мене нечиста сила. І нашепотіла вона мені таке:

„Оце ж ти йшов сюди дорогою? — Дорогою... — Ти ж приїхав, аби розглядатися? Так? — Так!.. — Ну, то чого ж ти йтимеш назад дорогою ж? Нічого нового не побачиш. А ти піднімися наверх та лісом, грунем, і піди назад аж до лісничівки. Паралельно дорозі. Ти ж геометрію вчив? — Та колись учив. — Ну,

знаєш же, що таке рівнобіжні лінії? От і йди рівнобіжно—штука немудра, а цікавого побачиш багато“.

І піди ж ти, що може нечиста сила! І геометрію сюди приплела, і мою цікавість розбудила.

І я послухався. Взагалі ми часто слухаємося нечистої сили. Бог, наприклад, говорить: не пожелай жени ближнього твого,— а сатана прямо наоборот. Бог каже: легше верблюдові пройти в Ухо Ігольне (пишу з великих літер, бо це не вухо з голки, а вузькі ворота в Єрусалимській стіні, куди не могли проходити верблюди — бачите, який я розумний?) Так от легше, каже, в ухо, ніж багатому в царство небесне — а сатана вп'ять наоборот: наплювать, каже, на царство небесне, а гребі зараз скільки можеш. А ми слухаємося. Ох гріхи, гріхи...

Так от і я послухався. І пішов. Із хлопцем отим своїм нещасним.

І йшли. І коли зайшли вже в таке, що ні вперед, ні назад, коли став я серед безконечної тиші й усвідомив собі, що скільки б я не кричав, ніхто мене не почує; коли я відчув, шкірою відчув, що сонце вже сідає, бо нічого — ні неба, ні тим паче сонця не видно; коли я подивився на малу дитину, що потарабанив із собою, признаюся одверто, жах мене обхопив.

Я став ламати собі голову—що робити й куди йти. Покищо я ламав голову в переносному значенні, але боявся, як би не довелося в буквальному. Пригадував усі подорожі, які я читав, усіх заблудших людей (здається я неправильно написав...), як вони находили дорогу. От, напр., мох. Чудова річ! На північній боці дерева мох, а на південній нема. Здається так, не переплутав.

Почав я придивлятися, але одразу наткнувся на декілька питань. Насамперед — що таке мох?

Оце собі хто-й-зна яке лушпиннячко якесь — то оце й єсть мох? Чи може це само собою, а мох само собою? Якщо це мох, то він же, бісів син, росте на всіх чотирьох сторонах світу—і од захід і од схід і по ньому ніяк до архікнязя не попадеш. А якщо не це мох, то ох! Де ж той мох?

Вам, читачу (чи — тобі, читачу) смішно, а мені не до сміху було, як я ото стояв, безпорадний інтелігент, серед, можна сказати, суворої стихії, а сонце сідає, а Ісуса Навіна, як кажуть, і зовсім не було. А жалы! Сказав би — стій, сонечко, і не движись, місяченьку — а вони б і стали. А решта плянет двигалися б собі далі, далі — нехай собі двигаются, мені що?

І на чорта я послухався отого чорта? А втім це почуття теж відоме всім тим, кого спокусила нечиста сила. Прогрішаться, а потім каються.

І знаєте, як я вийшов із того становища? Інтелект! Могутній людський інтелект!

Я нараз ізгадав, що до Перкалабу вливаються з гори потоки і що якби я натрапив хоч на один із них, то моє спасіння забезпечене в ударному порядку. І я почав іти так, щоб натрапити на потік. І—натрапив! І зійшов униз, на ту саму дорогу, якою я не хотів був іти. І дійшов до лісничівки уночі. І архікнязя ще не було. І лісничий мені сказав, похитуючи головою:

— Ну, щастя ваше, що ви схаменулися скоро. Бо ви там і тиждень могли би блудити.

Так от і я знаю, що таке є блуд... (прошу не розуміти мене криво).

ЧАРІВНА ПАЛИЦЯ

А то ще й таке було.

Я їхав із сестрою на прогульку в Чорногорі — хотів показати сестрі красу Гуцульщини. І провідник із нами був гуцул.

Їдемо на гуцульських конях. Це коні спокійні — я писати міг, їдучи верхи. Йде обережно. Де здається йому небезпечно, попробує ногою й тоді тільки стане. Поводів не потребує, бо їх не слухає, а йде, куди йому здається краще. Раз я хотів поставити на своєму й поїхати направо, коли кінь хотів наліво; я його тягну туди, а він сюди; я йому аж голову завертаю, а він назад. Я таки поставив на своєму, змусив його йти направо, але каявся потім. Бо кінь затаїв помсту і коли трапилось на дорозі два дерева — кінь пішов помежи них. Віддалення між деревами було рівно таке, щоб пройти коневі, а мої ноги мусіли вже продиратися. Порвав мені штани, поздирав шкіру на ногах.

Але загалом — велике задоволення їхати гуцульським конем на гору або з гори. Він сам вибирає дорогу, сам робить зігзаги і спустить вас із стрімкої гори так легко, що ви й не зчуєтеся. Я виїздив конем на Говерлю і з неї.

І от ми їдемо із сестрою. Виїхали на вбіччя якоїсь гори. Стежечка — тільки коневі ступити. Направо — гора, наліво — стрімкий скат. Сидіти на коні, високо, як на ешафоті. Стало страшно,

і сестра жалібним голосом почала просити («і
взмолилася сестра тихим голосом»)...

— Я краще пішки піду...

Як пішки, то й пішки. Гуцул наш давно вже
пішки йде, коня в поводу тримає. Зліз і я, пішов
уперед. Лівою рукою вів коня, а в правій була
в мене паличка, яку я десь підняв на дорозі.
Хвиськав нею в повітрі, тручав камінці у пропасть...

Отже так ми й ішли: я впереді з конем, за
мною сестра, ззаду гуцул з двома кінями.

Нараз передо мною бистрий зигзаг змії. Я не
роздивився, чи то нешкідливий вуж чи то хижа
гадюка; інстинктивно якимось, коли бачиш змію, хо-
четься її вдарити (се, мабуть, від того, що ми по-
збавилися через змію раю)... Так сталося й тут.
Не роздумуючи довго, я коцнув змію по голові
і якимось так зручно вийшло, що вона покрутилася-
покрутилася й своєму зміїному богу душу оддала.

Гуцул скрикнув. Я отямився. Певне, коли б він
був не так далеко, він не дав би мені вдарити змії. У
гуцулів зосталося священне почитання змії. Я йшов,
напр., раз Красноільським потоком із одним гуцулом.
Балакаємо щось. Нараз дорогу нам пересікає змія.
Знов рефлексивно хапаюся я за камінь, але гуцул-
схоплює мене за руку залізними кліщами.

— Ци вна тебе займає?

І довго я носив обручку на руці, знак гуцуль-
ського дружнього потиснення.

І тепер, коли гуцул-провідник скрикнув, я зро-
зумів цей крик. Я жміг убити Царицю-Змію, ту
саму, що на голові діямент носить. Єкби тот
діямент узев, то би вже ні нахти не тра, ні свічі —
нічю. Єсно було б у хакі, ек у ннину.

І коли ми, їдучи далі, зустрічали кого, наш гуцул
не проминав сказати:

— А цес пан галицу вбив! З одного маху!..

. Приїхали ми до лісу. Стали на спочинок. Хаща—непробитна!.. Каміння повалене в безладді, дерева поломані — таке шкрупіте, сказав би гуцул. Таке шпитке...

І треба ж такого випадку, що на камінь вилізла змія і знов я, мало здаючи собі справу, коцнув її тою ж паличкою по голові і знов удачно. Та ще взяв ту змію й повісив у розщепину стовбура поваленної смереки.

Ми з сестрою накинупіся на афини, яких тут була незлічима сила. Не потребував нахилитися, не потребував навіть переступати, а просто ліг і жери. Не наївся — повернився на другий бік і жери знов.

У тім заняттю й не помітили ми, що наш гуцул десь ішез. Ну, пішов, то й пішов — мало які можуть бути справи у гуцула в лісі...

Наїлися ми афин із сестрою, відпочиваємо, балакаємо щось. Коли дивлюся — суне група гуцулів до нас.

Картина така. Ми в дремучому лісі, де на півсотні верст не стрінеш живої душі; зброї жадної, я і дівчина, удвох. Що схотять, те і зроблять з нами ці люди.

І от — ні на одну секунду, ні на одну мить, і здалеку навіть не ворухнулася в нас така думка — до такої степені безпечно ми чули себе серед сих „диких“, „некультурних“ людей. У відлюдному лісі. Ось дивимося, як вони підходять збитою купою, і дивимося так спокійно, мов сиділи б у себе в хаті й дивилися у вікно, як там хтось іде вулицею.

— Слава Йсу!

— Навіки богу слава с'єтому та й вам! (це вже я так нагуцулився)...

Стоять газди, дивляться на нас, а ми на них. Я рішаю, що це почули просто від нашого про-

відника, що привіз якихось панів та й прийшли люди подивитися. У лісі ж скучно.

Але, мабуть, ні, бо самі старі газди, сивоголові діди, а це такий нарід, що не дуже любить виявляти свою цікавість і бігти хто й зна куди, аби тільки подивитися на якогось пана. Ні, тут щось не так.

Дивлюся—один гуцул, найповажніший, найстаріший, манить мене пальцем убік. Я відходжу. Він нахиляється до мого вуха й шепоче.

— Кіко?..

Я витріщаю очі. Він мене питає -- скільки. А чого скільки? Чи за віщо скільки? Не розумію. Я не торговець, нічого не продаю. Запит гуцула— скільки—мене дуже дивує.

— Чого скільки, гідочку?

Гуцул киває головою — мовляв, і пощо дурака валять? Ніби й не знаєш?

Але я таки на правду нічого не знаю й не розумію і цілком одверто висловлюю це гуцулові. На його обличчі трохи нетерпіння, а трохи й поваги—значить, чоловік хоче не продешевити, набиває ціну.

Але що є предметом нашого торгу, я так таки й не розумію, хоч убий.

— Але, гідочку солоденький, бог би вас укрит—шо ви в мене купуєте? Ибигме не знаю.

А для діда ясно, що я знаю, добре знаю й тільки граю комедію. І так ми перекоряємося, аж поки дідові не приходить до голови → а може ж і справді перед ним така наївна людина, що не розуміє багатства, яке посідає. І дід каже таємно й пошоптом:

— Палицу.

На моїм лиці щире здивовання.

— Палицу?? Йку палицу???

— А тоту, шо - сте дві галиці... (навіть не рішається сказати „убили“ і робить тільки жест).

— Тоту? Та я її кинув дес.

— Га?..

На обличчі діда перестрах, здивовання, розчарування і бажання вдарити в писок.

— То-сьте закинули? Де?

— А я знаю де? Кинув десь, хіба я знаю.

З повним одчаєм у голосі дід крикнув до своїх товаришів:

— Закинув дес!

З гурми почувся гомін неодобрення, здивовання й крики: де?

Гуцули питали мене, де я стояв, де я ходив, де я лежав і нишпорили там з найбільшою пильністю, показували мені сотню паличок, але я або всі їх міг признати за „тоту“, або жадної.

І до самого смерку ми лазили по траві — все шукали тої палички, але гляба була знайти в такому шкрепінні.

І коли газди забиралися вже пріч, розчаровані, навіть зобиджені на такого дурня, як я, то на самім відході я звернувся до діда:

— Але, на милість божу, скажіть мені, гідочку, шо то мала бути за палиця така?

І, змилоствляючися над моєю дитячою наївністю (прото — пан...), пояснив мені дід:

— Єк у водним дни хтос три галиці заб'єт і кожен раз з одного маху, так тов палицев мож градові хмари видвертати.

І пішли. А я зостався, як дурний Іван-царевич, у якого „по усам текло, а в рот не попало“. Таке, рахувати, багатство було у руках — і не вмів користати! Вже ж дві було убито, ще б третю коцнув — і міг би всю Гуцульщину в руках тримати. Дурень, дурень!.. Сказано — пан.

ПОТОМОК ДОВБУШІВ

Я таки давно чував про Гелету Йвана, Фудоро-
вого. Про його гедю цілі байки ходять.

— Такі то були гуцули колись. А тепер що? —
звичайно говорять, згадуючи Фудора покійного.

Найславнішим ділом Фудора була його боротьба
з дідичем. Пан „на Krzywogównie“ прибув до села
на патичку верхи — а дітям зумів лишити добрий
маєток. Скільки на те людської кривди зложи-
лося — один бог тільки знає. Ще й тепер не ми-
нули, а тоді в повнім цвіті тривали часи, що з
гуцулом можна було все, що захочеш, робити.
Наприклад, пущено було в нарід гадку, що єк
прийдут анджіміри та мут питати си, де твій
грунт, абес не казав на себе багато, бо за 15 літ
такого податку напрече си, що в тебе й волося
на голові не вістане то-то все поплатити.

І skutкувало! Та ще як! Власної, своєї власної
землі зрікався гуцул зі страху перед будучим по-
датком. Уживав з діда-прадіда ґрунту, уже мір-
кував, як синам розділить — а приходять інже-
нери, питають, чия земля.

— А божа, прошу панцкої ласки... божа ади...

— А чиї ж то корови на ній пасуться? Божі?

— Та мої. То ади хлопчішя... Йва!.. А ци
чуєш! Біжи, завертай корови! Та борзо!

— То, кажеш, не твій ґрунт?

— Та ніби... Вважаєте...

А тут обзивається присутній пан:

— То мій, прошу пана інженера. Прошу записати на моє ім'я.

І записувалося.

Або зарінки різні, хаші, каменисті царинки. Гуцул каже — „а пошо міні отого шкрепітя“? А пан, — „прошу записати на мене“, але очевидно яко неужиток, тобто без оподаткування. І записувалося. А відтак вилазило шило з мішка: треба гуцулові до ліса — невільно, бо через панський ґрунт везтися. Заплати. Треба до ріки — заплати. Треба шутру на дорогу — платять панові за те, що з ріки наберуть дрібного каміння.

І таких способів без кінця. А як їх не ставало чи була лінь винаходити, робилося в найпростіший спосіб: попросту приходив пан з інженерами та жандармами на гуцульський ґрунт, казав собі відмірювати „свій кавалок“, починав його уживати — та й по всій параді. Йди шукай собі з паном правди.

У такий же спосіб хотів був пан зробити й з Фудором. Так само прийшов із жандармами, з цілою асистенцією, але мало бракувало, щоб навіки не лишився на тім ґрунті, бо Фудорина вихопив кіл із вориння і якби не гурма жандармів — пішов би пан із сього світа у маху.

За сую річ посадили Фудора на два роки до кози, а пан скористав з неприсутности й забрав мало не весь ґрунт Фудорів. Та не багато це йому помогло. Бо скоро лиш випустили Фудора і прийшов він ід хаті, то сказав ще чи не сказав жінці добридень, а борше кріс на плечі та й до панського двора. Прибіг, розбив вікно, наставив стрільбу, кричить:

— Ага, твою псом маму! Гадав-ес, що йк я відсидів два роки, то вже? А маю зогнити у крестинари, а ти вже панувати не будеш!

Скочив пан з-за бюрка.

— Бійся бога, Фудоре, не стріляй! Що хочеш зроблю! Невже нам не можна у згоді жити?

І жили відтоді в згоді, бо Фудор відібрав у пана не лиш свій ґрунт, а ще й полонину якусь — каже, що то його. А відтак ще й насміхається з пана.

— А видиш, пане! Коби нас було таких з десять у селі, йк я, то би не панував ти в Криворивні.

Отакий то був старий Гелета. І син потроху вдався в нього. Потроху, не цілком. Умови життя міняються, все менше й менше зостається простору для вибухів Фудорової форми натур. Інші часи.

Живе Іван глибоко в Бережниці, на село зіходить рідко — і це теж кладе печать на чоловіка. Високий, сухорлявий, костисте лице, а таке типово, характерне. Я як побачив його вперше, так зрадив невимовно. Бо саме в той час возився з гуцульським театром: пописав п'єси з гуцульського життя й виставляв їх силами самих селян. І була в тих п'єсах одна — „Довбуш“. А Довбуш — це герой Гуцульщини, поетично оспівана особа, отже й підходити до неї треба було з пієтизмом. І ніяк я не знаходив актора на ролі Довбуша, щоб відповідав і всім моїм і всім народнім вимогам. Герой же — а хіба легко заграти героя?

І от коли я побачив уперше Івана — сказав собі в серці в своїм: ось він, Довбуш! Ось той, що мався мені ночами, що по ньому тоскувала моя режисерсько-авторська душа!..

Високий, мов із заліза викуваний. Говорить, як сокирою рубає. Тисяча рухів, котрих жаден артист

не вигадас. На сцені буде поводитися, як у себе на Бережниці.

Я переказав Іванові через людей, що от так і так, отаке й таке діло — чи не хотів би він на Довбуша. Але не міг догадатися, чи піде чи не піде. Має чоловік господарство, службу яку-неяку (побережник він)—чи схоче кидати ради невідомих акторських заробітків?

І вже так, роздумавшись, майже зрезигнував, дав собі спокій з Гелетою, шукав іншого, як нараз одної днини десь так перед вечором — з'являється Гелета.

Я зрадів невимовно. Очевидно клюнуло, але наскільки — не знаю. Чи з гачком зовсім, чи тільки так, бо гуцул характерний. Дивлюсь — удає, що ніби не до мене прийшов, а до господаря. Се вже добрий знак. Кричить надворі могутнім голосом.

— А де ж Петро?

Явдоха, дівчинка-служниця, пищить щось у відповідь. І знов чути могутній голос:

— Маєш! А розумнішого нікого нема в хаті?

Виходжу на подвір'я.

— Слава Йсу!

— Навіки богу слава. Що скажете, газдо?

— Та нічю. Прийшов-сми до Петра, а Петра десь ухопило.

— Відей в крамниці.

— Нема. Я був там.

— Но то може на тім боці, за ріков. Маржина шос у него хорує, відев ід маржині пишов.

— Нема шо. Треба зачекати.

— То чекайте здорові, а я йду от зі своєв гітов на прохід троха...

(Бо ми теж не в тім'я биті)...

— Ну, то й я з вами.

Гуцул на прохід! Як вам це подобається? Але хай буде.

Пішли ми. Я рішаю зірвати інкогніто й питаюся:

— А чи тому правда, що ви Довбушів потомок?

Лице Гелети розпливається в широку усмішку.

— А ви мене пизнаєте?

— А чьому ні?

— Ає, ає. Рихтик, з Довбуша я йду. І на лице я подібний до него. Сами можете си переконати, бо у Косові є витиграфія з Довбуша, у ратушу висить.

Косів є найстарше місто в поняттю гуцула, а Довбуш — герой Гуцульщини. Отже цілком ясно, що портрет Довбуша мусить бути у Косові. Та обставина, що під часи Довбуша ще не було „витиграфії“ не тільки на Гуцульщині, а й взагалі — нічого гуцула не обходить, для нього ясно одно: столиця без „витиграфії“ з Довбуша бути не може.

Ми йдемо. Згори видно оседки Потеків і Готичів. У Івана вже готове оповідання про ці дві сім'ї у зв'язку з Довбушем. Оповідає, як чимось прогнівили Потек і Готич Довбуша.

— А сигіли вни тогди не тут, а Готич Микулай був у Багнах, де Чьорний Потік д'горі. І Гелетюк Микета з Єворова сидів там, що си зве Гелетина Багонка. Бережница їх перекела. І Потек Лука.

— А Довбуш у Кидроватім зимував. Надходить великдень.

— „Йгім, хлопці, кає Довбуш, аби таку красну днину по крескенцкому опровадити. Йгім на Шийку“.

— Пішли. Приходє. Зайшов Довбуш поза тиллю. А Потек із Готичем так си сварут, так си псякуют! А Довбуш кає:

— „Чюєте, хлопці? На таку красну днину і так си бештают погано сусіди. Не маємо шо із ними с'єченє їсти“.

— І зняв бордюг і розшпінькав.

Іван говорив урочисто, твердо відрубуючи слова. А ці слова то він вимовив неначе цитату з біблії: „і став господь, простяг руку і поблагословив...“

— І викег із бордюга тогидного року с'ечене, й дав хлопцям. І хлопці їли. А витак каже:

— „Приведіт мені Потєка Луку й Готича Микулая“.

— Пишли хлопці. Приходе. Повістуют.

— „Лука Потек укік, а Готич пишов до церкви, поніс с'ечене“.

— „То ти, Йване (це до Йвана Садагурського, брата свого), йди йми Потєка, а ми, хлопці, йгім на горбик, де має Готич в'ходити“.

— Пишли. Сиге. Коли йде Готич із сином. Добуш го перестрів. „Ано веди д'хаті“. Готич повів.

— „Шо є синове в хаті“?

— „Полибе з капустов“...

— „Вімечі гет. Тєлє вібери, образи божі, стів. Решта так най си лишит“.

— Віметав то-то Готич. Добуш замок хату, пидопер двері на шторц, а хлопці вже скрисали вогню — палити. Лиш Добуш повів руков — не тра.

— Узєв Готича із собов, вийшли у двір до Харинихи. І Потєка Йван Садагурський відпровадив межи ні — зловив на Зарічу.

— Сидів Добуш у Харинихи у дворі, замало харчював, дуже був маркотен. А Потек вімахав си та й утікав ізнова. Узєв си на верьх, шо Дугоня си називат.

— А був у Добушя хлопець іден Павло Джемєга, легінь Добушів. Та ек си поніс за тим Потєком та й подогонив у Дубниках, там, де дорога Добушева.

— Єка Добушева дорога?— питаю.

— А що Добуш робив. Казав — буде вам цеса дорога у пригоді. Та таки на його й вийшло. Тепер знесло гет цілком тоту возову дорогу, що йшла Бережницьев, та й де люде ходє? Добушевов дорогов. О, тот знав!

— Та йк подогонив Луку Джемега, а Лука шос боронив си ци ек, а Павло си взлостив та й скев Луку. Сам вернув, але нічьо Добушеві не говорив — казав, шо не миг подогонити.

— А Добуш сидит, дуже змаркотував. І дослухав си блеїня за ріков. Питаєт ци Харинихи:

— „Шо то блеїт за ріков?“

— А Хариниха:

— „Вісімнадцетеро гїтей, шо-єс по̀сиротив нині“.

— Закликав Добуш Джемегу.

— „Непевне-єс міні, Павле, повів. Але з тобою буде рахунок потім, а тепер піди у ту кечерку, що верх Грицака, озми дванацїт пригїрш червоных та й виднеси тїй одові на тоті діти“.

— А сам причек Добуш на свій сірак на лікоть, а витак шос узєв із сардака.

— „Шо то за гоздуля?“ — питат си.

А Хариниха:

— „То є воша“.

— „Єк то може бути? У мене того не може бути, бо я маю масть таку. А ек си изнайшло, то ретенно шос зи мнов буде. Не нині, то завтра.“

— Приходе дванацїт синів Готичєвих. Єли просити.

— „Олексо! Спустїт нам тата“.

— „Добре, спущю. Лиш вінесїт міні 12 кресаний сороківцїв“.

— А йому тих сороківцїв так треба. От — аби на показ показати.

— Принесли сини дванацїт кресаний сороківцїв, пустив Готичя Добуш. „Але однаково, каже, з сеї

Шийки маєш си забрати“. Та й по цес день Готичі не сигє у Шийці.

Оповів—мов апостола в церкві прочитав. З любов'ю говорять гуцули про свого Добуша, але такого оповідання я ще не чув. Сюжету ніби й нема—а слухав би й день і ніч. Взагалі оповідає про події XVIII віку, наче б вони відбулись учора. Всіх легінів Добушевих називає по імени, вказує село, звідки вони були родом.

— Игнат Мечевний, а ци Мечевник із Москалівки родом. Иван та Максим, брати, 15 рик з Добушем хожували. Тот Максим по дві дулниці межи пальці міг імити, помер у Стозі. Дзовздзур Юрій, шо пшов до Венгершіни...

Оповідає яку дрібничку про Добуша, але вкладає туди стільки любови, що та дрібничка стає поезією. От оповідає, напр., як ішов Добуш із легінями з Марківки у Химченський ліс. А діло було на спаса.

— Див'ют ци: ксьондз їхає. Сперли 'го.

— „А де-сте їхаєте, егомостику?..“

— А ксьондз си злек...

— „На видпуст, проше пана юнація... Може-бесте й ви були ласкаві зи мнов“...

— То вин так зо страхий...

— Добуш си всмієв.“ •

— „Та бих пишов, лиш шо я не підголений. Єк-бесте підголили, то-м бих пишов“.

Це тут особлива гра слів. Це Добуш міг „підголити“ ксьондза, забравши у нього все.

— А ксьондз, ци таки з опуду, а ци дурненький екий був.

— „Та я бих, кає, підголив, лиш брича не маю, вдома си лишив“.

— Хлопці сміют ци...

— А Олекса:

— „А я пішлю кого д'ваші іності, най даст брича. Василько! Ано скоч! Маєте ото травник — по тому травникови й даст“.

І далі йде гумористична картина, як серед лісу ксьондз голить отамана опришків. А за те Добуш дав попові „петнаціт червоних по педесекь банок у кождім“.

І такий Добуш усюди. Щедрий і добрий для одних і лихий месник для других.

— Був собі дес у Біліню за Сиготом пан — на-світі силний, на-світі багатий. А мав на паляці у себе черівницю, шо всіх заморьхувала і всігди тому панови всьо сказала, шо му треба було.

— Тримав тот пан у себе дванаціт рабівників — розбій му зношували. Та кільки то йшло чесу, не знаю, лиш шос му си не сподобало, тому панові, шо вже вин не спожедав того рахунку та велів поробити дванаціт скриний та тих рабівників поховати у тоті скрині. А був став великий у того пана і дваціт потоків з того ставу йшло. Изробив пан бай великий, а рабівників ек замок у тоті скрині, то пускав потоками та й гостий кликав си дивити на то-то. А того й не зуміг спостеречі, шо там одна скриня порожна. Бо оден рабівник екос вімкнув си звідти, перебрав си у мундур та й ходит на баї помеже гістьми.

— А черівниця тотя:

— „Чужий ходит помежи твоїми гістьми“.

Пан каже:

— „Не може того бути. Але прото будемо шукати“.

— Та лиш казав ворота замкнути, а тот легінь покемив, забрав си полегоньки, пішов Добушя шукати.

— Дес му вповіли, шо Добуш у Криворивні, у Змагарні. Приходить туда легінь — так і так каже Добушеві, такий і такий у нас є пан.

- „Добре—каже Добуш—я туду пиду“.
- Ей, не дістанете си, пане ваташку.
- „А я безпечю, що си дістану!“
- Узев на перший раз, на першій пунті двацят і штири легіні, пишов.
- А чєрівница тоту почірувала шос там своє й каже панові:
- „Йде до тебе, пане, Добуш із ротов. Але не бій си—вин поверне назад“.
- Так си й стало. Бо дес уже так під границев того пана шос си замовили легіні та й ударив оден другого. А Добуш цесе покмітив та й каже:
- „На цим неможливо бути, аби у мене в ровті оден одного бив. На місце! Звідки поступає, звідти знов іти мушу.“
- Пішли назад, до Криворивні.
- Зібрав у другім пунті Добуш 44 легіні, пишов знова. А чарівница знов поворожила і каже панові:
- „Іде ід тобі Добуш. І вже наступили на твій лан. Ідуть кріз жита“.
- А вно так і було. Так ік ступили на панцький лан, а хлопці поголодніли.
- Оден узев колос, изсукав, здув і зжував дзерно. А Добуш тоту покмітив.
- „Хлопці! А що жвачіте?“
- „Та то я смотрю, пане ватажку, ци досигле жито“.
- „Е, знаю я тепер диське, шо будемо зле гостити. Вертаймо назад. Бо я йду по панове жите, але однаково його хліба не маю кивати“.
- Пішли назад. Збив Добуш тепер собі банду 64 мужя: і з Єсєнова зібрав, і з Криворивні зібрав, і з Жебього. І уробив своїми руками палєнички з глини і кождому легіневи поклав на голову.
- Ідуть. Переминув границу панову.

— „Ой зле, пане! — ворожка кричить. — Іде Добуш попід землев!“

— А то, вважаєте, її так глина збаламутила.

— Шо тут дієти панови? Обложив васько дубелтово; велів закласти деревом брами.

— „Ой гвавту, — ворожка кричить, — Добуш уже коло брам! Попід землев йдет!.. Пусто мені балакати!!!“

— А Добуш напавду вже коло брам.

— „Ано, легінці, котрий розімкни браму!“

— Не може жяден.

— „Я би розимок, — каже Добуш, — лиш ми си не хоче. Най виджу вашу прахтику“.

— Хлопці си здогадали, узели дуба великого, поставили на колеси — бо то вішутровували дорогу, то всзи були. Прикували та йк нагріли у ту браму — гет вісадили.

— „Іду я наперед“, каже Добуш.

— „Йой пане, пане! — кричить черівница. — Добушек у двору!“

— А пан тот нич си ни боїт: має надіжку на силу на свою й на пса. Бо у того пана був пес, що ні жедна людина не могла д'нему приступити. Пан обідає, а тот пес спередь столу. А Добуш приходить. А пан ніби то не знає, кричить:

— „А хто то, ... псом його маму, прийшов?“

— А Добуш чинит:

— „Проглень свої очі, паночьку! Се я, Добуш“.

— Дивит си пан, шо Добуш ні фузії не має, нічо, так, з голими руками йдет.

— „А ци ти б'еш, ци ти стрілееш?“

— „У мене й столец за топорец, — кає Добуш, та йк лапнув уперід того пса, у вітру псом хитнув, перервав си пес надвоє.“

— А пан тогди на Добушя. Нахитав три рази — пизнав Добушеву силу!.. Тогди він на штудерації.

Причек на коліно, а Добуш собі на коліно, бо того кешко було змудрувати. Та зложив тогди пана файно й іскев.

— А витак сіли на коней, пігнали. Женут, женут. Єла си вже ннина прохапувати. Дивит ци Добуш:

— „Де ми є? Ми є на місци“.

— Пережегнав си Добуш, каже Джемезі:

— „То нас черівница тота обплутує. Скочни назад, черівницю изітни, а прежу, що вна мотат, розмотай назад“.

— Та лиш тогди пишли з упокоєм.

І про останні хвилини діяльності опришків, уже без Добуша, оповідав мені Гелета. Як опришки зійшлися у Перехреснім у одного газди, різали там цапів, баранів, юшки варили.

— А в того газди був слуга Льонта Зведюх. Та хтів си прислужити панам та й побіх донести.

— А хлопці порозходили си по селах, екі кемували, що ніхто про них не знав. Галамасы пишов, Слусарик Приць з-пид Мізина.

— А тут комісія велика, списуют села, кіко маєш лумера — перепис на люде йдет. А Льонта усіх пизнавав та й їх брали. Приць зав'езав вівцу навхрест та став аж у Салущині.

— Але оннаково й Льонта не погостив добре, знайшли го хлопці — бавив си із манджьохами аж у Чернівцях. Та забрали го хлопці та привели на верьх, зібгали два буки та одну ногу до одного бука прив'езали, а другу до другого та й пустили.

Отаку ще древлянську кару оповів мені Гелета. Що ж... однакові люди, лісові.

Але оповідання оповіданнями, а я таки навертаю до свого — чи згоден Іван узяти на себе ролю Добуша в мсїй п'есі.

На превелику мою радість — згоден!

Проби у нас відбувалися в Краснолі, йдемо ми туди. Іван неграмотний, але серед моїх акторів багато є таких, вони виучують ролі з голосу.

Іван на пробах, як колись говорили — „адін васторг“. Репліки, які йому подаю, вимовляє так, що в мені аж дух радується. Та до кожної з них іще дасть щось своє, щиро гуцульське, забористе — ну просто я на сьомому небі.

І так ішло щось із тиждень чи півтора. Коли нараз Гелета заявляє мені, що він більше не хоче, що він іде домів.

Мов обухом мене вдарило.

— Та чіму, Іване? Шо вам за недогода?

Починаю йому розписувати, як то буде гарно, коли ми поїдемо по всіх містах, побачимо світу, як будуть нас приймати, скільки грошей він буде діставати.

— Єк вам мало, то можна бирше.

Ні. Як затявся Іван — піду та й піду.

— Та скажіт хуч, чіму? Най знаю.

Іван відповідає загадковою фразою:

— Поражав-сми си з людьми та й люде так говіркували, шо тепер лісів мало, паничів багато...

Та з тим і пішов. Нічим я не міг його вдержати. А я зосгався ні в сих ні в тих, не розуміючи, який зв'язок mezi моєю п'есою й тим, що на Гуцульщині лісів стало мало, а паничів (поліції) багато.

Та вже потім мені розказали.

Гелета думав, що я збираю розбійничу банду і мені не стає тільки провідника, Добушя. І от він там у себе на Бережниці довго думав, коли почув мою пропозицію; нарешті рішив піти й ото прийшов. Всі оті репетиції, репліки — все те вважав маскуванням дійсної цілі (не можна ж справді серед села збирати одкрито розбійничу шайку).

Але коли порадився із старшими людьми, вони йому сказали, що часи тепер не ті, ліси повирубувані, ховатись ніде, що село повне жандармів—взагалі діло небезпечне. А що я і мої хлопці, то люди молоді, не розуміють, над якою пропастью танцюють — ну і нехай собі.

Гелета те все зважив — і зрікся.

Це було на початку ХХ століття в 1911 році в селі Красноїля.

ЗА ЮРІШТАНОМ

Юріштан! Юришко!.. Важкими письменами вписане це ім'я в історію Гуцульщини.

А так! Це був достойний помічник свого начальника, мандатора Гердлічки. І що тільки вони виробляли, оці люди, над гуцулами!.. Ще й тепер ви можете почути закляття:

— А богдай би те Гердліччина неволя вкела!..

Так скаже гуцул у хвилину озлоблення, бо гіршого нічого над це побажання не має в своєму лексиконі.

„Гердліччина неволя“ і Юришкове „остатне вогниво“ — от дві пам'ятки по тих двох великих на Гуцульщині особах.

„Остатне вогниво“ Юріштан робив так. Закладав людині обидві руки за пазуху, зв'язував там; потім просовував під руки палицю, а через неї перекидав обидві ноги. Людина ставала цілком безпомічною, „от'їк кочілце“ — можна було котити, як кулю.

А на додаток до всього Юріштан натягав іще такому арештантові на голову рукав свити і так кидав до льоху. І томив у той спосіб людей цілими тижнями — так оповідають гуцули.

Як це зрозуміти?

Робилося це під претекстом знищення бандитизму — „опришківства“, але... Але в Юріштана виросла прекрасна хата, коло хати були сади, що

Таких мало було на Гуцульщині, і навіть — „стави, як кажуть гуцули. Се було вже правдиве диво, бо такого справді ні в кого не було на Гуцульщині.

Юріштан.. Юришко...

Грізне ім'я і відоме в усіх горах. Новіша генерація, правда, менше про нього знає, алеж бо так усі новіші генерації в усім світі. А вже старші—ой-ой як пам'ятають.

Але пам'ятають по-різному. Вслухайтесь, як говорить селянин із Голів, із свого вільнолюбивого, закиненого в глибоку щілину межі горами села. В устах селянина з Голів предстане перед вами Юришко як лютий звір, представник дикої влади, що була скоріше улегалізованим самовіллям. Гуцул із Голів розкаже вам про страшні катування, що їх вимишляв Юріштан, про несправедливості, надужиття, про „остатне вогниво“, про бій немилосердний — і перед вами стане постать дикої людини в дикій країні, де нема границь самоволі й хапливості; постать раба, вознесеного над рабами, може навіть хорої психічно людини.

Але не забуваймо, що таке й Голови. Це забите в гори село, мало приступне навіть тепер. Навіть тепер „возова дорога“, якою можна їхати, йде тільки до кінця Красноїлі. Тут досить стрімка скеля і по ній правильним зигзагом старинний кінний тракт, шириною рівно стільки, щоби два коні могли розминутися. Він в ужиттю й тепер, бо хоч за потоком і є якась ніби „дорога“, але нею їздити не можна та ніхто й не їздить, бо за потоком і воза ні в кого з гуцулів нема. Зрештою, ця „дорога“ йде тільки до воріт школи (про яку завідувач її каже, що він є головою „найвищої школи в усій Австрії“). А щоб уявити собі хоч трошки, що то за дорога, то варт пригадати спірку

завідувача школою з попом красноїльським, москвофілом. Піп подав скаргу на вчителя, що він не ходить з учнями до церкви. А вчитель у своїй відповіді послався тільки на дорогу, якою треба, аби дійти до церкви, „шіснадцять разів переходити через воду“, а містків жадних нема.

Отже не диво, що в такому селі й поняття про державний лад і його агентів мусить носити на собі печать своєрідности.

І вже селянин з Устерік говорить про Юрашя трошки май інакше. Правда, і в цьому оповіданні не все лагідно й благородно, і тут випирають десь гострі боки Юришкового характеру, але все ж насамперед тут Юріштан — носитель порядку, невтомимий переслідувач опришківства.

І от мені цікаво звести то все до купи й поспробувати системи синтези.

* * *

Два дні свят. В уяві малюються громадки гуцулів десь під темними тінями груш, барвні плями хусток, запасок на сліпучо-яскравих царинках, поважні „бесідування“ свобідних людей. Днина вільна, не треба нікуди їхати, нічого рубати, нести, тягти; охітніше тоді говориться з захожим чоловіком та й настрій цілком інший, святочний, щиріший.

Хочу піти на властивий терен діяльності Юріштана, славного ватажка пушкарів — на Устеріки й Стебни. В Устеріках жив знаменитий мандатор Гердлічка. Ще й досі стоїть той будинок, де він жив, звідкіля розходилися по всій Гуцульщині страшні прикази. Той „катуш“, у котрім перемучилося стільки людей, згорів, тепер на тім місці барабулі ростуть. А цікаво було би глянути на ті загратовані вікна, на ті стіни, що чули в собі стільки стогонів і безумних криків, плямилися кров'ю, не раз дрижали від тяжкого плачу безневинно катованих людей, що попадали в той тричі славний, „катуш“. Уже давно минули ті криваві часи, вже може нікого в живих не зосталося з тих людей, що були мучені в тім будинку, а пам'ять о людських безневинних терпіннях усе ще жива все ще бурить кров гуцула при однім спомині.

— А най би й місце того кріз землю си провалило, кільки то там людей си намучило! — скаже

вам кожний, і очі блиснуть, а рука мимоволі дужче стискає топірець.

А в Стебнах жив сам Юріштан. Гей, велика то була людина на Гуцульщині. Ще живе й довго ще житиме серед народу пам'ять о нім. Я чув, що в Стебнах позістали ще його хати, живий навіть один із синів його, любимець Іван — і от хотілося побувати там, на власні очі все побачити, поговорити з тамошніми людьми. Тут іще живі традиції опришківства, тут іще кожний старший чоловік пам'ятає часи, „коли то ще не було «панничів», коли все було май інакше“.

Днина файна, Черемош аж срібноблакитний і тихий якийсь — мов теж святкує. На Вігоді перевозить мене дарабчиною дідок: міст зірвало ще тогід, дід заробляє тепер перевозом. Утішний такий дідок — усе хоче бути жартівливим, але щось не йде то йому так злегка, як іншому; наверхчує він себе.

— Кудя хочете йти, пане?

— На Вскеріки.

— Та не йдете дорогов?

— А не йду. Бо дорогов сми ходив пару разів, а цим боком ще ні. Та же царинками мож перейти?

— А чьому ні? Ей-ей-ей! Гівко! — кричить нараз до якоїсь дівчини, що йде берегом. — Єк у вас до шлюбу йдуть? Ци так ек у нас? Бо в нас поперед..., а витак до шлюбу йдут! — і сам перший сміється з власного жарту.

От я й на тім боці. Кілька хат є коло Вігоди. Сидять люди. Чоловіки, молодиці. Загадую — як що тут зараз, на першім же кроці щось довідаюся цікавого, то ціле полювання буде удачне. Ловецький забобон.

Підходжу. Вітаємося. Починається розмова про вереме, про сина, про те, про се. Відтак переходжу

до „наводящих питань“ — от звичайні ловецькі способи. Як то кажуть: на все треба спосіб мати...

Репліки маю звичайні, пересічні: оповідають те, що кожний, а таки кожний гуцул зуміє оповісти. Все з третіх уст, все загальновідоме. Нема нікого старшого віком, очевидця.

Але от з другої громадки підходить гуцул. Цей уже знає шось більше. Оповів з уст якогось знайомого пушкаря епізод з ліквідації пушкарства.

— Єк то відберали стрівби та гет цалком усе у людей, так оден газда з Красноїли мав стрівбу дуже красну та й не хтів ю видавати. Та шукав і Юріштан, шукали усі та й ни можут ізнайти. А я собі покємував тогди та й кажу: — „чькай, я вже знаю“. Та й пишов ид тому газди.

— Пшов сми, а то далеко та й я шос изголоднів. Приходжу д'хаті, прошу води. А то йкби й молока дали, то би си не відрік.

— Віносит Гівчинише води, але такої охабленої, шо фе було й пити. А я кажу: „ а ци-бес ни дала молока? — А вна каже, шо немає молока. А я тогди: — а ци знаєш, хто я такий?

— Йк я сказав то-то слово — спуджели си усі газди, а я лиш пишов до комори, перемішев гет цалком усьо молоко, а витак-сми пишов обзерати хату доокола. Ага, кажу! То вже знаю, де стрівба. Ану ко дайте мені столец, я суда лізу.

— Та йк сми наметав, браччіку, тих стрівбив — повну тайстру. А тогди до газди, та дав му калуш усуда, попід груде та й пигнав до Стебних до Юришка. Та кіко йшов — все карав: шо ступ'ю — та пласом, шо ступ'ю — та пласом.

Громадка слухачів похитує лиш головами. Се нове покоління; його уже б'ють векселями, ліцитаціями, а пласом уже не б'ють.

— Та єк же тот газда миг відержети?

— Відев уже так бив, аби відержев.

Сумно-типове оповідання, якщо вірне. Є в слов'янським щепі якийсь наклін до безладдя; яскраво виступає він у гуцулі. Безладдя — чи то в симпатії, чи то в жорстокості, чи будь-де. Ну, от сей пушкар. Прийшов відбирати стрільбу у свого брата-гуцула, робити йому кривду. Але пощо ж було перевертати молоко? Пощо було потім катувати чоловіка? Для якої потреби? Сказати б від уродженої жорстокості — так її ніби не має наш нарід. Безладдя, от безладдя, Гадає, як поліція, то мусить бути і катом.

І йду я царинками, гуцульськими царинками, світлосяйними, повними невимовного чару. То там, то там поперепліталося ворине оригінальними голубими зигзагами. Цвітів — море! Тонеш у цвітах, у медових їх запахах, губишся серед колосів — гір, що наокола. Груді розпирає від сього всецілющого повітря, від блакитних рефлексів на всім, від зелені, що дише, що кричить звідусюда. Не знаю, чи йдеться ще де так добре, як гуцульськими царинками.

От Устеріки. Місточок якийсь, а на місточку старенький гуцул. Підйду просто до сього гуцула от так собі, відразу, серед дороги — а може що зловлю!

Вітаємося, говоримо о посторонніх речах; позіхаючи, показую на Гердліччин будинок і говорю щось дотичне. Поволі-поволі розмова приходить власне на бажаний ґрунт. Оповідає мені дідок про Гердлічку, якого сам ще пам'ятає добре.

— Велику силу мав, велику: кого хотів, того від синтерунку брав. Ни так шоби просив ци ек, а лиш брав отак за руку та й: „Ано! Йди д'хати“... А ек му хто с комісії шо сказав, то вин на то-то: „А з ким я буду гир боронив?“

Оповідав далі, які катуші побудував Гердлічка, як карали людей у тих катушах.

— Та шо в катушах? Єк хто лиш попри іде, то ци дивис си на него ци не — оннаково біда тобі буде, єк пушкарі око на тебе мають. Єк іде чоловік і не дивит си, то зара' кричут пушкарі: „Мой! Ану-ко йди суда. Шо ти так земню риєш очима? Може у тебе сумліне нечисте. А подиви си! То твій тато й мама твоя“ — і б'ют. А єк дивит ци чоловік на катуш — знова недогода: „Шо ти—за співником шукаєш? Може там твій товариш сидит?“ — і знова б'ют. А то дорога ни суда була, лиш висше, отам, попод мур та де сутки вулицев.

Де була дорога колись, там тепер величезні сосни, а за ними — сад перед Гердліччиним будинком. Домочок білесенький — колір невинности — а скільки то сліз пролилося коло сих білесеньких мурів.

Дідок попався словоохотний і оповідає сам, без усяких наводящих питань. Оповідает про Гердлічиху, як то вона сиділа на ганку і приймала поклони від усіх прохожих. А як хто не поклонився — зараз кричала на пушкарів, ті вибігали й били ні в чім неповинного чоловіка.

І це ж все було так недавно: всього якихось піввіка тому назад. Австрія тоді вже була конституційною державою і десь там засідав парламентар...

— Де ж подівся той Гердлічка?

— А дес у Кутах ци де помер. Эк скасували мандаторію та настали суди, то Гердлічка пишов на пенцію. Та шо дуже затоскував, то шос скоро помер. А Гердлічиха таки тут померла. Бідна була дуже.

Так скінчилася могутність. Десь тиняючися по судових закутках, помер всесильний Гердлічка,

а його жінка, що за невідданий поклін веліла бити кого вздріла,— годувалася під кінець життя жебраним хлібом.

Питаюся—коли ж було ліпше: чи давніше, чи тепер. І на превелике здивовання, отримую відповідь, що давніше було ліпше.

— Але чому?

— Порєдок був. Не міг будь-хто пискувати ци там шо. Зараз Гердлічка кличе до двора, всип'ють бобу доброго—та й іди. Челіди також не спускав. Єк котра езиката—ано! Проскегнули, всипали дваціт і петь або й усі педесець—та й носи на здоров'є. А тепер шо? Суди та пересуди та доводи великі. Давніше май доводив великих не було.

Простіші порядки, як бачу, більше трапляли до переконання простій душі гуцула. Були відповіднішими, ніж сучасні.

— Ає, ає! Поки був Гердлічка, поти й гаразд був. Бо тогди не треба було ні адукатів тих, ні стампів, а ек шос собі зайшов газда з газдов, то йдут до мандатора—так і так, пане. А вин зара': „Васи, Петро ци хто там з пушкарів! Ану“! Та зараз на столец та й тому десіть буків і тому десіть буків. Та вже й помирив. А тепер шо? Єк жинка тежка, то не маєш права свої жинки ударити. Таки рахуйте—свої! Бо кажут, що може скинути. А чому тогди не скидали?

І оповів один цікавий Гердліччин винахід.

— Там на горі було таке корито уроблене. Йк котра тежка челідь, то лягає черевом у корито, так її й б'ют. То череву нічьо си не стане, а „тота пані“ відповідає, ає. Та й другій так само, ніби жинці, ек си посварут ци ек. Та ек повстают, то лиш с... в жменю та й тіка-ают! Ає, то так було.

Очевидно, у мого співбесідника не зовсім щасливе було подружнє життя. З дійсним жалем оповідав о суді над жінками. З жалем, що така благодать минулася.

— О, Гердлічка нікому не дарував. Нікому! Єк пушкар шос наброїв — однаково. Зара дваціт і петь буків за малу провину, а за биршу бирше. Бо єк ти пушкар, то маєш бути пушкар.

Я просив оповісти дещо про самих пушкарів. І ця інституція також залишила в дідовій пам'яті добрі спомини — було що послухати.

— Е... Пушкарі єк віходили фасувати гроші до Коломиї, то єк жовніри. Вбрані файно, штудерно. Єк мав сардак чорний, то тогди мав мати гачі червоні, а йк мав сардак червоний, то тогди мав мати гачі чорні — то така була установа. А порошниці бувало й по шисть, та й то не так собі си вберало, а зрехтуєт на столі, а витак на себе — аби одно за одно не заходило. А на лівім плечю пушка, а кресаня з блехов — от ік регімент пушкарский.

Аж оживився дідок! Мабуть близький був до пушкарства, коли залишив у своїй душі такі любі спомини про тих минулих владик Гуцульщини.

Я перевів розмову на найцікавішу для мене постать — на Юріштана. Про цього отамана дідок висловлявся попросту пієтично.

— Ей, де! То такий був чоловік, шо біда го знає, єк вин то-то все визнавав. Лиш у кого шо пропало ци вкрали ци так єк — іди до Юріштана, а вин тобі вже ретенно искаже, де лежить, у котрім місці — все. Єкос у (тут дідок назвав ім'я якогось газди) пропала корова. Пришов до Гердлічки, плаче. Вислухав го Гердлічка, посилає по мене, бо наша хата недалеко будинку була. Приходжу я.

— „А нуко — скоч до Юрія!“

— Я побіг. Є вдома. Віслухав гет всьо, файно, а витак — лиш от не пам'ятаю, ци праву ци ліву руку отак - о поцулував та й каже: „Вже знаю“!

— Приходить до Гердлічки, каже газді: „Та чьо плачеш, чоловіче? Твоя корова недалеко від тебе — лиш уже в полибічку. Іди ти, каже, туд а й туд а, а там є дві дільниці, зіходет ци докупи, а трета так фист покегла униз. Там найдеш велике каміне, а пид тим камінем шукай полибічка. Та диви си — буде там звірина ше та й пушка, то абес не те- вав...

Грішний я чоловік: се оповідання, що мало під- креслити Юріштанову всемогутність, зробило на мене цілком інше вражіння. А то власне, що ве- ликий отаман пушкарів і сам, непричком, був мабуть близький до тих злодіїв, які крали корови та запихали їх у полибічки. Але дідок приймав це інакше — бог з ним.

— Сам Юріштан носив си бідно, от ік би старец. Пушкарів своїх водив гордо, а сам був зібраний просто. Він і сам гордо си носив, але лиш до випадку. Бо йк ишов до Станіславова — був там півтора місяці — то йшов таки у своїм. А долив там зими май-май. То йк потис го мороз, то вин виддав свою крисаню йкомусь пастухови, а замінев на клапаню. Та була крисаня може варта йких десіть банок, а виддав за таку клапаню, шо може була варта банку, а може й ні.

До нас підходить ще дідочок. Він здавна при- глядався, шо то за бесіда може бути така довга межи паном і гуцулом. „Може то анджімір... Може то шос ґрунта“... (я мав скринечку з фарбами під пахою)...

— Слава Йсу!

— Навіки богу.

— Ци миром, пане Ясковський?

Еге, гадаю собі! То мій співбесідник не простого коліна: пан та ще Ясковський! Очевидно, щось зайшло, згуцульщене потім.

Новий дідок показався ще більше балакучим, ніж пан Ясковський і відразу впав у тон.

— Про Юрішка говорите?

— Ає. От оповідають, ек то вин бідно си носив.

— А то правда. Сам носив си, шо ви би сказали— ну старец, жебрак. Пушкарі тоті його, ті носили си гонорно, а вин у водно був зібраний бідно. Та не любив і на других. Шо ото екби вздрів, та йк тепер, оті павуни та усеке на крисаньох у хлопцй—ей та де! Повімикав би та повіметав гет.

— То мав таку силу?

— Охо-хо! Тоді не було ади паничів отих та судів. Вин сам значів тільки, шо тепер уся шан-дамарія тільки не значіт. Хо-хо!.. Йк донесе хто, шо видів дес опришків або шо видів дес на тім ци на тім груни ватру, то такого Юрішко назавтра народу згонит, шо кечеру доокола обстанут. Ек були екись усари ци каришери, забув-сми—на Жебю, то ляйтнант питав си Юрішка:

— „А ек же ти своє військо збераеш?“

— А він каже:

— „Та ви, ляйтнанте, маєте бубни та в бубни б'ете, а я маю о!“ — та показав на рот. — „Отут-о мій бубон!“

— А вин справді: ек стане на горі, та ек крикне три рази — гой-гой-гой! — то усеке біжит. Без шапки, без ременя — біжит!

— Велику силу мав, велику...

— Алеж, бо й опришків усіх виловив.

— Усіх, та не всіх. А отого Паскевина не миг імити. Та ше екийсь Професорчюк був опришок і тот утік. А то всіх.

Діди розохотилися й один оповідав поперед другого.

— Штолу приведи, то Гердлічка підскочив та лясь в лице Штолу. „А, це ти рабував людей?“ А Штола тогди лиш похитав головою... „Йой, пане, пане! Чому ви не били мене там, у лісі, а лиш тепер, йк я маю руки з'єзані“...

— А ек Джурека Василя ловив? Також штудерація! „Ой тра міні, браччіки, Василя імити!“ каже. А Джурек мав у Білоберезці любаску, то Юришко вже знав, що вин звидтив ме йти. Та зібрав ровту шос ис педесекь люда та й пішли. А там ек іти у плай, то була колода, що треба було з неї у плаїк от ік би скочити. Та Юріштан каже до тотих людей, аби поховали си та й були тихо, а сам ліг за тов колодов. Іде Джурек, вифівкуе у солівку та лиш скочив з тої колоди, а Юришка лиш го хі! „Ану-ко чкай, побратимчіку!“ А Джурек на то-то изрик: „Я не побратим, лиш півпобратима“. Бо то ади зо страхий.

— Е, то був дивний чоловік. Ек ше хто прийшов та сказав: „Винен, пане отамане. Робіт змнов, що хочете“—то той ше жив на світі. А йк котрий си таїв—ого!

— Ек Джурека повісили, то ше довго стоєли стовпи тоти. А зганели отаких-о гітей маціцьких, ек тратили. Та й кат виходив. Бо наш би не миг—ей, де! Не тратив би, хуч би не знати шо.

Оживав і набирав крови і костей Юріштан передо мною. І чув я о нім і читав, але сі живі свідки, що бачили наочно страшного отамана пушкарів, були вартніші за всі книжки. І тому я всіма способами підтримував балакучість дідів.

— А чьому до Станіславова Юришко ходив?

— Бо убив чоловіка за тото, що подавав опришкам порох. Шо вже не робив Гердлічка, а

це миг свого приятеля від карі увільнити. Мусів іти Юріштан до гарешту. А жинка пішла його проводити та йк ішла назад, зустрів си з нев хлопец оден. Поставив бабі пивкварти горівки та й був з нев. Бо, знаєте, хлопец молодий і вна молода... А Юріштан візнав за того. Рахуйте—у катуші сидючи, а прото візнав! Та вже йк війшов, то біда була жинці видтогда. Мати лудіне мала, лиш го не носила бирше. Небіленого полотна сорочка та й доків на маціцькі кавальчики не підрет ци, дотив не сміеш нової брати. А лудіне розвішував по кілю, ади на глум. Не за того, шо в грих упала, а за того, шо за три грейцари, ае...

— А ци то правда має бути, гідочку, шо обірником пробивав вуха дітем?

— Та й шо? А тепер не б'ют у вуха кульчики ади та усеке?

— Шо кульчики? З кульчиків герочка тзка, шо й не видко, а обірником пробити то май-май. Палец видеv можна покласти. Пощо ж вин того робив?

— Аби не кікали. Бо то вни кікали вид него, сини.

— А з герков хіба не мож утечі?

— Е, вже не так легко. Та же йк такий утечет, то мусит ци шош питати у когос, а то кождий видит, шо то обора в усі. А Юріштанові тогда легко си допитати: „Ци не виділи-сте такого й такого хлопця, шо ади обору має?“ Та й ловив їх так.

Цего способу—пробивати своїм рідним дітям вуха обірником—я не міг зрозуміти. Що це? Чи нелюдянність вищої степені, чи може який невисказаний трагізм, шо шарпав ціле життя душу сеї надзвичайної людини—Юришка? Дідочки не могли мені того пояснити. Завтра буду у Йвана, рідного сина Юріштанового—може там розгадаю цю загадку.

— А ци й сему Іванови, що ше жиє, також пробивав?

— Е, не. Се був його ек любимчик, вин сего найбирше любив. То вин Дмитрови пробивав, бо той втікав.

Що за режим був у Юрішківій хаті, що з неї сини тікали? Хто винен? Загадки копичилися на загадки і не годен я був їм дати ради. Дідочки вставали йти, а я йшов з ними, в надії дістати ще яку округину.

— А ци своєв смертев помер Юрішко?

— Ей, де своєв! Та вно... ніби так рахувати, що своєв, лиш ади... Ек настали левізори до титиню, а вин, Юрішко, си пхав до того та й ловив також людей. А левізори раз, а може й кілька раз переказували Юріштанови — шо ти си мішеєш не до своєї справи. А вин не слухав та все ловив людей. А шо вин усьо знав, то ліпше му тота робота йшла, йк левізорам. А тогди вони переказують йому, аби вин прийшов до Жебйого, бо му ввійшла тісарська нагорода за службу тай аби ввійшов брати. Вин пишов, а вни 'го там так нагородили, шо ледве д'хаті зайшов. Та йдет назад лісом, а екийс газда несе титинь. Зоздрив Юрашя та кікати. А Юрішко кричит му вслід:

— „Нічьо, нічьо, браччіку... Неси... То типер ни моя справа“.

— Та поболів-поболів трохи від тих подарунків левізорських та й пшов на той світ.

Пан Ясковський іде до своєї хати. Я за ним, бо він обіцяв показати мені „старинну вберю“. По дорозі ще оповідає про устрій пушкарський та всякі інш. деталі.

— Пушкар мав пивсороківця денно, бо то тогди ше на сороківці рахували. Три сороківці йшло на лева на срібного. А то ше був лев шайний,

сорок грейцарів... Кужухів таких, от їк тепер, тоді ше не було, лиш у Коломиї брав сукно, кармазин та шив з того камізельку та у два реди гудзи — ото була найвища уберя.

— А де, гідочьку, катуші тоті Гердлічкові?

— А катуші видкупив хтось на коршму, віпоредив гет усьо файно, але витак то погоріло. Та шо! Тогди усуда був катуш: ек не ставало місця, то клав Гердлічка до будь-єкого газди та й мусів тот сокотити.

Ми підіймаємося стежкою вгору. Поволі переступає ногами старенький гуцул і так само поволі кидає мені по слову.

От і хата. Щойно прийшла жінка з храму. На волоськім боці в Стебнях храм.

— А шо? Ци є яка ріжниця в службі — як у нас служать, а як на Буковині? — питав я, натякаючи на православний обряд Буковини.

— Хіба ми знаємо?

Триста літ може гуцулів названо уніятами, а й досі вони не знають, чи є яка ріжниця. Так само не знали й в ту хвилю, коли нараз з учорашніх православних стали сьогоднішніми католиками. Зрештою... Як з-під руського князя переходили під угорське опікунство, як ставали під польського короля, як нарешті опинилися під австрійським цісарем — чи знали, що з ними робиться? Десь уже згодом приходила нова власть до села, накладався новий тягар — і тоді лиш помічав гуцул намацально зміну чогось там десь та хіба ще, казали йому, що до найяснішого пана треба їхати тепер не до Варшави, а до якогось Відня, дідько 'го знає, де то вно є.

Поговорили ми зі старою на ввічливі теми: от про барабулі, про вигляди на сіно, отаке усяке

не однаке. Відтак, як уже минула відповідна для гречности міра часу, дідок звернувся до жінки:

— А внеси-ко стару вберю — я панові покажу, ек то си носили давно.

Жінка пішла до комори, винесла стару тобівку побивану, порошниці. Надзвичайного нічого не було, я вже бачив такі порошниці і такі тобівки, але для діда вони мали певне більше значіння. Він любовно оповідав мені, як то „брало си таких шість та си зрехтує на столі, а витак лиш си вберає. Та й аби одно за одно не зайшло, та й аби си не зсунуло“. Але як то власне зрихтовувалося й надівалося, розповісти до пуття не міг.

— Гідочьку. А ци би-сьте не видпродали мені отої вашої вбері?

— Ой не. Не продавав бих.

— А я продам, шо не мете знати й коли, — вставляє жінка. Для неї очевидно се старе реміння та залізя не було священним.

Дід стратив охоту оповідати. Мов би оце показання „старої вбері“ було кульмінаційним пунктом. Стало тихо. Сидіти довше не було пощо, тим більше, що, як мені здавалося, старий починав уже непокоїтися: чому сей пан так пильно до всього допитується? Може мав якісь стародревні гріхи пушкарські, і от боявся, як би то на порозі гробу не довелось розплачуватися.

Я встав іти.

— А що, дідочьку, ек кемуєте: ци давніше було ліпше, ци тепер? Ци хтіли-бесте, аби тоті старі чеси ше си вернули?

— Ой, паночку, хто би гаразду не хтів, хто би гаразду не хтів.

Сим рефреном закінчилася моя візита. Заспокоївши в делікатних і непомітних формах дідову тривогу, я пішов.

Було занадто пізно, аби щось робити, і занадто рано, аби лягати спати. Надходив гірський вечір. Лагідний, тихофарбний. Щось непередаваемо величне є в тім тихім наляганню вечора, як от смирніють гори, обвиваються в колихливі тумани й поважніють. Величання співається.

Стрічав я вечори. Всюди. І на безконечнім степу українським, коли чайка гріється крилом у посліднім променю і кигикає, ховаючися в очереті загубленого серед просторів озерця; і на великих могилах — Січах Запорізьких, коли з надходячим вечором так защемить, затужить серце, що зж сльози витискаються з очей і росять лице; і на хвилях старого Дніпра, любуючися, як засипляє він, наш прадід, слава наша і душа, як у тихім затоні сплеснеться нараз велика риба і довго ходять круги, б'ючися в прибережне каміння; і десь у Слобожанщині над берегами убогої річеньки, бідненької, забутої, але прекрасної як сон благословенний.

Багато вечорів зустрічав, і боюся сказати, що не знав вечорів ліпших над гірські, але які ж вони чарівні! Які величні, як багато говорять і кличуть далеко вони, незабутні гуцульські вечори!

В'ється плай поміж скалами. Тягне вогкістю з лісу. Десь цоркотить струмок. Довгим, нескінченним зигзагом повторяється якесь вориння. Підійдеш до нього — царинка світло-зелена, вся процілована послідніми відгомонами догораючого неба. Очі йдуть далеко-далеко по ній, аж поки не упруться в темну глибінь дальніх лісів. Трошки підіймеш повіки — і сині верхи, верхи, верхи... Незчислимі, в безконечнім ряді. А ще вище очі підіймеш — незглибиме склепіння глибокого, бездонного неба. Окрило своїм омофором і благословляє:

А доокола так тихо, так глибоко тихо.

І розплистися хочеться в сім безмірі величності, злитися воєдино з красою і дякувати, дякувати зі слізьми, що існує вона і я в ній.

Я пішов попри Гердліччин будинок глибоко потоком. Ні душі, ні звуку. Вистане кремениста скала, перекидається то на той, то на той бік потоку, і чомусь кожний крок по ній будить радість життя.

Вертаю над Черемош уже пізно. Заходжу почувати до якоїсь корчми, але не спиться. А до того ще вночі приходили під двері якісь люди, стукали в шиби, корчмар виходив у патинках, шепотівся щось—от зовсім мов би контрабандисти або злодії.

А рано-ранесенько встав і любувався, як сходить сонце, починає освітлювати Стебненські верхи.

Два Черемоші сходяться тут—примітне місце. Історичне. Он на тім боці православна Буковина. Маленька смужка води—й інші порядки, інший світ, інші відносини.

Сів змалювати місце спливу двох Черемошів, але так змерз, що довго потім бігав по ковбках, аби хоч трохи нагрітися.

Пора! Іду мостом. Дорога „галицьким боком“ досить добра; вориння з якимись надзвичайно високими колами. Гарно йти!.. Десь треба скрутити на стежку вгору до Юришкової хати, але де—не знаю.

Іду—і чомусь усе мені дає настрої. Це ж не є жадна „історія“: от якихось 50 літ тому жив собі поліціант у Стебнях—а от чомусь те ж саме відчуваю, що і бродячи по руїнах древнього замку. Щось відбувалося от на сій дорозі, на сих безжурних царинках, під поглядом мовчазних верхів. Жили і терпіли люди, і десь отут, невидимо, але чутно, отут, по оцих стежках і царинках

розсипані німі символи їхнього терпіння. Коби лиш
уміти відчитати.

Іде якийсь гуцул. Старий уже, а йде так
жваво; ще й теркілу не малу на плечах має.
Питаюся, де Юришин оседок. Деякий час, ледве
поспіваючи кроком, іду за стареньким.

— Маєте вже роки. Може-сте й того Юрішка
сами вигіли коли?

— А чьому ні?

— Ци рослий був чоловік?

— Не сказати. Лиш кулак мав такий, от ек би
голова. Та йк ждепнет тим кулаком, то видразу
десіть свічок си засвітит у вочех.

От і стежка направо та д'горі. Широка. Багато
відай по ній ходжено. Йду — і все мені здається
тут незвичайним. Може от до цеї смереки в
смертельнім одчаю притулялося людське тіло,
сльози з моцних очей витискалися. А ночами
збігала цим широким плаєм хижа банда Юришкових
пушкарів, летячи на якийсь кривавий пир.

Царинка. Сидять гуцули, гуцулки. Тільки моло-
дий усе нарид. Але може що й скажуть. Підсідаю.

Два легіні щось собі заходять. Один озирає
уважно цапіну. На всі боки обертає, мало зубом
не пробує і нарешті заявляє, що се цапіна його.
Пропала десь на тамтім тижні і от...

Другий перечить... Приводить цілу генеалогію
цапіни, хвилюється.

— Ти можеш божити? Божив бес? Божив?

— Буду божити хучь сто раз. Троха вона по-
плескана, перероблена, але моя. Отут знак ше є,
Юрінців Микула тев бартков...

Оба розпалювалися.

— А я си дивю, шо так Ила цапіну обзерат?
А вин...

— За своє нема гріха...

— Най мені вилізут очі або тобі...

Се було занадто буденне, а я був настроений „історично“. Переходжу до купи старших, наводжу розмову на Юришка.

— А шо правда, шо каут, шо клав сардаки та гроші пляями—дивити си, ци би хто не брав?

— Ає! Та же гроші отак редком клав та так лежели цілий рік та ніхто не тевав. Полотна ади клав! Ану би так тепер постелив полотно у лісі?

Очевидно знов, що за Юришка було ліпше.

Дивно! От через верх лише перевалити, лежать Голови, старе опришківське гніздо. Там ім'я Юріштана—це символ лютости, нічим неоправданої жорстокости. В народній пам'яті лишилися тільки факти нелюдського збиткування над людьми. А от тут—ніби якийсь порядок олицетворяв собою Юришко, появлялася друга думка о нім, коли там за верхом двох думок не було. І чим далі я слухав стебнянських людей, тим більше загадочною ставала передо мною великанська постать Юріштана, пушкарського отамана.

— А завіщо ж він сиnam вуха пробивав?

— Карав їх за того, шо крали. Того не любив...

О!.. Це знов нове щось. Аж такий ригоризм чесности?

Оповідали про казкові господарські багатства Юришка: „сто лопат, сто линеv, сто грабель, сто“... Усього по сто.

— Неня наші глі сіна линеv казали собі принести; а то ади шє з Єсенова тогди линви брали. А Юришко казав собі дати шисть линеv—ключки шукав. Лиш неня не сперли та й тому не було біди...

Синам обірником вуха пробивав, „аби не крали“ а у вдови линви відбирав силоміць... Дивний характер, загадочний характер.

І так по слову, по слову точиться бесіда, по крихіточці додаються фарби.

— Фусточьку мав шовкову. Та вийдет із нев, із тов фусточьков, на ґруник, махнет,, то вже одні другим передавали та на чес, диви си—вже й ровта.

Я питався про сади Юришкові та стави. Справді дивно. Он світлозеленіють на сутім тлі смерековім Юришкові сади. У гуцула звичайно от пара сливок коло хати, черешенька, яблунька— а тут нараз величезний сад. Та ще й стави в нім. Се на такій висоті.

— Ех паночьку! Голодні люди тоті стави копали та й тоті сади садили...

Ага! Нарешті слово обурення. Ні таки, люди добрі!.. Здається, не був ваш Юріштан хранителем суспільного порядку, лиш з жерлим пушкарем, от я им його описують у Головах. Але... може найліпше сказав от цей мій сусіда, старший чоловік:

— Шош робив добре, а шош і біду робив.

Дійсно — шош і біду робив. І то багато біди. І то лютої біди!

Іду далі. Сподіваюся побачити моцне господарство. Де йти, властиво, не знаю, але буду користися інтуїції: мусять же ті невидимі сліди Юришка завести мене, де треба.

І дивна річ! Сам себе висміюю: та що таке Юріштан? Чи це герой який, велетень? Що за комедія, що я наближаюся до його ще теплого житла з таким само почуттям, як до місця праці великого генія людськості або до увінчаної древністю святині?

От сутки Юришкового обійстя. Побій видко. Входжу в подвір'я. Усе викладене плиттям. Міцне було господарство колись. Хата велика, з важ-

ким зялізям на вікнах. Ні в кого з гуцулів ніколи я не бачив ґрат на вікнах.

Щось ніби черсачок. Трошки ідилії: старий гуцул лежить, а жінка ськає йому в голові. Цю працю і це вбивство дозволяє церков у неділю.

Пахне селянським закутком гуцульської хати — кожне село має свій питомий запах.

Привіталися ми, дивимося одно на одного. Як навести розмову на те все, по що я прийшов? Так же багато мені треба довідатися від сього Івана. Бо це певно Іван, той любий син Юришка.

Але поволі-поволі бесіда налагоджується. Зрештою Іван якось зрозумів, о що мені ходить, і почав оповідати досить охоче і зв'язно.

— Іше гедевого гіда забили опришки. Він служив у одного газди та був у стаї, а опришки прийшли рабувати та й беруть усе — про-то рабунок ідет. Та й дзерівний котев кегнут. А тот, ніби гедев гідо, пизнавав одного з тих опришків та й си вбизвали до него:

— „А прошу вас, Микулко — ци там ек'го вже звали — не беріт кітла, не сиротіт худобу“.

— А тот тогди опришок: „А ти мене пизнаєш?“ — „Та шош трохи пизнаю“... А він тогди, опришок, нічого й не казав та лиш за волосе та на порих та й видтев на порозі голов.

— А гедя гедів держєв горівку. Та дванаціт літ брав горівку на довг у одного корчмаря. А шиньк мав там, коло ріки, — Іван показав рукою вниз до Черемоша. — Та дванаціт літ не платив за горівку та купував ґрунтец єкийсь — і цес ґрунт тогди купив — бо мав гітей громаду: дванаціт синів. А корчмар давав шо давав на довг, а витак передав горівку на другого газду, а до гіда каже: „А може би нам з тобов порахувати си?“ Та й порахували си так, шо дід винен за горівку

шістьсот срібних левів, а поки віддаст — корчмар забрав усі ґрунта.

— А гедя наш ніби був старший серед усіх дітей — та був у Кутах, шос там при сторожі єкійсь ци де. А тоті сторожі та шотижня мали палити груби, то й гедя наш палив. Та все просив у того пана у найстаршого гроші наперед, шо віслужит та й наперед просит, шо віслужит та й просит наперед. А той питає пан: „По-шо тобі?“ А гедя тогди показує усі тоти квіти, шо корчмар му давав, шо ніби повертав довг гедя.

— Видтогди той пан дуже улюбив гедю, шо вин такий чемний. Та так та так — віплатив гедя тоті гроші, борг ніби, узев ґрунт назад. А тут настала мандаторія та й став гедя старшим над тими пушкарями

— А то тогди не так було, йк тепер. Тогди були злодійства великі, крали люди дуже, опришки були — та й гедя усьо то вічистив. Страх не любив злодійства. І нас так учив — аби не кевати нічьо. То кавалка хліба невілно узети без него. Було піде дес на цілий день, діти аби не сміли нічого кинути без него. То, було, ци Дмитро ци Василь утнут собі хліба. А гедя лиш прийде та й си питат: „А хто то брав?“ А я такий був, шо най там шо буде, а я не кину. Та й питає мене гедя, хто кевав? А я кажу, ци там Маріка ци хто. А гедя тогди карав, дуже карав „Я, каже, йк тікав вид воська, то кілько місяців си ховав та й бобу стручок не взев з чужого городу. То так і ви маєте робити“.

Іще більше заплуталося у мене в голові, ще більше неясною стала передо мною постать Юріштана! Та невже ж мені, наслухавшия по цілих горах оповідань о нім, як о великім несправедливцю, жорстокім гнобителю, користолюбцю —

невже тепер змінити думку під впливом оповідань рідного та ще й улюбленого сина? Все те якось не вмещалося у мене в голові.

А Іван говорить. То сам говорить, то я його на мову витягаю — і кожне слово ще більше заплутує мене перед самим собою.

— Е, з гедем варто було бесідувати — лиш ми з того не користали, бо боєли си. Такі ми були от ік запуджені. Він і не карав нас дуже, але ми виділи, ек вин людей карає...

Тепер жалію, а тоді якась делікатність не дозволила мені підійти до щирця, копнути в саме серце. Як його, здавалося мені, розпитувати сина про мучительства батька над людьми? А мабуть страшне щось було, коли діти самим образом тих кар були залякані навіки.

Мова точиться рівним струмком. Опсвідає Іван про діяльність свого геді.

— Опришків у літі не мож було імити, лиш зимі, по тих зимовиках — то вже пан знають, екі то були зимовики. Та одної зими наплетав гедя тотих опришків аж дванаціт, та й два брати гедеві, ніби брати рідні були в тих дванацітьох. І відвіз гедя їх усіх, опришків, аж до Станіславова. І братів своїх із ними. А там ввійшла їм кара смерти усім дванацітьом. Ні, одинацітьом, а одному братови дали довгий арешт, а ек відсидит, то має газдувати. Витак екось прийшло, що й другий брат, Нешісливий, має також довгий арешт, а тих десітьох таки повісили. Та й шош... Однаково не висидів ні оден з братів — у арешті повмирали вба...

Коби знав цей Іван, скільки загадок він загадує мені спокійними своїми словами! Хто мені скаже, во ім'я якої правди сей суворий перестерігатель чужого добра, що не кивав стебла

чужого гороху, рідних своїх братів підводив під шибеницю? Залізні люди.

— А то раз два тижні засідали опришки на гедю он за тим трунем. Аби лиш вігулив си з хати, то вже мав би кінець. Але гедя си сокотив. Та між тими опришками і брат рідний геді був, бо з братів геді два були в опришках: Нешісливий то таки й ходив в опришках, а... (він назвав прізвище, але я його забув) тільки тримав з ними та зброю їм подавав та порох.

Отже то було актом помсти. Алеж бо то й помста, що аж рідних братів вести під шибеницю!

Вглядаюся в лице Йванове, шукаю в нім щось із його геді. Але лице звичайне, лагідне. Мабуть у матір удався. Гедю свого шанує і навіть приписує йому якісь надприродності.

— Єк хто правду говорив, то нічого 'му не було, а йк, борони боже, неправду — ого!

— А по чім же він признавав, ци правду 'му говорє, ци ні?

— Годі нам то-то скемувати, єк то-то він признавав, хто правду говорит, а хто ні. Ци він уже шо знав таке, ци я вже не можу знати. А відей шо таки шош мав знати тот чоловік.

— А єк скасували мандаторію, то прийшло так, шо гедєви відобрали пенцію. Лиш він того не дарував, а подав си до найєснішого пана та й тогди вид найєснішого пана прийшло до гміни, шо вид кожного нумера мают гедєви платити по сороківцеви на рік тоті усі села, шо під гедєм були. Та й то так платило си, от єк податок: пушкарі ходили по хатах та дотив си не вступ'ют, докив не зберут.

Чомусь мене все стави Юришкові цікавили.

— А шо ж,— питаю,— зі ставами з гедєзими си стало?

— Та шо? Стави тоті то на Дмитра перейшли, та так того ніхто не сокотив, то й пропало. Ше перед смертев хотів гедя на весну перечищати та вже й не зробили нічого. А витак екас біда ци потроїла рибу ци шо, а лиш вігло то-то все. Та шо годував гедя може йких десіть років, а з того най би кому хучь оден обід був — так все й пропало...

— А ек ви си ділили, брати ніби? Ци судом ци ек?

— Ні, ми таки сами поміж собов си поділили. Василь узев тот ґрунт, що коло ріки, там де ше гедів гедя шинк мав. А Михайло отот кавалок, шо ади генде. Дмитро у тій хаті осів си, а я у цій.

Юришкова забудівля на дві хати під одним дахом. Все моцне, на тисячу літ раховане. Дерево — як залізо. Двір каменем виложений.

— Та по Дмитру си лишила лиш одна донька, от шо тепер за Яцком за Мадзуром, та й вин, таки Яцко тот, тут зо мнов сидит. А по Михайлу си не лишило гітей, лиш одовица, та й тот ґрунт на одову пишов. А вна си виддала удруге, а тепер приймила собі зетя до доньки ви того, вид другого чоловіка. Та й так йкос пишло усе. А я маю четверо гітей — та й шо? На мене ше було шос ґрунту, а ек я їм, гітем, роздам — та й шо їм си дістане?

Іван якось сумно похилив голову. Доля дітей видимо турбувала його. Знайома картина на Україні: батько багата людина, а вже третє покоління не має з чого жити. Якесь нерівне вибухання енергії.

— А де ж гедеві гроші си гіли? Та же відев у геді у вашого були гроші, а от ви, ек я виджу, негрошовита людина.

— А хто то може знати? Гедя нічо нам не казали, ек умирали, і нічо ми не знаємо. Приетель був у геді, газда оден. І каже гедеви:

— „Єй, братчіку! Єк шо маєш—тра ховати добре, бо тепер чес сам знаєш єкий“.

— А гедя' му каут:

— „Я си не бою: Най пале мені ці хати, є у мене за що поставити мури. А ховаю я не на те, аби изнайшов хтос“.

— Так гедя казали... А ми нічо не знаємо. Ци де в земню закопали, ци ек—нічо з того не можемо знати.

З якимось дивним почуттям оглядав я цю хату.

Оці масиви залізних ґрат у вікнах особливо приковували мою увагу: я думав про ту тривогу, що її поглинав цей метал, допомагаючи спати спокійно пушкарському отаманові. Іван видимо бачив, що я дивлюся на ґрати й почав:

— В оцій хаті, шо я тепер, була, рахувати, канцилярня. А в оті, шо Яцко, там жили гедя. Ає... любили, шоб було просторо: хати високі клали, двері високі—аби си не хилети. Вже я й глини пидсипав собі тут, а все, дивіт ци, ек високо. У ті хакі Яцко прорубав собі великі вікна, а у мене—нехай так буде, йк за геді було. Хучь тепер декувати господеви, і не чютно вже за опришків, та прото—няй так буде.

Ця хата бачила так багато людських сліз і крові колись... От під оцю лавицю, може, запихав Юріштан людей, скувавши їх „на остатне вогниво“. А от гвіздок. Може стирчить тут іще з „гедевих“ часів. Може на ньому гарапник отой знаменитий Юришків висів.

Я запитав Івана. Показалося, шо дійсно так воно й було.

— А де ж вин си погів, гарапник тот?

— Та вин там і висів так. А тільки жінка — не цеса, цеса вже в мене друга, а тота, першя, — спалила ци де'го діла, госпіть її знає. Я все, було, як шо, то погрожую: чькай-чькай — от їк я тебе спарю отим гарапником. Бити не бив, лише так, на страх говорив. Та раз приходжу д' хаті, див'ю си на цвех — нима.

— „А де гарапник?“

— А вна мені:

— „А я видків можу знати? Цимені лише діла за гарапником за твоїм си дивити?“

— Вже ек-сми питав, допоминав си... Та же то памнетка, кау, по гєдеві — і не сказала.

— Але ще що маєте по гєдеві? Оріже йке, фанте.

— Та... таки так, шо си й не лишило нічьо. От газдівство. Шо на дворі теж, а більш нічого.

— Пистолєків єких, пушок, тобівок, порошниць, ременів.

— Нічо нма. Пушок, сказати, було в нас доста, лиш коли війшло тісарське право видбирати оріже, ид нам теж прийшли. Напакували того доста, було шо нести. Та виддали усе тото старості, бо тогди вже старости настали. А витак за екись чєс переказує тот староста, шоби гєдя прийшов забрав тото усе оріже, бо гєдя то-то собі усе віслужив. Лиш гєдя наш гонорні були. „Хто, каут, заберав, тот нехай і назад принесе“. Так воно там і пропало.

— А тобівок, ременів — того не було в нас по багато. Гєдя не любили фантя пишного. Ремінь носили от найпустіший, такий ек цєс.

Іван показував звичайний гуцульський ремінь, що лежав на лавці (гуцули носять широкі ремені, вершків 8 і більше завширшки).

— Клапаньчина старенька. Я й сам не дуже лакім до вбері, бо вберя їсти не даст. Кресань-

чина у мене бачите йка? Аби була. А гедя і в люди ходив так, ек я оце сиджу перед вами.

Оповідали мені люди потім про цю охоту ходити убого. Трапилось якось щось таке в життю Юраша, що взяли його до кози й держали довго. І щось таке було, що навіть Гердлічка не міг звільнити свого любимця.

Тоді Гердлічка пустився на хитрощі. Почав кликати до себе гуцулів і велів їм хрести ставити на якімсь папері. Коли люди питали, що то за папір, Гердлічка казав, що се про нарізку нової землі людям. А дійсно то була петиція, в якій селяни слізно молили уряд випустити Юраша, бо нарід без нього зовсім погиб, заїли опришки.

І от цей папір, плюс особисті клопоти Гердлічки, плюс іще мабуть щось — все це допомогло Юришкові визволитися. Випустили його звідти у тому, у чому взяли. А брали його літом, а випустили лютою зимою.

Багато миль треба було пройти Юриштанові, щоби дістатися додому. Мерз він немилосердно у своїй пишній декоративній гуцульській шубі.

І от раз, коли він ішов полями і вітер рвав із нього його дорогу кресаню з наголовником, з павами, готурами та бляхами, назустріч їхав „мужиченко“ в плохенькій, але все ж зимовій одежі. І шапчина на ньому була обглодана. І що вартувала Юришкова кресаня яких може десять банок, а проміняв він її за оту клапанчину діряву. Та з тої пори й ходив уже в ній до самої смерти.

Цікаво описав мені Іван годину смерти свого тата.

— Перед смертею то казали гедя закликати сусідів та й віпрошели си із усима по тричі. А сиділи на постели. Та як уже скінчили, каут:

— „А шо то, Одокійко, от ек би мигнуло мені в очех?“

- А неня каут!
- „А то, може, я тобі мигнула в очех, бо я тут ходжу по хаті“.
- „Ой не. То не ти мигнула мені в очех“.
- А неня тогди каут:
- „А може тимунь, що не віпрошав-ес си з гітьми? Ци би я їх не закликала?“
- А гедя таки ни зара' видповіли. А витак каут:
- „Няй ідут“.
- Та й ми прийшли. То я поцулував гедю в руку та й віпрошев си гедя зі мнов та й изгадав, ек то вин укарав мене за рибу. А то так було. Шо то був вишний став, то протікало з него троха води та й зробив си мочер такий. А йк повинь була, йшли води поверс то-то та й риби шос там вівплиvlo у тот у мочер. Та йкос геді ни було вдома, а я зголоднів та й ходив тим мочером та й шукав-сми риби. А то й видно, ек гру зем ходив. А гедя ек си вернули д' хаті та й зоздріли слід тот та й си питают:
- „А хто то мочером ходив?“
- „Та то я, кау, гедику, ходив“.
- А гедя шос були тогди люкі. Бо то так було, що иноді ек гедя добрі, то нічьо, а ек люкі, то тогди карают і за малу йку річ. То так гарапником гедя, добре мене спарив. А видтак, видів, желував, бо я сам си признав, а вин так мене укарав. Та й перед смертев то-то изгадав ади!..
- А ви'так каут до тих, до братів. Та так голосно дуже, бо покійний усе голосно як усердит ци говорив.
- „А ви, лайдаки, сякі та такі! Не я би вас просив, а ви ше мусите мене просити!“— таку гостру бесіду до них мав.
- Та ви'так ек уже віпросили си гет цалком, тогди зачяли говорити до нас. Та довгу бесіду мали.

— А що ж казав вам гедя перед смертев? Ёку давав науку?

— Та я ни можу тепер то-то изгадати, бо мав сми тогди шос із 15 рокив та й ми то не тримало си голови. Говорили за то-то, аби були чемні та й чужого не брали, та й си не збиткували і з дитини малої...

„Аби си не збиткували“... А як же оцінював Юришко перед смертю своє власне збиткування над людьми? І мов у відповідь на мої думки Іван сказав:

— А тот ...чук, сусіда, шо то я казав, шо вни з гедем запивали сї по довго, каже:

— „А за то-то, шо ви, Юрчіку, карали людей, ци не буде на тім світі гріха?“

— А гедя тогди каут:

— „Ёк на цим світі є правда, так і на тім світі, я гадаю, є правда. Ёк карав кого, то лиш за неправду; за правду-сми нікого не карав, то я си того не бою“.

— Та й довгу бесіду ше мали та йкос... ци вми-
рали ци не вмирали гедя. Бесідуют гостро, от ек
ніби й нічьо. Люди си товчут по хаті, одні виходе,
енчі у сіньцьох сиге. Та усі ніби на шо: чекают.

— А гедя й каут ид нені:

— „Ци не посидів-бих коло викна? Лиш шо
я сам не годен зайти. Изсади мене на ковбчік“.

— Та й неня изсадили 'го з постели на малий
ковбчік таки коло постели. Гедя сіли, витак під-
нели голов.

— „Одокійко, душко, притуль си ид' мені“.

— Неня взяли 'го однов руков за голов, а другов
притулили ид' соб: . А гедя тогди лиш — „хи... хи...
хи...“ Три рази покегли люфт у себе і похилили си...

— Неня скричели:

— „Йой, госпідку! Минає си!..“

— Люде поскочили, поклали на постіль. Неня чим борше свічку засвітили. А гедя вже нічо не могли казати, лиш так гостро хапнули свічу й... упокоїли си, дав би господь с'єтенький і нам так, із свічечков, перед престіл прийти...

Глибоке враження зробило на мене це оповідання.

Ходив я відтак дивитися на стави Юришкові. Нема й сліду води. Позаростало все травою.

І сад без догляду запустів, перестарівся і давно вже не родить. Прахом пішло все добро Юришкове.

Змалював я самого Івана й хату його з кількох сторін. Потім гостили мене трохи. Жінка Іванова так особливо гречно якомсь мене припрошувала.

День загасав. Прийшов і Яцько отой. Відпроводив мене вже аж потемки до священика місцевого Попеля.

КНИГИ

Рано я сів за метрикальні книги. Пожовклі аркуші паперу якимось таємно шелестіли, а в них, давніми руками написані, миготіли літери.

№ 25 — Павличчук Тихонюк Михайло і Параска, донька Івана Крамарука з Красноїлі.

Це гедяїненя Юришкові. Він не був найстарший. Перше з імен, записане в книгу, — це Маріка, уроджена 8 квітня 1790 року. Відтак 25/XI 1791 року — Филип. Може це один із братів, згноєних у тюрмі? Нешісливий?

А сам Юришко, великий отаман пушкарський, уродився 20 квітня 1793 року. По нім іще, прийшли: Маріка — 9/VI 1796, Михайло — 18/XI 1798, Єлена — 16/III 1800, Іван — 22/I 1801.

Іван оцей — у квітні, а слідуюча за ним сестра Анна — в грудні, 18 грудня того ж самого 1801 року. Не дрімав видно Михайло Тихонюк Павличчук.

Далі пішли: Онуфрій — 7 червня 1804, Петро — 15 січня 1806 року і Одокія — 30/VII 1808. Дванадцяти братів Юришкових я не дорахувався. Можливо, що не були всі записані.

Сам Юріштан оженився 19 лютого 1814 року й узяв Катерину, доньку Мафтея Місівчука і Марії Савчучки. Першою дитиною була донька Одокія,

що прийшла на світ 8 квітня 1819 року. За нею прийшла Палагна 11/XI 1821 — і звідси вже починається № 21 замість № 25, бо то власне в тім часі, в 1820 році був катастер в Галичині (urbarium, другий в 1859 році).

Потім довгий час у Юришка не було дітей і аж 13 квітня 1832 року родився син Михайло; 13 квітня родила Катерина сина, а 30 червня упокоїлася. Додано в кінці, що померла — «на сухоти».

30 червня померла Катерина, а вже 29 липня відбулися перші заповіді, що Юра жениться з Одокією, донькою Миколая Рубанюка і Катерини Бельмеги, мслодою вдовицею, родженою 6/VIII 1811 року.

І в старій метриці отець Терлецький пише:

Jurę Tychonik Paulyczuk rodom z Stebnych № 21 lat maіuczę 39 Toy choczet u stan Mażenski poutorne ustupyty z Eudokią, udowусеu żenou usobszaho Hгycka Belmegy z Краскоили № 21 lit maіuczа 21.

1—29 Juli, 2^a—19 Aug., 3-26 Aug. 832. Vanus promulgavit. Joannes Terlecky, Parochus in Dolhopole.

Так оженився Юріштан по раз другий. Від першої жінки неживущі діти були, всі повмирали. Друга була здоровша. Он уже 20/XII слідуючого року повила доньку Анну. Далі в листопаді 1835 року сина Дмитра, отого найстаршого, що йому відтак гедя обіриником вуха пробивав. Потім прийшов Василь 28/XII 1838 року. Сестра Мар'їка, що про неї теж Іван згадував, з'явилася на світ 19 травня 1842 року, а ще за рік, 3/IX 1843 року — і сам Іван. По нім ще був Микола — 28/XII 1845 року, Михайло — 7/IX 1848 року, Параска — 16/III 1851 року і послідня дитина (мабуть не жив довго) — Стефан — 3 січня 1853. Незабаром по тім, а власне 14 лютого 1858 року, упокоївся і сам Юріштан,

ватажок пушкарів. А проти його імени, яко причину його смерти, визначено — ordinaia.

На протязі кількох пожевклих карток промайнуло пердо мною життя двох поколінь. Коло кожної літерки є там частина людського болю, плач новонародженої дитини, останне зідхання єства, що зіходить зі світу. Дійсно — нема простороні й часу: от в кілька слів можна убгати стільки змісту.

Пішов я потім на кладовище. Думав — знайду могилу всесильного пушкаря. Денебудь у тіні великих дерев, суворих і гордих, як сам отаман колись, стоїть могила...

І нічого не було. Ні дерев, ні могили. Зрівнялася з землею, як і всі могили усіх оцих Іванів, Петрів.

— Отут приблизно, в оцих місцях, ховано Тихонюків, — показує мені місцевий священик.

Трава, бур'яни, ямки й горбики. Ні могилки, ні хреста — нічого. І така колосальна голосна сила, людина, що трясла тисячами душ, щезла безслідно. Вже нагребли на те місце інших покійників, і обіч костей пушкаря лежась, чого доброго, кості одного з тих, кого він кував „на остатне вогниво“...

Тихо шумів Кòханий потік, збігаючи в Черемоші. Слухав цього шуму й Юріштан колись. Біліла Лиса гора — чомусь на ній не росте нічого. От бовкнув на церковці дзвін. Йому відповів такий же само „православний“ з того боку Білої Ріки — і звуки двох дзвонів, двох різних обрядів, спліталися разом і разом летіли в висоту.

Я вернувся до хати пароха. Сів перед чистим аркушем паперу.

Якась безрадісність огорнула мене. От ходжу благословенним краєм, серед людей, що їх люблю всією душею — а що ж мене мучить серед цих красот невиповіджених, серед зелені гір і бла-

киті небес? Чого я хочу цьому народові, яким бачити хочу його?

Рука тихо виводить на білім аркуші велике слово „Культура“...

Дивишся на гори, на цей куток прекрасний рідної землі — і проходить перед тобою жива історія цього краю. В дикі прерії Америки, в африканські ліси, в австралійські, каліфорнійські копальні, в наші степи українські сто, двісті, триста літ тому приходив рабівник, перший Kulturträger. З ненаситною захланністю палив ліси, нищив звірину, висискував землю, воду, — все, з чого можна витягнути гроші, багато грошей і то в найкоротшім часі. Налітав хижим драконом, топчучи права місцевої людности, зі зброєю в руках боронячи своє право розбою. Приносив із собою горілку, розпусту, брав найкращих доньок аборигена собі на втіху, прививав їм венеричні хороби і відтак, обжершися, обригавшися, відповзав пріч, лишаючи по собі слідуєчий тип: ненаситну п'явку, стаціонарного злодія, паразита, що сідає вже на самий корінь, а не на лист.

У такій формі приходять „культура“ в первобутні краї. І коли поглянути на картину знищення по цій першій атаці — яка руїна, який щемливий образ! Там, де стояли одвічні ліси, мов густе волосся землі, — стоять червоні згарища, пні дерев стирчать на два метри, бо розбійникові задовга річ згинатися. В ріках нема часу ловити риби, то її труїли. Людність здеморалізована і в ній пробуджені звірячі інстинкти — урвати, здерти, одурити, прийти легким способом до наживи. Гріш стає богом. Абориген бачив на власні очі, що могли собі дозволяти люди, маючи гріш, як усе сходило їм безкарно і вони поїхали звідси на добрих конях, багаті, веселі. Абориген починає думати, що він також

би то потрафив — і скоре обогачення стає ідеалом: Відбирає сон і їду, сверлить мозок всякими комбінаціями й картинами. Слово тратить свою вагу, наступає царство розпусти; зломити символ чести — присягу, стає річчю смішною, о котрій ніхто навіть і не говорить серйозно. Про спритного злодія кажуть — „бо розумний був“, а дурнем називають того, хто знайшов чуже і віддав, хто мав можливість нажитися і не нажився, хто говорив правду в очі сильному. Поняття „дівоча честь“ перестає існувати, а повстає новий предмет гандлю: одна сторона хоче якнайдешевше купити — за разок пацьорків, за око горілки, а друга хоче якнайдорожче продати — за сотку або навіть за побивану хату. Справи переходять на судову дорогу, але спір іде не про утрачену честь, а про передорожчений чи передешевшений рахунок. А венеричні хвороби під'їдають тим часом здоров'я людности, гноять дітей в утробах матерів, творять хоре, невідпорне, з поганою кров'ю покоління.

І от дивлюся на Гуцульщину, на ці прекрасні голубі гори, опоясані мречами, на Черемош неспокійно-тужливий, на цих людей довірчивих з патріархальним укладом мислі, з культурою давніх віків. Дивлюся і думаю — чи не відбувається весь оцей ганебний процес приходу дикої маси диких культуртрегерів зараз, на наших очах? Уважайте, панове історики культури, дослідчі суспільних еволюцій! У вашій присутності відбуваються зміни, о яких ви досі читали лише в книжках. Ідїть верхами, полонинами і побачите, що вже немає одвічних лісів, сохнуть потоки, червоними згарищами укриваються, мов ранами, пологі боки гір. Випалює сонце траву, вітер здмухує тоненьку платиначку родючої землі — і голий камінь витріщає пласкі зуби до неба.

Ідіть в глибину потоків і дивіться. Мов гураган пройшов лісами, знищив, повалив, розтріскав. Он лежать кількадесят тисяч зрубаного, очищеного, вже готового цілком до сплаву лісу в миглах—і гине то все. Бо в рабівничій захланності зрубав, не обчислив, чи зможе вивезти, не вивіз, побіг далі, клацючи, як вовк, зубами,—і багатство лісів, кількадесят тисяч зелених смерек, що творили красу, обіцяли здоров'я краю—лежать і гниють.

Станьте весною над Черемошем і дивіться на пробудження вічно молоді ріки. Ледве зломиться лід, ледве вирвуться на волю сковані й скалічені хвилі, а вже вижницький агент пускає ковбки. Сотні тисяч! Невидно води, невидно берегів, невидно й не чути нічого, лиш гори дерева сунуться мов у пропасть яку, гримлячи й ревучи й гучаючи розгніваними тілами в безумнім бігу. Задавлений, скручений Черемош виривається, хоче крикнути, крутить могутнім толубом, але як мурашки обліпили його ковбки і велять нести. Напружитья Черемош, здвигне стрим може з яких тисячі ковбків, рвонеться сам убік—пішов городами людськими, вириваючи садовину, вимиваючи ґрунт. Хату окружить водою, підмулює, валить і тягне обломки стрепіхаті у вир, а люди з криками сується берегами, рятуючи в безладді рештки своєї праці, тягнуть з ошалілої ріки убогі прилади убогого свого життя і під жіночий плач, під верещання дітей, під невмовчний рев води і вистріли ковбків падають на коліна і моляться своєму богу. А ковбеки, в бігу шаленім, гуркають у берег, вибивають яму і—з громом, що аж небес досягає, валиться гора в Черемош, запружуючи воду, погрібаючи сто ковбків під собою.

І се день і ніч, довгі тижні, аж поки скінчиться повінь. А пройде повінь, вигляне ясніше сонечко з-за верхів, настане пора сівби, вийде гуцул на своє поле і, знявши кресаньчину, довго стоїть, покійно схиливши голову.

— Божа воля... Божа воля... — шепочуть безкровні уста. — Ади ек ґрунтик порунтало сего року. Божа воля, божа воля...

А ся божа називається торгова компанія у Вижниці. Купила в уряду право так званого „вільного сплаву“, забороненого, ба навіть забутого в усіх культурних краях, і тепер робить на ширшу скалю одвічну роботу свою на гуцульській землі — висисає соки. Якби не „вільний сплав“, люди збивали би дараби, пускали би вниз — це був би заробок людности. І от ці гроші підприємець кладе собі до кишені, люди нічого не заробляють, а в додаток мають знищені ґрунта, за котрі заплатить хіба іменно вже сам бог святий.

Правда, десь у середині літа виходить „світла комісія“ оцінювати пороблені шкоди: все відбувається преці ж по закону, як слід конституційній державі, бо то ж, проше пана, не Росія яканебудь. З десяток панків, пан староста, яко представник суворої, але справедливої законности, ззаду корчмарі й фактори, бо без цеї асистенції шляхтич мусів би хіба гинути в горах. Брики, екіпажі, тарадайки — і товпа зігнутих гуцулів з непокритими головами, баби з дітвою на руках, хлопчішся. Блимає гуцул очима на чужу німецько-польську бесіду панів, старається зловити неповоротним розумом суть гадки, хочеться йому показати, що в'дразу зрозумів, збагнув, що він такий, якому не треба два рази говорити.

— Так кажеш, джева овоцове билі тут у тебе? — питається панок. У місті він облизує черевики

панові комісарові, а тут — скільки достоїнства, скільки самоповаги!

— Ає, ає, проше божої ласки та й світлого пана...

А пан дійсно світлий: маринарка аж з ніг збиває, такий колір. Всі панни в Косові оглядаються і вітрять носом відтак.

— Та же були, були. Штиринадціт грушок, а ди, було на цім ґрунтику.

— І родили?

— Єк часом, проше пана, єк часом. Єк пан биг зародит, то було, а єк ні — шо вдієш проти божої волі?

Панок зі см'хом звертається по-німецьки до своїх колег:

— Як хлоп говорить, що лиш часом родило, то се вже певний знак, що дерево було перестаріле і не родило ніколи. Записуймо яко неужиток.

Культуро! Божище сучасне! Нова релігіє нового людства! Як Ярославна до сонця, до тебе кличу: всім красна, для всіх добра єси — чому ж лише на гуцульську землю ступила важкою стопою, чому застогнала тяжко Гуцульщина від дотику твоїх обіймів залізних, чому люди заметушилися в німім безладді, засуджені в жертву переходовій епосі?

Ог стаю на гуцульськім верху, де слід вільного Добуша знати, дивлюся на посітковані в дрібні кавальчики боки гір, на густі пляни шинкарських оселищ по найвигідніших коло дороги парцелях, дивлюся на вискубані ліси, і на еквівалент за подаровані багатства — сотні корчем, „ледські“ дороги, сифіліс і убожество — дивлюся і кличу в одчаю: Та чи треба ж було твого приходу, культууро, в сей край! Чи не ліпше жилося гуцулові, коли він не знав „пропінації, стемплів, судів“ і всього того, що принесла ти тепер із собою, культууро?

Культуро! Ізідо з закритим від простого ока лицем! Десь ходиш по чужих землях у світлих уборах, радість носиш у різдвянім ворку і усміхаєшся до своїх дітей ласкавими усмішками. Чому ж до нас ти прийшла не такою і пригнала наперед себе зграю злобних псів, злодіїв, рабівників, деморалізаторів? Невже то твої предтечі? Невже ніхто інший, лише вони мають рівняти шлях для твого царственного ходу? Хтось казав, що коло богині все світлі люди, „самі професори“, хтось казав, що при ній затишно, тепло і цвіти пахнуть... Брехня! Ось вона, розланцюгована згряя предтеч! Ось бачить її гуцул на свої власні очі, чує на своїм власнім хребті, у печінках своїх чує—і проклинає той день і годину, коли культуртрегер ступив у ці чисті, благословенні гори.

І хочеться кинути важким словом: коли ти не можеш обійтися без цих своїх прогноєних попередників, без бруду і гнилизни, коли інакше не можеш дати людям блага, як не знищивши їх попереду і висиливши на багато поколінь, коли доконечними твоїми атрибутами є сифіліс, горілка, корчмар, езуїт—не йди до нас. Іди собі до культурних людей, з котрими ти обходилася якось інакше, як мати. Не йди в наші гори... Нехай вони зостануться такими, як були. Нехай собі іде плаєм гуцул, свистить легінь у сопілку, а газдиня пригощує подорожнього молоком, приговорюючи:

— „Хлебчіт, хлебчіт, дав би вам бог здоров'я та шесливого пановання“...

Алеж бо й варварські думки висловлюють часом деякі українські письменники!

Впрочім—бог не дитина, не послуха дурного литвина, і жадні антикультурні ляментациі приходу культури не спинять. Вона все одно прийде.

Кричи хоч розпережись чи за чи проти, а їй однаковісінько. Прийде, зм'яцкає, змісить матеріял, наліпить нових фігур, а ти можеш стогнати на стогнах свого Єрусалиму, скільки тобі хочеться, і бути певним, що нічому не допоможеш і нічого не зопсуєш.

Так, так... Доки людність живе разом з природою — все йде от ніби гармонійно. Алеж бо в людині сидить демон, що називається — розум. Хоче бути богом, хоче творити — і от утворює культуру. Починається дисонанс між природнім і людським творивом. Силою історичної інерції движеться певна часть фактів — і так само стихійно силою нового перелому пре новий чинник. І ломиться уклад життєвий, болючо переходить процес вигноєння старих елементів і наростання нових. Стара природа не хоче так борзо уступатися зі своїх прав.

Стара природа хоче вічно наділяти нас звірячими атавізмами — а розум хоче, коли не знищити, то бодай на перших порах урегулювати їх. Стара мораль говорить о любові, яко підвалині відносин, а новий чинник каже замінити любов розрахунком. Любов, каже, се об'яз чуття. Добре тому, хто се чуття має, а хто ні? Отже найліпше поставити річ, котру все можна набути — розрахунок. Назовіть його відтак як хочете: моральним обов'язком, законом, правом — словом, як хочете, але в середині самої протоплазми все нехай буде цифра. І постарайтеся тепер, щоб він був чесний той рахунок — тож на правду замінить він вам дорогоцінний, правда, але шалено рідкий камінь любови.

І йде тепер завзята, кривава боротьба на цілім просторі земної кулі...

На цих словах я урвав писати, бо почув якийсь знайомий жіночий голос за дверима. Попель щось

Говорить до якоїсь жінки, вона тривожно, мало не плачучи, про щось питає. Я виходжу, бо мені цікаво, чому сей голос мені знайомий.

Дивлюся — Іванова жінка.

— Цес, цес! — і показує на мене.

О. Попель сміється. Я не розумію, в чім річ.

— Дивіться, яка тьма в наших горах! — пояснює мені о. Попель. — От ви вчора рисували їх хату. А вона мабуть цілу ніч не спала та гадала, що будуть у неї хату відбирати.

Аж тепер вияснилася мені та незвичайно пересадна гречність газдині, і її схлібляюча усмішка і ввесь її мишачий тріпотливий страх передо мною, першим-ліпшим панком, що забрідає до гуцульської хати.

Серце в мене перевернулося...

З М І С Т

I. А. Березинський: Гуцульщина в українській літературі. Вступна стаття	5
II. Г. Хоткевич: Гуцульські оповідання	
1. З гір потоки	45
2. Два шуми	49
3. Збуджена	52
4. Самітна смерічка	55
5. Село	58
6. Д'горі!	63
7. Черемош	68
8. Повінь	72
9. Життя	77
10. Злочин природи	84
11. Трембіта	88
12. Кішни	91
13. Пожаріще	95
14. Недобудована плебанія	105
15. Гуцул	110
16. „Поліціян“	115
17. Дві дячихи	120
18. Марод	128
19. Жель за горами	134
20. Дарабов	139
21. У корчмі	177
22. Ранок	192
23. Почерез верхи	202
24. Блуд	213
25. Чарівна палиця	224
26. Потомок Довбушів	229
27. За Юріштаном	243
28. * * *	246
29. Книги	276

6143

Ціна 2 крб. 50 коп.

Ар

266,7

КООПЕРАТИВНЕ ВИДАВНИЦТВО **РУХ**

Харків, вул. 1-го Травня, 11
Телефон 29-84

78.

4. M

~~Ар 966 / 7~~

РЛ

№

2915 / 7